

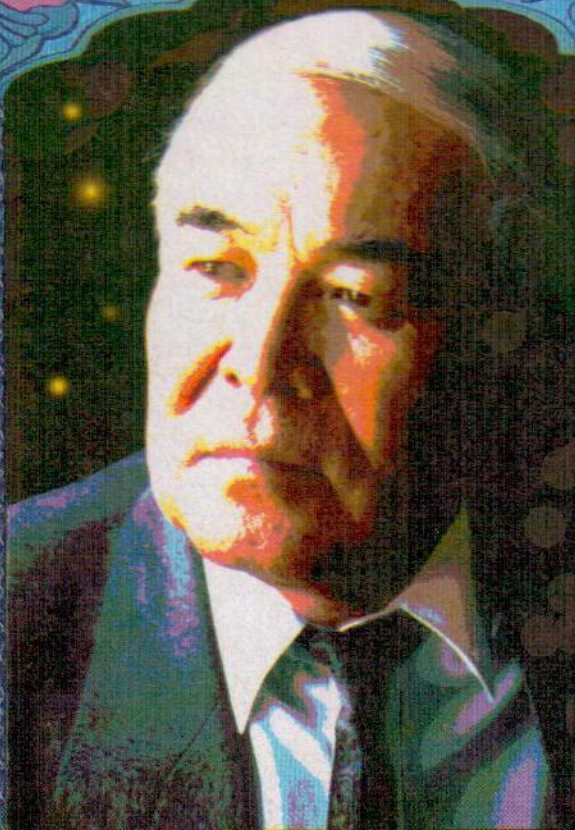
Қ

тырар

іманханасы

Сәкен Иманасов

ҚАЛАМ МЕН ЗАМАН

күнделіктің кейбір
беттері

Сәкен Иманасов

ҚАЛАМ МЕН ЗАМАН

Алматы «Жазушы»
2001

ББК 84 (5Қаз)
И 48

Иманасов С
И 48 Қалам мен заман: Естеліктер, эсселер.— Алматы: Жазушы,
2001 - 168 бет

ISBN 5-605-01814-0

Қазақтың көрнекті ақыны Сәкен Иманасовтың жаңа туындысы бұдан сәл ілгеріде жарық көрген «Қаламдастарым мен замандастарым» атты кітабының заңды жалғасы іспетті. Қаламгер бірқанша уақыт тікелей істес, қызметтес болған адамдармен арақатынасындағы шынайы оқиғаларды баяндай отырып, өзі ғұмыр кешкен бір кезеңнің көлгірсіз суретін көз алдымызға тартады. Қуанышы мен реніші, өкпесі мен назы, қызығы мен шыжығы қоса қабат өрілген өзекжарды сөз оқырмандарын да бейтарап қалдырмайды.

И 4702250202-83 құлақтандырусыз- 2001
402 (05)-01

ББК 84 (5 Қаз)

ISBN 5-605-01814-0

© «Жазушы», 2001

ӨЗІМ ТУРАЛЫ

«Өзге емес өзім айтам өз жайымда».

Қасым Аманжолов.

Осыдан көп бұрын маған жақын жүретін, жанашыр дерлік жақсы көкелерімнің бірі телефон соғып: «Оу, Сәкен, сен де алпысқа келіп қапсын ғой. Газет, журналдарға өзін жайлы жазам дегендер бар ма? Сенің кейбір алпысқа келген ағаларың да, елуге енді ілінген інілерің де Қазақстандағы газет біткеннің бетінде өздерін өздері айдай әлемге әйгілеп, айналасын дуылдатып, ағайынын шуылдатып жатады ғой, тырп етпей ғана бұға бермей, қарекет жаса!» — деп аямай-ақ «ақылын» айтып еді.

«Мен де алпысқа, яки жігіт ағасы жасына келіп қалған екемау!» — дегем сонда. Мұндайда, әйтеуір, қошамет-қолпаш көбейіп, жоқ жерден саған әуліге көпшік, даурыға тепшік қойып жататындардың біршамасы табылып қалатыны бар. Өз жазғанынан да әркім-әркімге қолқа сала жүріп жаздырған қолпашты жарапазан айтушыларының көбіктей көпірткен көпірме сөзі көп замандастарымның біразына кезінде өзімнің де күлген жайым бар еді. «Күлме досқа — келер басқа», мақтағанды кім жек көрсін, сыртымыз сыр бермегенімен, ішіміз жылы сөзді ұнатып отыратынын құдайдан да, пендеден де жасырып не қыламыз. Әйтсе де...

Әйтсе де, мен былай ойладым: осы өзім туралы менің өзімнен жақсы білетін кім бар? Қаншама жігін жатқыза жылы сөйлегенімен, «ішіне кулық сақтап» тұрмасын кім біліпті көбінің. Одан да өзім туралы өзім неге айтпаймын? Кім екенімді, не бітіріп, не қойғанымды ел-жұртқа өзім әңгімелеп берсем, оның несі ерсі болыпты! «Қой, сөйтейін», — дедім де, осы сөздерді қағазға түсіруге табан тіредім. Бала жасымызда әлдебір ойыннан жеңіліп бара жатқанда: «Жоқ, бұл ойын жолы болсын, кәне, енді шындап, қайтадан басынан бастайык!» — деп ерегесе кететініміз болушы еді. Менің де осы жасыма дейін істегенімнің бәрі сол ойын жолына ұқсап, ең негізгі шаруаға, бұйырса, бүгін-ертең шындап бір кірісетін сияқтанамын да тұрамын. Өмір бойғым осы ма деп ойлаймын. «Әй, енді ме, әй, осы жолы ма!» — деп, қолыма түкіріп алып, тас қопарып, тау бұзып тастайтындай-ақ күпініп алам да, «ертең де күн бар ғой, қайда қашып барады, қайда асығам соншама»

деп, тағы да арқаны кенге сала, жайылып шыға келетін кездерім жиі, тіпті жиі қайталанумен келеді. Бір ісіме көңілім толмаса оншалық өкінбеймін де, оның есесіне ендігісін ондырып-ақ тастайтындай көрінем де тұрамын.

Алғашқы кітабым мені әбден есейтіп барып, 1966 жылы 28 жасымда жарық көрді... «Тұңғыш кітап» сериясымен шыққан бар болғаны бір баспа табақ, пышақ қырындай ғана “Туған ауылдың» сүйінші данасы қолға тиген күні төбем көкке жеткендей болып қуанып, қасымда бала күннен ілесіп келе жатқан Серік досым бар, сүйінші сұрайын деп салып ұрып әкеме барып едік. Жарықтық күндегі дағдысынша Үшаралдағы меншік үйдің алма ағашы арасындағы сәкіде сәскелік шәйін ішіп отыр екен. Шешемнің жанында беймарал күйде маңдайы жіпсіп отырған әкеме қарап Серік: «Аға, — деді алқына сөйлеп, тап бір мен емес, кітап шығарған өзі сияктанып, — Сәкеннің кітабы шығыпты. Сізге көрсетуге әкелдік!!!»

Әкем ешқашан асығып-аптығуды білмейтін, аса сабырлы кісі еді. Серік екеуімізге ұқсап алып ұша, абыржи қойған жоқ, кесесін әрірек ысырып қойып, жаңағы бір жапырақ кітапты жайлап қана қолына алды. Оқыған жоқ, әрі-бері аударып төңкеріп қана қарап өтті. «Сендер осыны кітап деп атайсындар ма? — деді содан соң сабырмен бізге бұрылып. — Мен кітап деген анау төр үйде тұрған Сәбит Мұқанов, Мұхтар Әуезовтердікі сияқты болады екен деп жүрсем. Жарайды, жақсы екен, құтты болсын!».

Әкемнің оны-мұныға елпілдей қоймайтын бұл сияқты қылығына бұрыннан қанықпын, етім үйреніп те болған. 1959 жылдың ақырғы күндерінің бірінде жаңадан ғана “Колхоз туы» аталатын аудандық газет редакциясына орналасқан менің басыма ойламаған жерден «бақыт құсы» қона қалғандай болып еді. Ол кезде ізденуден де, жазудан да жалығып, шаршамайтын кезіміз. Соның алдында ғана республикалық жастар газеті «Лениншіл жаста» менің «Отардан жазылған хаттар» деп аталатын топтама очеркім бірнеше нөмірге жарияланған болатын. Соған да әлдеқандай маркайып жүргенімде «Лениншіл жастың» сол кездегі редакторы Әбсаттар Бөлдекбаевтан жеделхат алайын. «Біз сізді қызметке шақырамыз, келіссеңіз — жедел хабарласыңыз» деген. «Согласен!» — деген жалғыз сөзден тұратын жеделхатты редакция адресіне жібере салдым да, Ә. Бөлдекбаевтың қағазын қолыма ала, 10 шақырымдай жердегі ауылда тұратын әкеме қарай құстай ұшайын. О кісі тымауратып қалып, төсекте жатыр екен. Қасымда менен он жас үлкен туған ағам Нүсіп бар.

Алдына келіп сәлем бердім де, әкеме жеделхатты ұстата қойдым. Көз жүгірте қарап шықты да, бас жағына қоя салып:

— Жақсы екен. Бірақ, қарағым, жұмыстан жұмыстың жорғасы жоқ, істеп жүрсің ғой, кайтесің сол алысқа қарай беріп, — дегені.

Желпініп, жерге сыймай келген көңілім су сепкендей басылып, не дерімді білмей тілімді тістей берсем керек, соны аңғарған Нүсіп ағам әкеме қарап:

— Аға, — деді, әкемізді бәріміз «аға» деп атайтынбыз, — осы Алакөлде кімнің баласын астанадағы «Лениншіл жас» газеті шақырып жатыр. Етегінен тартпалық, барсын — рұқсат етіңіз.

Әкем ләм-мим демей үнсіз жата берді. Үндемегені келіскені деп ұғынды-ау деймін Нүсекең енді маған бұрылып:

— Жолға ақшан бар ма? — деп сұрады.

— Бар, — дедім лып етіп.

— Ендеше, самолетке билет ал да, тартып кет, қалғанын тағы көре жатарсың, — деп сәт-сапар тілеп, шығарып салған. Сөйтсем, бізді мезгілінен бұрын асып-тасып кетпесін, өз балаларын әйтеуір көзінен таса қылмай, қай-қашан алдында жүрсінші деген әкелік ізгі ниетінен туған сезімі екен ғой... Соның тереңіне бойламай, қорсандап, торсандап та қалып жүрдік-ау, қайтейік!

Бұл жолы да сол. Жаңағы сөзін қысқа қайырды да, қайтадан еселеп шығарылған қызылкүрең шәйіне бұрылды. «Туған ауыл» аталатын әлгі кітабымды да қайыра бізге ұсынбай, өзінің алдына таман алып қойды.

Мұншалық салқын, самарқаулық менен гөрі Серік досымның көңіліне келіп қалды-ау деймін, ренішін жасыра алмай: «Е, әлі Сәкен де жазады ғой ондай том-том кітапты!» — деп жатты шырпыры шығып.

Мен де: «Иә, жазамын!» — дегендей оны құптай бас шұлғып қоямын. Әкем бізбен бұдан әрі сөз таластырып жатпады, әңгіме аяқталды дегенді ұқтырып, шақшасына қол созған күйі оң жағындағы жастыққа қарай жантая берді.

... Міне, содан бері де 32 жыл өткен екен. Әкем де әлдеқашан дүние салды. Мен болсам сол баяғы «әлі жазамынмен», «ертең бәрін қатырамынмен» сиыркұйымшақтата сөзбұйда лап келе жатқан жайым бар.

Сөз арасында әдейі айта кетейін, обалы не, әкем біз кеткеннен кейін ініме екі аяқты ат арбасын (о кісі орта білімді мал дәрігері, фельдшер еді) жектіріп, ауылға барып қайтпақ болады. «Сәкеннің мына кітабын ала сал», — деп тапсырады ініме.

Жолшыбай арба селкіліне қарамай: «Дауыстап оқып көрші, өзі не жазады екен, тындайын», — дейді. Інім шамасы келгенше дұрыстап оқып беруге тырысады. Ауылға барған соң әкем өзі тұрғылас үлкен-кішіге сол менің бір жапырақ шағын кітабымды жағалай көрсетіп: «Біздің Сәкеннің мына бір кітабы шыққан екен», — деп елеусіздеу тұрғыда ғана болса да, бәріне бір-бір ұстатып шығыпты. «Сыртқа шығармаса да, іштей мақтанышын жасыра алмай жүрді», — деп әңгіме айтады інім де бүгіндері маркайып, маған жасаған сол қызметін әлі күнге мәртебе тұтқандай.

Бірақ жазмыштан озмыш жоқ, не керек, тасқа басылған басқа шығармаларымды көре алмай, не жазып, не қойғанымның бағасын өзіме айтып бере алмай, қайран әкем ертерек көз жұмды. Биыл 90 жасқа келетін еді тірі жүргенде. «Ораза-намаз тоқтықта, иман қашар жоқтықта» дейтін сөз бар, бұл сананы тұрмыс билейтінінің бұлтартпас дәлелі. Сол алғашқы пышақ қырындай кітабымнан кейін әдебиеттен біршама жыл алшақтап кеткенім бар. Араларына жыл салып туған ағам Нүсіп, іле-шала асқар таудай аяулы әкем Құсайын бірінен кейін бірі дүниеден өтіп жүре берді де, бұрын еш жерде жұмыс істемей үй баққан, бала тәрбиелеп, от басына ғана ие болған шешем мен жеңгемді қосқанда ұзын-ырғасы он бес шамалы адамы бар ошарылған отбасының бар ауыртпалығы менің мойныма қамыт болып киілді де қалды. Ең үлкені — өзімнен кейінгі інім — Секен 19 жаста еді, әскер қатарына кетті, қалғандары үгір де шүгір шиеттей жас ұл мен қыз, іні-қарындастарым. Соларды ішіндіруім, киіндіруім өз алдына, қыл-аяғы, күнделікті отын-суы да маған қарап қалып еді. Обалы не, аудан азаматтарының үлкен-кішісі қол көмегін, сөз жәрдемін бермей қалған жоқ. Бірі көмір түсіріп берсе, бірі отын жеткізуге көлік қарастырып, қарайласып тұрды. Әйтсе де, «байтал түгіл бас қайғы», өлеңнен біржола ажырап қала бердім. Тәуліктің жиырма төрт сағаты бойына от басы тірлігін ойласаң, көңіліннен алаң арылмай, байыз тауып бір отыра алмасаң, өлең қайда, біреу қайда! Шығармашылық адамына артық күй таңдап жатудың қажеті шамалы, жағдай талғамай-ақ жаза беруге болады, тіпті тұрмыс тапшылығы адамды ашындырып, талант-дарынын аша түседі деген қағиданың шыли өтірік екеніне өз басым, өз тәжірибем арқылы көз жеткізген адаммын мен. Іні-қарындастарым азырақ қараканаттанып, өз қолдары өзіне жете бастаған бір шақта қайтадан құрылып жатқан Талдықорған облыстық газетіне ауыстым. Газеттің екінші редакторы болып Ұзақ Бағаев келді. Марқұм аса сыпайы, оқығаны да, тоқығаны да көп, дүнияуи тірліктің біразынан хабары бар, зиялы кісі еді. Менің бір кез өлеңнен бастағанымнан хабардар болса керек: «Сәкен, сен неге газетке өлең бермейсің? Өзім істеп жүрмін демей, ара-тұра газетіміздің бетінде көрініп тұрғанының ешбір сөкеттігі жоқ»,— дейтін болды.

Мен облыстық газеттің әдебиет және мәдениет бөлімін басқарам, содан мені сыпайылық сақтап жүр деп ойласа керек Ұзекен. Сол сөзін әлденеше рет қайталап айтты. «Өлең жазбай кетіп ем» деуге ұялдым да, қинала жүріп, қыстыға жүріп, бір күні жазу үстеліме отырдым-ау. Араға біраз уақыт салып барып, әжептәуір өлең жазатын болдым. «Сырымды айтам» деген атпен қомақты бір топтаманы газет бетінде жариялап та жібердім. Ұзекен де, сол кезде қатар қызмет жасаған журналистер Жанайдар Мусин, Мырзабай Кеңбейіловтер редакциялық лездемеде көтере мактап та жүрді.

Сол мадақ едәуір жеміс беріп, желпіндіріп, септігін тигізді-ау деймін, алғашқы қарқынмен көлемі екі мың жолдай өлең жазып тастадым да, енді Талдықорған тарлық етіп, ақылдасып, пікір алысар адам іздеп Алматыға аттандым. Алдымен Қастекті тауып, екеуіміз жалдамалы пәтердегі Құдаш Мұқашевті төсегінен тұрғызып алдық та, қойшы, сол түні мен оларға өлеңімді оқумен болдым. Олар тамсана мактаған сайын көңілім көк тіреп, кеудем көтеріліп, қолжазбам түгел оқылып біткенде басында қымсына іздеген әлгі екі тындаушымды бірте-бірте қомсына бастадым. Ертелетіп Қазақстан Жазушылар одағына жетіп, сонда кенесшілік қызмет атқаратын Жүмекен Нәжімеденовке: «Бар жұмысыңды жиып қойып, түске дейін осы қолжазбамды оқып шығып, кесімді бағасын айт!»— деп қолқа салдым. Жүмекен де жөпшендіге желіге қоймайтын сабырлы мінезіне бағып, әрі «осы не тындыра қойды дейсін» деген сенімсіз самарқаулығы да бар, өлең салған пәпкемді немкетілеу алып қалды. Осының алдында Алматыда бір кездескен мені Тоқаш ағам Бердияров, өзбек жазушысы Нәсір Фазыловқа «Кезінде талантты бастаған, бірақ пенсияға ертерек шығып кеткен ақын» деп шакпа тілмен таныстырғанының куәсі осы Жүмекен болып еді.

Қойшы, араға екі-үш сағат салып оралсам, бастапқыдай емес, Жүмекенім мені өзгеше бір жылы шыраймен қарсы алғаны ғой. Қолыма бір жапырақ қағазды ұстата берді. Жазған рецензиясы екен. Қазір ұзын сұлбасы толық есімде жоқ.

«Сәкен, сен қайта түлеудің үстінде екенсін. Мына жазғандарыңда поэзияға керектің бәрі бар. Шын мәнінде қатты разы болдым. Қолжазбанды Ғафекенге тапсырдым. Бұйырса баспа жоспарына кіріп қаларсың»,— деп тұр. Сол күннің екінші жартысын Жүмекен, Ғафекен, бізге қайдан келіп қосылғаны белгісіз Сейфолла Оспанов бәріміз әлгі өлеңдерді жууға арнаған едік-ау.

Ол өлеңдерім 1973 жылы «Ақдариға» деген атпен жеке кітап болып жарық көрді.

Содан кейін жалындаған жастықтың, табаны күректей тағы бір-екі жылы Мәскеудегі жоғары партия мектебінің қабырғасында өтті.

Жуырда Мамадияр Жакып досым: «Сәкен сол мектепте де Маркс пен Ленин еңбектерін жылы жауып қойып, өлеңмен айналысты» деп жазды. Онысы мені көтере мактап, көпшік қойғандағысы ғой, әйтпесе жүрдім-бардым қараған кісіге оқу қонған ба, қаншама кітап оқыдық, көз майын тауысып конспектін тіздік, емтихан тапсырдық. Мәскеуде одан басқа да бізге таңсық қызықтар аз болмаушы еді. Серілікпен, перілікпен көптеген күндер мен түндер өткен-ді. Әйтеуір ол жылдар ішінде де өлең шіркін өз ұясына әлі орала қоймай жүрген болатын.

Әдебиетке жетпісінші жылдардың ортасына таман қайта оралдым да, енді өзімді өзім бұл ортада өгейсітпей, кездейсоқ бір себеппен келіп қалған жолбикелердің бірі емес, осы жолда айтарлықтай шаруа тындыра алатын кісі екеніме біржола мойынсұнып, бой алдыра бастадым.

Мен өзім қырық бес жасыма дейін әлдебіреумен таныса қалғанда «ақынмын» деп айтуға қысылып жүруші едім. Бұл тұста менің шығармашылық жолым, деңгейім жайында үлкенді-кішілі мақалалар, кітаптарыма жағымды рецензиялар жиі жариялана бастады. Көңілімді әсіресе қатты толқытып, көзіме жас алғыза тебіrentкен ең алғашқы тұжырымды пікір «Қазақ әдебиеті» газетінің бетінде 1979 жылы жарық көрген Фариза Онғарсынованың «Адалдық атты талант бар» деп аталатын көлемді мақаласы еді. Осыдан кейін: «Әй, бұл жұрт бекер айтып жүрген жоқ болар, сірә, мен акын шығармын-ау!» деген ойға тіреліп, сол байламды көңіліме бекіте бастаған болатынмын. Тірліктің өзі толып жатқан кездейсоқтықтардан тұрады ғой.

«Бел-белес» дейтін жыр кітабым 1985 жылы жарық көрді.

Бұл кітаптың баспа жоспарына кіруі де қызық бір хикая. Ол жайлы осы кітап ішіндегі «Жазушы» баспасындағы жиырма жыл» хикаятында айтылған. Тек қана ескерте кетейін дегенім, сол кезгі «Жалын» баспасының басшылары Қалдарбек Найманбаев пен Бексұлтан Нұржекеевтер болмаса бұл кітап жазылмас та еді. Өйткені менің өтінішіммен солар әлі дайын емес кітабымды тақырыптың жоспарына кіргізіп, содан кейін күн сайын «әкел де әкел» деп дігірлей берген. Сондай камшылаудың аркасында ғана қауырт жазылып еді.

Маған аздап та болса ақшаның бітуі де, атакқұмарлық, данқ-құмарлығымның ояна бастауына әсер ету де осы кітаптан басталғандай еді...

Әрине, атакты болғысы, данққа бөленгісі келмейтін адам жоғы белгілі. «Атын шықпаса – жер өрте» деген сүйкімсіздеу сөз де бекерден-бекер айтыла салмаған шығар деп ойлаймын. Менің де атакты болғым келген. Алдыма жан салмасам деген астамшыл ниеттің де кезінде қылаң беріп қалғанын қалай ғана жасырайын. Сөйте тұра бұл жолға өзеуреп, өлермендік көрсетіп, битімді сала, бүліне кіріскен жерім және жоқ. «Құдай өзі беретінін береді, пешенеме бұйырғаны бар шығар, ырыздығынан құралақан қалдыра қоймас», «нысап сайып береке» деймін де, жүре беремін. Әлі де сол.

Менің шығармашылық жолым, өзім тапқан азды-көпті табысым жайлы шынайы да шын сөзді ең алдымен айтқан Фариза Онғарсынова болды дегенді айттым.

Содан кейінгі бір арнайы да адал сөзді Тұманбай Молдағалиев мен елуге толғанда айтып еді. Бірте-бірте мұндай мадаққа, мактауға

да етің үйреніп, көнтері болып кетеді екенсің. Оның үстіне кім шынын айтып отыр, кім кекетіп отыр — оны да аңғарар жасқа жеттік. «Ұлысың» деп те, «кеменгерсің, кемелсің» деп те жатулары мүмкін. Бірақ құдай көрмей отырған жоқ, кімнің кім екені осы жұрттың алақанында ғой, сондықтан шамам келгенше даракы да даңғаза мақтаннан қашық жүруге тырысамын. «Адырна», «Жебе» деп аталатын кітаптарымды да жаңағыдай әдіспен, яғни алдымен баспа жоспарына кіргізіп алып барып жазып жүрдім. Құдайға шүкір, ол кітаптарым да жұрт назарына ілікті. Жаксы бағаланды. Енді «Жак» деп аталатын жыр кітабын жазып, сонынан үшеуінің басып қосып «Садак» деген ортақ ат қоймақ едім, кенес өкіметімен бірге баспалар да біржола құрдымға кетіп, бұрынғыдай тақырыптық жоспарына енгізіп қойып, тықактап маза бермейтін ешкім бола қоймады да, ол кітаптың жазылуы ұзаққа созылып кетті. Әлі күнге ойда ғана жүр. Мен өзі, көбік те болса — көп болсын деп күні-түні төлеп ұрып жаза беретіндер санатына қосылмайтын адаммын. Айтарым болғанда ғана, осыны мен ғана айта алармын, айтып отырмын дегенге біржола байлам жасағанда ғана барып қолыма қалам алатыным бар. Кейде ондай сәтке жеткенше араға әлденеше айлар, тіпті жылдар түсіп кетіп жататыны да болады. Пәлендей үлгі тұтар, өнеге етіп ұсынар ғадет емес, бірақ, амалың қанша, шыным сол.

Әр өленді көз майын тауыса қиналып отырып, кейде шын мәнінде мұрнымнан қан ағып, қызылтанау болғанша зорығып барып жазамын. Бастаған күні бітірмесем, қайта оралып жаза алмаймын. Бастапқы ойымнан адасып, өлең арқауын босаңсытып алатыным бар. Бұл күшеншектік пе, кіділік пе, жұрт айта беретін жыр алдындағы жауапкершілік пе, о жағын анық кесіп өзім де айта алмаймын.

Бұл күнде қарап отырсам, үлкен-кішісі бар, өзіме ұнағаны, ұнамағаны бар, бас-аяғы 10 кітап (көлемі де, әй, сірә, отыз баспа табақтан аспас) шығарған екенмін. Ең алғашқы кітабын шығарысуға өзім қол ұшын беріп, ат салысқан талантты інім Байботалар да бұл күнде онның үстінде кітап шығардым деп жүр. Бірақ, мәселе көлемде емес, өленде ғой деп өзімді өзім жұбата салатыным бар. Оның үстіне бір жерден оқыған (қайдан екенін ұмытып отырмын) дерегім бойынша, Михаил Юрьевич Лермонтовтың өзі бар болғаны 30 мың жол өлең жазыпты, ал кеңестік дәуірдің бастапқы кезінде аты дүрілдеп шыққан Демьян Бедныйдың жазған өлендерінің жол саны 300 мыңнан асып жығылады екен. Орыс тарихында, әлем әдебиеті тарихында бұл екеуінің иеленетін орындары жайлы айтпай-ақ та қоялық, ендігісін оқырман өзі аңғара жатар.

Ақыры сөз болып қалған соң айта кетейін, кенес кезінде біреу міндеттеп қойғандай жыл сайын қалыңдығы төрт елі кітап шығарып отыруды дағдыға айналдырып алған аса атакты ақындарды да

білемін, тек амал нешік, жиырма баспа табак кітап ішінде баяғы бүтін шыққан дастан түгіл, дені дұрыс жиырма жол кезіктіре алмай, қиналып дал болатыным бар. “Айтатыны болмаса, осынша кім зорлады екен кітап шығар деп», — деген ой ғана мазалайды ғой, әйтпесе менің шығыным шығып жатқаны шамалы емес пе. Осы уақытқа дейін екі рет республикалық Мемлекеттік сыйлыққа ұсынылған болатынымын. Оның алғашқысында қоярда-қоймай Жазушылар одағының сол кездегі хатшыларының бірі Тұманбай Молдағалиев пен сондағы поэзия секциясының төрағасы Қадыр Мырзалиевтер ұсынды. Секция мәжілісі болатын күні (сыйлыққа ұсынылатын шығармаларды жасырын дауыспен алдымен солар іріктейтін) қос классиктің қолқалап шақыруымен одаққа бардым ғой. Сол кезде әдеби кеңесші болып қызмет істеп жүрген Несіпбек Айтөв түзген алқа мүшелері Тұмаған кабинетіне жиналыпты. «Қоянның түрін көр де, қалжасынан түніл» дегендей, сәлем алып тұрып көздерімен жер сүзген әлгілердің пішінін көріп, шешінген бойда қайта киіндім де, сыртқа беттедім. Кейде тындырған ісінен гөрі ісінуі көбірек, бергенінен кердені басым пенделер болады. Олар өздері озып ұшпаққа шықпасын жақсы біледі де, қайткен күнде ретін тауып жұрт аузына іліккен адамдардың аяғынан шалып қалуға құмар жүреді. Жаңағы комиссия мүшелері ішіндегі інілерімнің біразынан сол ниетті бұрын да анық байқайтынмын. «Оу, мұның не, дауыс беру қорытындысын естімей қайда барасың?» — деді соңымнан қуып шыққан Тұмаған маған ылғи да қамқорсып жүретін әдетіне басып. «Әй, Тұмаға, көр де тұр, осылар маған дауыс бермейді», — дедім мен. “Әй, қойшы, сен тұрғанда...” — деп сенбей ренжіп Түмекең қалды. Сол алқа мүшелерінің ішінде «Жазушы» баспасында менімен бірге қызмет істейтін ақын інілерім Исраил Сапарбаев пен Асқар Егеубаевтар да бар еді. Екеуі де менің ақындығымды жоғары бағалап жүрген сияқты болатын. Қойшы, сонымен жасырын дауыс нәтижесінде мені жақтар бір адам болмай, сымпиып шыға келдік. Исраил мен Асқарға: «Қап-ай, ә, бір дауыс болғанда екеуіңнің бірің «менікі» деп жүрер едіңдер, ол да болмады-ау», — деп күлдім де қойдым.

Екінші ретте дауысқа түсіп, бұл кезде комиссия құрамы өзгерген еді, алты дауыс алып, Қабдеш Жұмаділов, Рожицын дейтін орыс жазушысы үшеуіміз келесі кезеңге қарай жылжыдық.

Келесі шешуші турда бұрын аз дауыс алып, жолдан шығып қалған Сейдахмет пен Сағи көкелерім жарысқа өкпе тұстан қайта қосылды да, ешқайсымыздың ұпайымыз арта қоймады. Қабдеш сол баяғы қарқынымен қара үзіп, ілгері шықты, мен сол б дауыспен бәйге шартына іліге алмай қала бердім. Қызығы бірақ ол емес. Үкімет комиссиясының құрамында, ұмытпасам, он жеті адам болады ғой деймін. Түмекем: “Сәкен, сен сөзді қой да, әрқайсысына жағдайыңды айтып, бір-бір кіріп шық, бет көрсе жүз ұялады,

әйтпесе іштерінде сәулетші, суретші, сазгер бар, сені қайдан біледі?» – деп ақыл айтты.

Ешкімнің алдына кішірейіп барып көрмеген кірпиаз басым, бұл жолы да: «Өзі өтініп келген соң даусымды бере салып едім, ененді ұрайын, өтпейті ғой» дегізгенше, ешкімге жалынбаған бәзбаяғы өз абыройыммен қала бергенім жөн шығар!» – деп тұжырдым да, бекерге табан тоздыра қоймадым.

Сонымен қойшы, дәмегөйлердің бәрі мықты, лауреат болуға бәрі лайық, ақыры дауыс көпке бөлінді, әрқайсымыз алғашқы деңгейден көтеріле алмай қала бердік. Маған жаны ашып жүрген Түмекеңнің айтуынша енді бір дауыс алғанда мен лауреат болып кеткелі тұр екем...

«Алаш» сыйлығын алдым. Ол да өзінше бір қызық хикая. Жолаушылап келіп «Қазақ әдебиеті» газетін ақтарып отырсам бір топ адам «Алаш» сыйлығына ұсынылып, тізімі беріліпті. «Иттің ұлы итақай» деуге болмас, әйтсе де күрішпен бірге күрмек те үміткер болып жүргені байқалып қалды. «Кім бұларды ұсынған?» деп сұрасам, Жазушылар Одағында ешкім мардымды жауап қайтара алмайды. Ақыры сыйлық беру комиссиясының төрағасы (бұларды кім сайлап жүргені де түсініксіз) Рымғали Нұрғалиев екенін сұрап біліп алдым да, соған телефон соқтым. Менің де «Жебе» деп аталатын кітабым шыққанын, жақсы кітап екенін айтамын ғой баяғы. «Тізімде жоқсың, әрі кешігіп те қалдың ғой», – дейді Рымғали. «Кешіккені қалай, мұнда газетте шығармаларды қыркүйек айына дейін ұсынуға болады» делініпті, әлі уақыт бар сияқты. Кім ұсынады өзі?» деймін ғой күйініп. Ақыры Рымғали: «Кітабыңды комиссия хатшысы Сұлтанәлі Балғабаевқа әкеліп өткізші, содан кейінгісін көрейік», – деді. Сөйтсем, сыйлыққа да өркім өзін-өзі ұсынады екен ғой, мен оны қайдан білейін.

Қойшы, әйтеуір, әупіріммен әзер деп дауысқа түскенде, жолың болғыр жігіттер бұл жолы ұяттан аттап кете алмаған болулары керек, жеткілікті дауыс алған төрт-бес адам ішінде ақыр соңына дейін мен де қалмай еріп отыра беріппін.

1993 жылдың соңын ала шығармаларымның екі томдығы жарық көрді. Нәрін қайдам, «қарын» жағынан қалыңдығы баяғы әкеме берген уәдемнің үдесінен шыққан сияқты болды. Сол жылы «Жетісу» мөлтек ауданынан кооперативке тиісті пәтер сатып алдым. Тиесілі қалам ақым сол пәтердің екі лоджасына әйнек салдыруға жетті де қойды.

Қызмет жағына келсем, арадағы бір төрт жылды қоспағанда, соңғы жиырма жылым «Жазушы» баспасында өтіп келген екен. Бір кезде баспаларда кіші редактор, директор деген де қызмет түрлері болған. Мен кіші редактор болмадым, директор бола қой деп ешкім «қолқаламады», қалған қызметтің бар баспалдағынан түгел өткен екенмін. Оған да шүкір, әсіресе, бала жасымнан

ешкімнің айтқанына жүріп, айтағына үрмеймін деп берік ұстанған қағида-байламым бар, мансап дегенге аса құштарлығым болмады ма, қолдаушым, демеуші-жебеушімнің аздығынан ба, бірқатар жерде қызмет ете жүріп, «Әй, осы болсыншы» деген емеурін аңғара қоймаған адаммын. Аудандық, облыстық, республикалық газеттер редакцияларында, партияның арнаулы жоғары оқу орнын бітіріп келіп, облыстық партия комитетінде қызмет істедім. Редактордың орынбасары, редактор, обкомның бөлім менгерушісі сияқты орындарға білімім, кісілігім, іскерлігім жете тұра, реті келе тұра мені ұсынбай, менен қабілеті де, қадірі де әлдеқайда шамалы біреулерді, тіпті кейде сырттан шақырып, кездейсоқ әлдекімдерді әкеліп қойып жататын еді. «Бұл қалай болды?» дегенді іштей ғана айтқансып, үнсіз келісіп жүре бердік бәріне, басқадай лажың да, дәрменің де жоқ еді.

Менің кітаптарым жайлы, өзім туралы жекелеген мақалалар жазылғанын жоғарыда айттым. Бірақ мен ғана тапқан тақырып, маған ғана тән ой мен жетілдірген түр, содан туған мазмұн төңірегінде сөз қозғаған, қысқартып айтқанда, Сәкен Иманасов поэзиясына ғана тән дара қасиетті баса көрсетіп, дәл тауып айтқан ешкім әзірге болған жоқ. Әлі де сол қалпы. Бұл да өз алдына бір бөлек жеке әңгіме.

Оның үстіне ғұмыр бойы баспана таршылығын тартып келе жатқандардың бірі, сірә, осы мен ғана болармын. Жас кезімде ас үйде отырып-ақ жазып жүрдім жазатынымды. Кейін көбіне жазушылардың таудағы шығармашылық үйінде айлап жатып жұмыс жасадық. Құжырадай үш бөлмелі пәтерде маған әлі жазу үстелі сиятындай тұрақты бір бұрыш та бұйырмай жүр. Үстелдегі қағазым жиналып қалса ол маңға көпке дейін қайта жолай алмай жүрем. Содан да болар, басқаларға қарағанда анағұрлым сирек жазатыным.

Қазір де әмісе бір сілкініп, ылғи бір жазғым келіп жүретін кездерім болады. Бірақ сөзінді кім оқып, өзінді кім тындап жатыр? Бұл күнде өзін де, сөзін де кімге дәрісін деген бір күдік көсіле сілтеуге жібермейді. Бұл мен ғана емес, қалам ұстап жүрген бір қауым талантты адамдардың басындағы жағдай ма деп ойлаймын. Нағыз талантты дейтін, шығармашылық бабындағы бірқатар қарымды қаламгерлер дағдарыс үстінде. Бұрынғы ықылас, бұрынғы ынта жоқ. Егемен ел аталғаннан бергі он шақты жыл ішінде ауызға аларлық бір ірі шығарма тумай жатуы да содан болар. Көптеген талант иелері көне тарихты қопарыстырып, болмаса естелік қана жазуға ойысқан.

Оның ессесіне, мәңгі көгеріп тұрғаннан басқа пайдасы шамалы шырша ағашына ұқсайтын да ақын әріптестерім бар. Олар үшін әлеуметтік сілкініс, қоғамдағы өзгеріс дегендерің түк емес. Қыста қалтырап тоңбайды, күзде жапырағы солмайды. Не күйінбейді, не сүйінбейді. Өлендері мақалаға, мақаласы мадаққа ұқсап, баяғы

әуен, ескі ырғағынан жаңылмай жортып, ілгері тарта береді. Қорықпайды да, торықпайды да. Әлде сол дұрыс па екен?... Ең алғаш тосын тарап кететін Парламент тұсында Қазақстан Республикасының халық депутаты болып сайланғаным бар. Сайлау алдындағы ұлы сүргін айтыс-тартысқа толы кездесулердің бірінде: «Сіз ақын екенсіз, өлең жазасыз, кітап шығарасыз. Ал осы Алакөл өңіріне өте кеткен неңіз бар, не жақсылық жасадыңыз?»— деп сұрады бір жас жігіт тұтқиылдан тиісіп.

Әу баста тосылып қалдым да, сәл кідірістен сон: «Әлемде Пушкин, Абай, Жамбыл деген кісілер болған. Сен оқысын, мен оқысын, әрбір ұрпақ оқып, өнеге алсын деп, солар да, таланттарына орай шығармашылықпен айналысыпты. Әйтпесе, өздері туған жеріне сол адамдар орнатыпты дейтін көк тіреген күмбездерді көрген де емеспіз, ешкімнің қалтасына ақша да салып беріпті деп естіген де емеспіз»,— деп әзер құтылып едім.

Кейде осындай тұтқиылдан тап болған келенсіз сұрақ та адамды тұқырта тежеп тастайтыны бар. Академик Серік Қирабаев: «Мұзағанды (Мұзафар Әлімбаев) 60 жасқа толуымен құттықтайын десем екі қолым ала қашып: «Здесь моей заслуги нет никакой!»— деп жолатпай қойды»,— деген бір әңгіме айтып еді. Сол сияқты «60 жасқа келдім» деп мақтанудың да, кеуде қағып, шалқаюдың да ешбір жөні жоқ. Ол өзі сенің калауына, саған байланысты емес, аман жүрген адамның бәрі әйтеуір бір жететін өмірдің үлкен бір белесі ғана. Мәселе, тек сол жасында не бітіріп, не қойғанында ғана болуы керек. Сондықтан жұрт біле жүрсін деп өзім жайлы, өмірім жайлы өзім айтып бермек болғандағы түрім әзірге осылар болды. Аман жүрсек, тәңірі мұрша берсе, тағысын тағы көре жатармыз деп түйдім.

1998 жыл.

«ЖАЗУШЫ» БАСПАСЫНДАҒЫ ЖИЫРМА ЖЫЛ

«Тірліктің бір жыртығы жамалғанша,
барады-ау өмір өтіп, амал қанша!»—

деп акын достарымның бірі жазғандай, бүгін карап отырсам, менің өмірімнің тұтас бір үлкен кезені «Жазушы» баспасының кабырғасында өтіп келеді екен. Кеше ғана сияқты болып көрінгенімен, мен бұл баспаға келгелі де, міне, жиырма жылдай уақыт өтіпті, көп-көп су ағыпты, әртүрлі тағдырлы адамдармен дәмдес, тұздас болыппын. Осы жиырма жылда «Жазушының» кара жұмысын істедім деп арланбаппын, басшылығына араласқанымды малданбаппын. Бұл күнге дейін осы баспаның бес бірдей директорымен қызметтес те болып көрген екенмін. Солардың бірі менің ескі досым Қалдарбек Найманбаев 1991 жылдан бастап екі кеменің күйрығын ұстады да (баспа директоры, Жазушылар одағының бірінші хатшысы), бір күндері аяқ асты бүлініп, бас редактордың орынбасары қызметінде жүрген маған жөн-жосықсыз соқтығып, орынсыз киліге берді. «Даудың басы — Дайрабайдың көк сиыры» дегендей, ол ең алдымен мен отырған шағын ғана жеке кабинетті көпсінгендей сынай байкатты. «Қасына біреуді отырғызсаңшы»,— дейтін болды кіріп-шыққан сайын сүйкеніп, тиісіп. Бұл орынсыз түртпектеулердің бекер емесін, артында әзірге маған жұмбақ салкын бір сырдың жатқанын алыстан аңғардым да, бұрыннан сөз болып жүрген, тақырыптық жоспарға кіріп тұрған екі томдық таңдамалы шығармаларымның шартын жасатып, сол шартқа сай тиісті қаламақысын алған бойда «есім барда елімді табайын» деп, он бес жыл қызметінде болған баспадан еріксіз кетіп тынғанмын. Орыста «насильно мил не будешь» деген сөз бар, отырсаң опак, тұрсаң сопақ болғанша, дер кезінде шегіне тұрғаным жөн шығар-ау деп те түйіп едім біржағынан.

Сол баспаға акыры араға тағы да табандатқан тура төрт жыл салып қайта оралып едім, келе сала сол баяғы Қалдарбек жеке өзіме қимай көпсінген, жалғыз отырсын деп көзтүрткі еткен шағын кабинетті қайта босаттырып алып, жуып-тазартқызып, өзімнің үйреншікті орныма келіп жайғасқан болатынмын.

Әркім-әркімдер осы төңіректе де алып қашты әңгіме өрбіткісі келіп, бұл баспадан неге кетіп, неге келгенімді сұрай беретінді шығарды. Сұрағандарына орай дұрыстап жауап та берген болам.

Әйтсе де «мені қуған елімнен хан Жәңгірдің тепкісі» дегендей, бір-бірімізбен дұрдараз салқын қабақпен ажырасқан Қалдарбекпен де біржола дос болып бекісіп, жау болып кетісе алмағанымды білетін жора-жолдастар үшін де бұл жәйт жұмбақ болып қала беретін сияктанды. «Сонда бұның өзі неден болып еді?» — деп те қайталап сұрай беретіндер азаймады, қайта көбейе түсті.

Осының бәрін ой елегімен сүзе келе, өмірімнің үштен біріне жуығын өткізген «Жазушы» баспасындағы бастан өткен хикаяларды неге ғана шып-шырғасыз қағазға түсірмеймін, жаман-жақсы бес бірдей директормен қызметтес болыппын, солар жөнінде, басқа да ұжымдас, әріптес азаматтар жайында алып-қоспасыз өзім неге баяндап бермеймін деп ойладым. Қалдарбек пе, басқа ма, ешкімге жала жаппай, жақсысын асырып, жаманын жасырмай, болған шындықты айтып берсем, әй, тіпті есек миын жеген біреуі болмаса, ешкім ерін бауырына ала тулай қоймас-ау деп шештім. Шындықты айтқаным үшін ренжімек болса, оны да көріп алармын, әрі кетсе «тойға берген тайын алар» деп ойладым.

Сонымен, «Жазушы» баспасындағы өткен жиырма жыл...

... 1976 жылдың мамыр айы еді. Жазушылар одағының екінші қабатындағы бәріміз күнде бас қосып жүретін кең фойеде төрт-бес жігіт қайдағы бір қысыр әңгімеге ерік беріп, даурыға күлісіп тұрған болатынбыз, қасымызға ақсары келген әдеміше қыз биязы жымып келіп:

— Сіз Сәкен аға боларсыз, — деп жөн сұрады екі көзі күлмен қағғып.

— Иә, — деп мен де әзілдесе кетуге оңтайлана берген едім:

— Сізді біздің директор келіп кетсін деп еді, соны айтқалы іздеп жүрмін, — деді.

Ол кезде қалам ұстар қауымның жалғыз жарылқаушысы «Жазушы» баспасының директоры деп ойлайтынбыз. Бұл жолы да солай болды.

Мен келісіп, бас изегенше болмады:

— О-о, директордың өзі іздеп жатса, кітабың шығатын болды ғой! — деп дүр ете қалды қасымдағы қаламдас достарым дуылдаса қостап.

Баспа директоры Әбілмәжін Жұмабаевты бұрыннан бірсыдырғы білетін едім. Алғаш рет алпысыншы жылдардың басында «Лениншіл жас» газетінде бірге қызмет істеген Амантай Сағындықов деген жігіт таныстырған болатын. Онда Әбекен, ұмытпасам, «Қазақ әдебиеті» газетінде жауапты хатшы еді.

Араға тағы он жыл салып жетпісінші жылдардың басында «Жазушы» баспасына директор болып келген Әбекеннің алдына кітап шығару шаруасымен бір рет кіріп шыққаным бар. «Әбеке, мені бұрыннан білесіз...» деп көпшік қоя көпіртіп бара жатқан

көңілімді: «Ептеп, Сәкен, ептеп білем», — деп су сепкендей басып қойғаны да бар болатын ағамның.

Енді сол Әбекеннің өзі шақыртып отыр. Жасы да үлкен, жөні де, жосығы да бөлек азамат. «Қой, болмас», — дедім де дүр-дүр күлісіп тұрған қызық әнгімені ортан белінен үзіп тастап, жүгіре басып төменгі қабатқа түсейін.

Әбекен деген қашан көрсен де қыздай сызылып тұратын, даусы да бәсен шығатын, жүріс-тұрысы әрдайым бірқалыпты орнықты, кісі көңілін қалдырмауға жаралғандай иманжүзді адам. Кабинетіне кіре берген мені көріп, үлкен ұзын үстелінен бері шығып келіп амандасты да, жатағандау кішірек үстелді нұскады. Екеуіміз екі жағынан келіп қарама-қарсы жайғастық.

Үйреншікті дағдымен оны-мұны сұрасып, хал-күй біліскен болып дегендей, көр-жер әнгімемен біраз отырып уақыт алдық.

— Сәкен, сен бізге қызметке келсең қайтеді? — деді Әбекен арамыздағы әрненің басын шалған әнгіме тамамдалуға таянғанда.

— Келуге болады, — деп келісе кеттім мен бірден.

— Онда принципінде келістік деп біл, хабар өзімнен болсын, бірер күнде шақыртып қалармын, — деп келді де Әбекен, — сені сыртынан жаман атамайды. Кім біледі, жүре келе бір-бірімізбен дос, туыс та болып кетуіміз мүмкін, — дегенді қосып қойды.

Мен де құптап, қуана бас шұлғап қоям.

Сөйткенше араға екі-үш апта түсіп кетті де, «бірер күнде» деген Әбекеннен қайтып хабар бола қоймады. «Ұмытып кетті ме екен» — деп ойладым да, енді шақыртып жатпай-ақ оны өзім іздеп бардым.

Бұл жолы ағам сәл салқындау қарсы алғандай болды.

Әлде маған солай көрінді ме, кім білсін. Секемшіл-ақ адаммын ғой өзім де.

— Әбеке, іздеген өзіңіз едіңіз, бірер күннің о жақ, бұ жағы дегендей болғансыз. Уақыт өтіп барады, анадағы айтқаныңыздың ақыры не болды? — деп сұрадым мен. — Аузыма сөз тұра қоймайтын адаммын, осында ауысқалы жатырмын деп жігіттерге айтып та қойып едім.

Әбекен күмілжінкіреп барып, сөйтсе де сыпайы ғана:

— Сәкен, осы сен Талдықорған обкомынан неге кеттің? — деп сұрады.

Ішім қылп ете қалды. «Е, бұ кісі мені, сірә, бірденені бүлдіріп келді деп ойлаған екен-ау, әлде біреулер арамызға ши жүгіртті ме екен», — деп түйдім де:

— Әбеке, обкомға жылына ондаған адам келеді, соншама адам кетіп жатады, ол жерге жабысып қалған ешкімді көрген емеспін. Жұрт ЦК-дан да (партияның Орталық Комитеті дегенім, Әбекеннің өзі де бірер жыл бұрын сол жақтан ауысып келгенін білетін едім) кетіп жатады ғой, — деп күлдім. — Ал, әгәрәкім мені бірдемені бүлдіріп келген жоқ па екен дейтін күдігіңіз болса, осы өзіміздің

Баспа комитетінде, Шерияздан Елеукуновтың орынбасары болып сол мен істеген обкомның бұрынғы хатшысы отыр, маған тікелей бастық болған адам, сол кісіден сұрауыңызға болады.

Әбекен менің сөзімді аяқтатпастан алдындағы телефонға жармасты.

— Кәке, — деп амандасты аржағындағы адаммен (ол Кәмаш Тегінұлы Бегімов еді) бізге Сәкен Иманасов деген азамат қызметке орналаспақ еді, сол Сізбен бірге істеген көрінеді, — деп алып, аз үнсіз тындап отырды да: — Иә, невезущий деңіз, невезущий деңіз, — деп барып телефонды қойды да, енді маған қарап: «Әй, Сәкен, сен жайлы мына кісі хорошо отзывается», — деп бітірді сөзін Әбекем.

— Бірер айдан кейін сіздің өзіңіз де «хорошо отзывается» ететін боласыз, Әбеке, — дедім мен де тыныш отырмай әзілдеген болып.

Тағы да бір аптадай созып барып, ақыры мені баспаға қатардағы редактор етіп алу жөніндегі директордың бұйрығы да шықты. Алдымен поэзия редакциясы деп еді, менің қолым да сол, басшылары көнбеді ме, кім білсін, одан проза, сөйтіп жылжыта келе, қойшы әйтеуір, аударма редакциясына жіберетін болып шешті. Ол редакцияның меңгерушісі болып істейтін Мұхаммед Нұртазин ақсақалмен аз-кем таныстығым бар, кей-кейде Қабдеш Жұмаділов, Тұтқабай Иманбековтер болып, қол босап қалғанда преферанс ойнап қоятынымыз да болушы еді. Әбекен сол кісіні шақырып:

— Мұқа, мына Сәкенді білетін шығарсыз? — деп сыпайы сұрақ қойды.

— Жок, білмеймін, — деді Мұқан жұлып алғандай бірден кесіп.

Мен не дерімді білмей дағдара Мұқан ақсақалдың бетіне жалтақтай беріппін.

Ол маған тіктеп қарай қоймады. Кейін білдім ғой, көлеңкесінен қорқатын аса сақ адам екен жарықтық. «Білем» десем бір пәлесі тиіп кете ме деп, «көрдім» деген көп сөз, «көрмедім» деген бір сөзбен құтылғысы келген түрі екен.

— Білмесеніз — танысып қойыңыз — Сәкен Иманасов, ақын. Сіздің редакцияға қызметке барады. Кейінгісін тағы көре жатармыз, — деді директор. Сөйтті де маған қарап:

— Сәкен, әзірге поэзия редакциясында бір үстел бос, тұрақты орын табылғанша сонда отыра тұрарсың. Мұқан көрсетеді, — деп бітірді сөзін.

Таяуда болған бір бас қосуда дәл осы оқиғаны Шерияздан Елеукуновтың көзінше Әбекеннің өзіне әңгімелеп бердім. «Апыр-ай, жалпы, сұлбасы болмаса, көп деталі есімде жок екен, сірә, арамызға бір сөз жүгіріп кеткен болды-ау! Ол кезде ондай-ондай болып тұратын еді», — деді ол кісі.

Поэзияны Сағи Жиенбаев, прозаны Мағзом Сүндетов басқаратын. Кейін білдім, олар да менен қаймығып, қашқактап, Әбекене сөзін өткізіпті.

Поэзия редакциясы орналасқан бөлменің ең шеткі, есік көзіне таяу тұрған үстеліне барып отырдым да, аударма саласының әлі ысыла қоймаған болашақ маманы ретінде жұмысқа кірісіп кеттім.

Мұнда да бір қызық болғаны бар. Мен отырған үстел — Адам Мекебаевтікі екен. Ол қазір демалыста жүрген болып шықты. Жиырма шақты күннен кейін Адам да оралды. Өз үстелінде алдына қағаздарын қобыратып отырған мені көріп, сәл состыып тұрып қалды. Соны байқай қойған Дүйсенбек Қанатбаев:

— Оу, қайда барасың, кимелеп? Мына кісіні құттықтап қойыңыз, сіздің орныңызға отырды, — деді күлмей де дәнене етпей.

Адам абыржып, үндей алмай қалды.

— Басшыларға барып біл, бұл жерде енді Сәкен отырады, — дейді Дүйсенбек әңгімені одан әрі көпіртіп.

— Сәке, тартпада бір қағаздарым бар еді, соларды алайыншы, — дейді Адам.

— Иә, қағаздарың болса, түгелдей алып кет те, Сәкене үстелді бүтіндей босатып бер, — деп тақымдайды Дүйсенбек.

Адам шығып кетті. Дүйсенбек мәз болып күледі кеп. «Ынғайсыз болмай ма?» — деген маған, «Түк етпейді, қайтер дейсін», — деді де қойды.

Араға әудем уақыт салып барып Адам кірді бөлмеге. «Ой, сен де!», — деп Дүйсенбекке жақтырмай бір қарады. «Не болды?» — дейді Дүйсенбек.

— Қойшы! — деп қолын сілтейді Адам.

Сөйтсек: «Орныма Сәкенді алған екенсіздер, енді мен не істейін?» — деп директорға барады ғой. Директор бәрін жайлап түсіндірсе керек. «Әу, орнына отырды дедім ғой мен, «қызметінді алып қойды» деген жоқпын ғой», — деп күледі келіп Дүйсенбек.

... Сонымен, аударма редакциясында істеп жаттым мен. Бес-алты адам бармыз-ау деймін. Бастығымыз манағы айтқан Мұқан, оған қарама қарсы Атығаев Әбітай ақсақал отырады. Бір жақсы кісі еді марқұм. Оң жағында Төлеуов Нұрахмет, сол жағында Нәбиден Әбуталиев бар. Редакцияның негізгі діңі осылар сияқты болғанымен, бастыққа жақынырақ жүретіні — Нұрахмет екені байқалды. Екеуара үстел астымен бір қағаздарды көрсетісіп, жұрт көзін ала бере әлденені ымдасып отырғандарын талай рет көріп жүрдім.

Мен бұдан бұрын Талдықорған облыстық партия комитетінде қызмет істеп, Қазақстан Жазушылар одағына әдеби кеңесші болып келгенмін. Сол кезгі екінші хатшы Ілияс Есенберлин өзі шақыртып алған. Сағат тоғыздан қалмай жұмысқа барып, дәл алты болмай үйге қайтпайтын партияның бұлжымас темір тәртібіне әбден үйренген адамға Жазушылар одағындағы ұзын арқау, кең тұсау жұмысы көп-көрім қолайсыздық туғызған еді. Бір бөлмеде Қалдыр,

Қалихан, Аманжол Шамкенов бар, төрт адам отыратынбыз. Сағат онсыз бірде-біреуі кеңсеге бас сұқпайды. Мен қыздиып тоғызда келемін. Оннан бастап үздік-создық болып әріптес ағаларым келе бастайды. Бірде Қалихан:

— Сен өнмендеп ерте келгенде не бітірем деп жүрсін? — деп «ұрысқаны» бар. «Ешкім сені керек қып жатпаса біз құсап онда, он бірде келсең де болады. Давай, сөйт!» — деген дүрсілдеп.

Бірте-бірте бұл жұмысқа менің де етім үйреніп, үйренгені былай тұрсын, үйреншікті дағдыға айналып, жұмысқа түске таман келіп, кеткім келген кезде кетіп жүретін болып, еркінсіп алғанмын.

Баспа ондай жайбасарлықты да, «өзім білемдікті» де көтермейді екен. Қолыңда жұмыс, оны бітірудің өлшеулі кестесі бар, содан ауытқу әсте қиын. Бос белбеу етіп, еркіңе жібере қоймайтын жер көрінеді. Бірақ, біреуге кіріптар болмауға құштар басым, жұмысын «әй, кәпір» атандырмай ондыра тындырсам, менің кашан келіп, қайда кеткенімде ешкімнің жұмысы болмайтын шығар деп те ойлағам. Олай болмады. Бір күні Әбекен шақырды:

— Сәкен, сенің үстіннен болымсыздау шағым түсіп жатыр. Мұқаң сені «отырып жұмыс істеуге жоқтау екен» дейді. Мен: «Атқарған жұмысының сапасына қараныз алдымен» деген болдым. Осы есінде жүрсін, — деді.

«Апыр-ай, ақсақал өзіме айтса өтім жарылып кетпес еді ғой, әлде мұндағы қалыптасқан тәртіп солай ма екен?» — деп ойладым да, әйтеуір енді жұмысымнан қайткенде кемшілік таптырмауға тырыстым. Бұл менің ғұмыр бойы ұстанған дағдыма айналды.

Небір қиын да қалың қолжазбаларды маған итере салу, қиянпұрыстау, тік мінез авторларды маған қарай сырғыта салу жиі байқалып жүрді. «Мінезі мінез емес, ә дегенге мә дейтін әдеті бар, көп істей қоймас» дегендей бір көзқарас байқадым да, «всем смертям назло» деп бір автормен шекіспеуге, алдымдағы жұмысты өзгелерден гөрі сапалы да тез бітіруге барымды сала тырысып бақтым. Бұл әдіс өз жемісін бере бастады. Редакция менгерушісі де, баспа директоры да жылы қарап, қатарға ала сөйлесетін болды. Қалғандарына пыскырып қарап жатқан мен де жоқпын.

Бірде маған орысшадан тәржімаланған өзбек жазушысының қалың қолжазбасын қарауға берді. Бұл ең кемі екі-үш айдың жұмысы еді. Кітапты Тұңғышбай Смағұлов деген аударған. Бұрын көрмек түгілі атын естімеген адамым екен.

Алдымен қазақшасын сыдыртып тез оқып шықтым да, содан кейін асықпай отырып, орысшасымен салыстыра редакциялай бастадым. Аударма қасандау екен. Қазақша оқылатындай жатық шығарма ету үшін аудармашымен бірігіп біраз тер төгуге тура келетін түрі бар. Оның үстіне өте асығыс аударылған да, орысша кейбір мәтінді аудармашы түсінбей, жобалап тарта берген. Орысшасында негізгі кейіпкердің біріне есік көзіндегі хатшысы «Куйбышев келіп тұр» деп хабарлайды. Әрі қарай «Кешіріңіз,

кешірініз» делінген аудармада. «Кешіргені» несі деп орыс мәтініне қарасам: «Просите, просите!» дейді екен. Аудармашы шала ғана «Простите, простите!» деп оқыған да, әлгіндей күлкілі жәйтке тап болғанын аңғармай қалған.

Кейін келе аудармада мұндай сорақылықтардың көкесі кезіге беретінін байқадық қой. «Подошел Шелленберг в щегольском генеральском мундире» дегенді: «Щеголь генералының мундирін киген Шелленберг», немесе: «Он любил отдыхать в фешенебельных курортах» дегенді: «Ол фешенебель курорттарында демалуды ұнататын» деп те аударма салатын «аудармашылар» да ұшырасып қалып жүретін. Оның үстіне осы «аудармашылар» Жазушылар одағына мүше болып, кеуде қағып жүрді.

– Бұл жігітпен қалай сөйлесуге болады? Аудармасын қайтып беріп, біраз жұмыс істетпей болмайтын сынайы бар, – дедім редакциядағыларға.

– Қайтесің басынды қатырып, тездетіп кара да, өндіріске өткізіп жібер, – дегені олардың.

Содан іле-шала дәлізде директорым Әбекене жолығып қалайын.

Ол менің қолтығымнан алып, әрі-бері қыдырыстап жүрді де: «Сәкен, анау бір Тұңғышбай деген жігіттің аудармасын сен қарап жатқан көрінесің. Қалай екен, жігіттер тәуір аудармашы деп жүреді?» – деп сұрады.

– Тәуір түгі жоқ, Әбеке, – дейін мен төбеден түскендей дүңк еткізіп, – өте сапасыз, қайтарып берейін деп отырмын.

Әбекен әрі қарай қазбалап жатпады.

Сол күннің кешіне қарай бөлмеге дембелше келген қызылсары жігіт келді де, мені онаша шығарып алып, Тұңғышбай Смағұловпын деп таныстырды өзін.

– Сәкен, мен Әбекеннің інісімін ғой. Жақсы ағаның қасында біздей жаман інілері де ілесіп жүретінін білесің. «Аударманды Сәкен қарап жатыр, ол білетін, білгенін өткізе алатын табанды жігіт. Айтқанының бәрін орындайтын бол!» – деп еді Әбекен. Қандай ескертпең болса да орындауға әзірмін. Ащы демей, ашық айта бер, – деді Тұңғышбай.

Көлгірсіп жатпай бәрін өзіне көрсетіп отырып, қолжазбаны қайтарып бердім. Обалы не керек, ол қалған жұмысын адал атқарып шықты. Кітап бірсыдырғы тәуір аударма катарында оқырман қолына тиді.

Сөйтсем, бұл да редакциядағылардың мені сынап көрсек деген әдістері екен. Бұл мына бетімен директордың інісіне қарсы шығады, оған бастық араласса, арты шырғалан шатаққа ұласып, өзара бір бой көрсетіп қалар дессе керек. Тілеуінді бергір Әбекеннің ақылы ма, Тұңғышбайдың сабырлылығы ма, әйтеуір, «үрит-үрит» десіп отырғандардың ойына орай дау туа қойған жоқ.

Баспаға әуелі қатардағы редактор болып келгенімді айттым ғой. Бір жылдан кейін, аға редакторлыққа «жоғарыладым». Одан әріге бастыра қоймай жүрді.

Бұл кезде Нұртазин зейнеткерлікке кетті де, орнына Жаппар Өмірбеков келді. Беймазалау адам екен. Оның үстіне ә дегеннен екеуіміздің жұлдызымыз жараса қоймайтыны байқалған.

Мен ақыры осы аударма редакциясына біржола тұрақтап қала бердім де, бәріміз бір бөлмеде сығылысып отыратын болғанбыз. Жаппар ағам екеуіміз қарама-қарсы отырамыз. Редакциямызға Зәмза Қоңырова, Ақұштап Бақтыгереева, Сара Ләтиева сияқты қыз-келіншектер келіп қосылды. Мен қолжазбаны беттеу дегенді үйрене алмай-ақ қойған едім. Жүз бетке дейін көп-көрім дұрыс беттеп келемін де, әрі қарай қайта-қайта қателесіп, шатастырып ала беретінім бар. Соны сезген Зәмза бір күні: «Аға, мен беттеп берсем қайтеді?» — деді менің қалың қарыс қолжазбаны беттеймін деп ит әуреге түсіп отырғанымды байқап. Қуанып кеттім де, қолымдағы қағаздарды қобыратып ұсына қойдым.

Зәмза беттеп отырған. Сырттан кірген Жапекен: «Не істеп отырсың?» — деп сұрады одан.

— Сәкен ағаның жұмысы еді, беттеп берейін деп.

— Өзі неге беттемейді?

— Мен шатастырып ала берем, — деп мен сөзге араластым.

— Зәмза сенімен құқы бірдей редактор, істей алмасаң шынындды айт, басқа жұмысқа сұран, ешкімді жалдап алған жоқсың, — деді Жапекен.

Зәмзаға бұрылды да:

— Бер өзіне, өзі жасасын! — деді.

— Бітіп қалып еді, аяқтап шығайын, аға, — деп Зәмза қарындасым да болар емес.

— Оу, Жапеке, сіздің не шығыныңыз шықты осы? Кім беттегені сізге бәрібір емес пе? — деймін мен.

— Неге бәрібір. Әркім өз міндетін өзі атқаруы керек.

Бөлмеде алты-жеті адам бармыз. Маған қарсы отырған Жапекеннің аудитыны тек мен ғана. Шықсам да, кірсем де тексеріп, іздеп келген адамнан мені қызғыштай қорып жолатпай, өзі отырғанда сыртқа шығармай әбден жүйкеме тиетін болып алды. Бірер рет жүз шайысуға дейін барып қалып жүрдік.

Бірде «Жалын» баспасында жүр едім, онда олар Гоголь көшесінде болатын, бухгалтері келіп: «Сізді директорыңыз іздеп жатыр екен, тез келсін дейді», — дегені.

Жазған құлда шаршау жоқ, екі өкпемді қолыма ала жүгіріп Жазушылар одағының астыңғы қабатындағы өз баспама жетейін. Директордың кабинетіне кіріп барсам бір топ кәсіподақ мүшелері отыр екен. Сөйлеп тұрған Жапекен мені көре сала:

— Міне, бұл жігіт осындай, тіпті жергілікті комитеттің отырысына да жұртты тостырып қойып, өстіп кешігіп келеді, — дегені.

— Көкетай-ау, мен білген жоқпын ғой. Жана «директор іздеп жатыр» дегесін, — дей беріп ем:

— Директор іздеп жатыр демесек, сен кашып, ұстатпай да кетуін мүмкін ғой, — деп тұр менің Жаппар ағам.

Сөйтсек, кәсіподақтардың жергілікті комитетінде менің жеке бас мәселемді карап жатыр екен. Жапекен әлі сөйлеп тұр. Менің қай күні қанша уақытқа кешігіп келгенім, қай күні жұмыстан ерте кетіп қалғаным, ұдайы өзіне қарсы келе беретінім, бастық екен деп тындамайтыным, қойшы, әйтеуір, қайдағы-жайдағыны тізді дейсін келіп. Оқта-текте қолындағы дәптеріне карап қойып сөйлеп тұр еді, сөзін аяқтай келе: «Мұның кемшіліктері тек бұл емес, бәрін бүкпесіз мына дәптерге тізіп жүр едім, үстел суырмаасынан ұрлап алып үш-төрт бетін өзі жыртып тастапты», — дегенді де нығыздай қосып қойды.

— Әй, көкетай-ау, ұрласам сол дәптеріңіз құрғырды түгел құртпаймын ба, бірер бетін жыртып неғылайын? — деймін мен. Ол міз бағар емес.

— Бұл тіпті өтпеген редакциялық кеңес мәжілісінің атынан жалған қаулы жасап, қолжазба өткізуде қылмысты әрекетке де барған. Солай ма, Нәбиден? — деп Әбутәлиевке қарайды.

Ол: «Иә, солай!» — деп бас изейді.

— Оу, ағайын, — деймін мен. — Қолжазба өндіріске өтерде редакциялық кеңестің қаулысы керек, ол былай жазылады деп үйреткен өздерің емес пе? Нәке, осы сіз едіңіз ғой үлгісін қағазға түсіріп берген, — деймін шырылдап. — Әйтпесе жалған қаулы жазып, басы артық жұмыс жасап қолым қышып барады дейсіздер ме?

Нәбиден былқ етер емес.

— Сондықтан, — дейді Жапекен, — бұл жігітке жазба түрде сөгіс жариялау керек. Енді қылдай кінәлі болған күні жұмыстан шығарылатыны да қатаң ескертілсін.

Түскі үзіліс таяп қалған мезгіл еді, асығып отырған әйел, еркегі аралас жұрт әлгі ұсынысты қостап қол көтере салып, есікке беттеді. Жергілікті комитет төрағасы Жамалиддин Босақов деген үйғыр жазушысы болатын. Салмақты мінезі бар, бірсыдырғы орнықты адам сияқты көрінген. Жұрт тарап бара жатқан соң шырылдап соның қасына жеттім: «Ойбай, Жәке, — деймін, — жұрттың бетін байқадыңыз ғой, «Иманасовты атсақ қайтеді?» десеніз де, «атайық!» деп қол көтере салуға дайын. Бәрі де енжар. Тым құрыса, маған да сөз беріп, екі жақты бірдей тындатпайсыз ба?».

— Әй, мен де түк түсінбей қалдым. Қалай болып кетті өзі? Әлгі Жаппар ғой, кешеден бері жұртты үгіттеп... Жарайды, бұлай қалмас, қайта оралармыз, — дейді Босақов.

Ертесінде мені Әбекен шақырды. Әдетінше оны-мұныны сөз етіп отырды да:

— Сәкен, осы Жаппар Өмірбеков екеуіңнің араң қалай? Бүгін маған үш рет кірді. Кешегі местком қаулысына орай саған сөгіс

беру жайлы бұйрық шығарыңыз дейді. Мен болсам, оның жекебас ісін қараудың өзі артық болған екен, сондықтан да осымен шектелейік, — дедім. Жапекене не жамандық жасап едің? Сені сыртыңнан жамандап келеді де тұрады, — деді.

«Жапекене не жасап едім соншама?» дегенді өзім де ойланып жүргем.

— Өзім сөйлесіп көрейін, Әбеке — дедім.

— Сөйтші, айналайын.

Осының алдында Африка акындарының үлкен бір том өлендерін қазақ тіліне аударып, соған бас-көз болу маған тапсырылған еді. Жапекен де бірер өлең аударған. «Жарамайды екен» деп мен өзіне қайтарып бергем оларын. «Қай жері жарамайтынын көрсетіп берсеңші, қайта қарап, жөндейін», — деген Жапекен. «Бастан-аяқ жарамсыз, — дегем мен. — Көрсететін жері жоқ тіптен».

— Ойбай, Сәкен, бастық кой Жапекен. Бастықтың аудармасы қалай жарамайды? — деп сөзге Нәбиден көкем араласқан.

— Мұндайда бастықтың беделі емес, аударма көркемдігі шешеді, — деп мен де қасарысып болмағам.

Сол кітапқа акыры ілдалдалап жүріп Жапекеннің шағын бір аудармасын өрен деп кіргізгенім бар еді. Қаламақысын алар кезде азырқанған Жапекен;

— Апырай, сен қолына бұдан үлкен билік тисе, кісіге күн көрсетпейтін түрің бар екен ғой, сонда менің аудармаларымды түгел жібере салғанда нең кетер еді, — деп өкпелеген.

— Беделім кететін еді, Жапеке, — деп мен де болмағам. Оның бәрі жастықтың желігі, жастықтың кінәсі екен-ау. Дәл бүгін болса сөйтіп қасарыспасым айдан анық. Халтураға біз ғана тосқауыл қоятындай-ақ әсіре принципшілдік танытатын кездеріміз екен ол.

... Содан кейін Жапекеннің кек қайтарған түрі екен бұл. Оның үстіне редакциядағы сыбырлақтары да араға ши жүгіртіп: «Бұл Әлімжановтың жерлесі, Қайрат екеуі және дос (Қайрат Жұмағалиев — бас редактордың орынбасары, Әбекене жақын жүретін жігіт), бәрі бірігіп сіздің орныңызды осыған алып бергелі жүр», — дейді екен. Оны да кейін менен ешқандай зиян жоғына көзі жеткен соң Жапекеннің өзі айтқан.

Күндер жылжып өтіп жатты. Баспаның бас редакторы Есет Әукебаев ағамыз қашан болсын оскырына ытырылып тұратын «жанына торсық байлатпастың» өзі. Бізбен өзінің орынбасары Қайрат Жұмағалиев арқылы ғана қатынас жасайды. Одан гөрі директорымыз Әбекен демократтау. Хал-жай айтып барсан, ұйып тындап, хал-қадерінше айтқанынды орындауға тырысатынын байқадым. Қатты қайырымға бармайды, теке тіреске жоқ адам. Кейде бір бастық ретінде бұра тартқан кінәсінің үстінен түсіп, бетіне басар болсан құлағы, мойнына дейін қызарып шыға келетініне қарап, ұяты бар адам-ау деп ойлайтынмын.

Бірақ бұл кісінің де бірте-бірте маған деген қабағы салқын тарта бастады. Ең әуелі қайта басылуға ұйғарылып жоспарға кіріп тұрған жерінен әжептәуір көлемі бар кітабым аяқ асты сызылып қала берді. Алдына барып : «Бұл қалай болды?» — деп едім, Әбекен: «Сәкен, бәрін білем, қолымнан келмей қалды, айып етпе», — деп сырғытты. Директордың қолынан келмей қалу деген әзірге менің миым жетерлік сылтау емес еді. Соның алдында менімен құрдас Қайраттың, менен жасы кіші Қанатбаев Дүйсенбектің де қалың-қалың кітаптары шыққан болатын. Соларды айтып көріп едім:

— Сәкен, сен обывательдің сөзін сөйлеме, әрнәрсенің өз жөні бар, ақындарда әртүрлі ранга (өз сөзі) деген болады, — деп қысқа қайырды.

Ұнжырғам түскен калпымда басым салбырап көшеге шығып бара жатыр едім, қарсы алдымнан ол кезде Орталық Комитетте қызмет істейтін Әбіш Кекілбаев жолыға кеткені.

— Еңсен түсіп кетіпті ғой, не болды? — деп сұрады ол сабырмен.

Жөнімді жөпелдете айтып шықтым.

— Осылай жүре тұршы, — деп Әбіш мені сыртта қалдырды да, ішке жеке өзі кіріп кетті.

Көп тостырған жоқ, әне-міне дегенше қайта шығып қасыма келген Әбіш:

— Директорыңа кіріп: «Әбеке, бір азаматқа ара түсейін деп келіп ем» дей бастап едім, бірден: «Сәкен Иманасовқа шығар», — дегені.

«Иә» — дедім. «Өзіне де айтып ем, сенбеді ғой деймін, шынында да менің қолымнан келмей қалғаны рас. Арғы жағын өзі пайымдай жатар. Келесі жылға сырғытып, бүгін-ертең шартын жасап қолына берейін», — деп отыр, соған келіс.

Келіспей қайда барам, Әбішке көп-көп алғысымды айттым да, қалғанын құдайдан күтіп қала бергем.

Сол кітабым әне-міне шығады деп тұрғанда тираж керек болып, тағы да директорға жүгінуге бардым. Егер баспа тілімен айтқанда бір тираж (сегіз мың данадан асуы керек) тиіп қалған жағдайда қаламақымның мөлшері екі есеге жуық көтерілер еді. Соның бәрін біле тұра Әбекен:

— «Қазақкітап» басшыларына барып көрсенші, тираж жағы соларға байланысты ғой, олар аламыз деп жатса, менде қарсылық болмайды, — деп салқындау раймен шығарып салды.

«Е, боқты, тонымды алып қалар дейсің бе», — деп ойладым да, «Қазақ-кітаптың» бас директоры ол кезде Садықов деген кісі болуы керек, салып ұрып соған бардым. Жай-күйімді естіп, бұйым-тайымды тындап алған Садықов:

— Ертең комитетте тираж жөніндегі комиссияның мәжілісі болады, егер баспа директоры ықыласты болып жатса, біз сұраған тиражын береміз, оған күмәнің болмасын, — деді.

Сол сөзді қаз-қалпында Әбекене айтып келдім. Ол: «Е, жарайды онда», — деді де қойды.

Ертесінде комитетке кеткен директорымды тағатсызданып күні бойы күттім. «Келіпті» деген хабар тиісімен Әбекенді іздеп тағы жүгірейін. Қабылдау бөлмесінде директордың орынбасары Сәбит Сағынов жолығып қалып:

— Саған тираж жоқ. Тіпті, сен туралы әңгіме қозғалмады, — деді өзінің түйеден түскендей лақ еткізіп бір-ақ айтар әдетімен.

Салым суға кетіп, кайтсем екен дегенше, өз кабинетінен Әбекен де бері шыға келді.

— Әбеке, тым құрыса, бір ауыз сөз айтпапсыз ғой, Сәбиттен естіп тұрмын, кешегі уәде басқашалау еді, — деп жатырмын әлі де үмітімді үзбей.

— Әй, өзі бас дегенің де әбден қатты, анау Молдахмет Қаназов дегенге тираж әперем деп ит әуреге түскенім, — деп қайдағыны айтып бетімен лағып бара жатқан соң, ұялған тек тұрмастың жөні осы екен-ау деп, жөніме кете бергенмін.

«Жаксылығың күнде ұмыт, бір жаңылсаң — болды кек» деп Абай айтқандай болмайыншы, жаксылығың басыма үйіп тастамағанымен, жұмысқа шақырды, оның үстіне өзі де «достасып, туысып та кетуіміз мүмкін» деген емеурін танытып еді, бір жөні болар деп ойлады. Шын қамығып ренжіген жоқпын.

Бірақ бұдан кейін де Әбекеннен аса жылы қабақ көре қоймадым. Шөміштен қақпаса да, басқаға көрсетіп жатқан ықылас-пейілі маған дегенде бірте-бірте тарыла берді. Әуелі мен істейтін аударма редакциясы екіге бөлінді. Шығарылатын әдебиет саны молайып, «Достық кітапханасы» және басқа классикалық шығармаларды аударатын редакция құрылды да, Төлеуов Нұрахметті соған менгеруші етті. Бұрын да құрдас ретінде : «Жөні түзу, сауатты аннотация жазып көрген емессің, қалай аудармашы болмақсың?» — деп қалжындап жүретін едім, сол енді бастығым болып шыға келді. Бірақ одан дәнеме өзгерген жоқ, бұрын да мен жұмсайтынмын, Нұрахмет екі еткізбей орындайтын, обалы не керек, әлі де сол, айтқанымнан шықпады. Біреулер «бастық сен емессің бе» деп айдап салса да, арандатуға көнбей, бұрынғы қалыптасқан тәртіпті бұза қойған жоқ.

Марқұм Әнуарбек Дүйсенбиев бір күндері: «Бауырым, сенін директорың менен «Сәкен қандай жігіт?» деп сұрады. «Замечательный жігіт!» — дедім. Әрі қарай қазбаламады, бір өзгеріс болады-ау деймін», — деді.

Дәл осы сөзді Қастек те айтты: «Менен сен туралы пікір сұрады, не дейін, мақтадым», — деп.

Тұрсынзада келді кенкілдеп: «Әбекен менен сен жөнінде мінездеме беруді өтінді, «бірге істеп көрген емеспін, бірақ жұмысына мығым, міндетіне адал қарайтын жігіт болар дедім», — деп.

Дәл осындай сөзді баспада юристконсультант болып істейтін Тойболды Зейнабілов деген жігіттен де естідім. Нұрахмет ештеме дей қоймап еді, шөлмектес болып отырған бір сәтте «осы да бастықтарға жақын жүруге тырысатындар сортынан еді, бұдан неғып сұрамады екен, көрейін» дедім де: «Әй, Нұрахмет, осы сенің жоктан өзгені жасырып, күлбілтелей беретінің-ай, әйтпесе Әбекең: «Сәкен қандай жігіт?» дегенде күмілжіп, жокты-барды шатпай, не жақсы, не жаман деп токетерін бір-ақ айтпайсын ба?» — деп қалдым тосыннан.

Нұрахметім шынымен сасайын деді, онысын ыржалақтай күлгенімен жасырғысы келді де, маған итініп: «Тұра тұр, Әбекен сұрағанда былай болды ғой өзі», — деп тұсаулы аттай кібіртіктей бастағасын, әрі қарай тындамай орнымнан тұрдым да кеттім.

Бұл не болғандағысы? «Шіркінде ес болсашы сезет деген», — депті ғой Абай да, Әбекеннің қай қыры екен?» — дедім де, онаша отырған бір сәтін пайдаланып, бастығымның алдына тағы бардым. Бір нәрсе сұрап келді деп қалды ма, бұрынғыдай жік-жапар болмай, ресми ғана салқын қабылдады.

— Әбеке, — дедім төтесінен бір-ақ тартып, — мен жайлы әркім-әркімнен суыртпақтап сыр тартып, пікір сұрайтын көрінесіз. Кім бүгін ағынан жарылып, адалын айтушы еді? Оның үстіне солардың бәрі де сізден шыға сала сүйінші сұрағандай маған келіп, болған әңгіменің шып-шырғасын шығармай айтып береді.

— Одан да, Әбеке, — дедім әңгімемді әрі жалғап, — менің кім екендігімді шынымен білгіңіз келсе, өзімнен сұрамайсыз ба? Кұдай біледі деп айтайын, мені өзімнен жақсы білетін адам жок әзірге. Адалымды айтып, өзіме-өзім баға берер болсам, жақсы-жаман қасиеттерім елу де елу болып таразы басын тең ұстап тұр.

— Қой, — деп қалды Әбекең қысылғаны мойнының қызарғанынан аңғарылып, — жақсы жағын басымдау шығар, о не дегенін...

— Жок, басым емес, сол пятьдесят на пятьдесят, — деп бітірдім сөзімді. Сөйтіп орнымнан тұрдым да, кабинеттен шығып жүре бердім. Ол кісі мені тоқтатқан жок.

Сөйтсем, карауында істейтін адамдардың біреуі туралы екіншісінен әлгіндей пікір сұрап жүретін өзінің ежелгі әдеті екен. Жоғарыдағы әңгімені ұмытып кетті ме, кім біледі, бірде мені де шақырып:

— Сәкен, осы Төлен Қаупынбаев қандай жігіт?— деп сұрағаны бар.

Төлен баспаға бізден кейін келді ғой деймін, проза редакциясында бірер жыл істегені бар.

— Әбеке, — дедім, — өзім жайлы болған бір әңгімеде айтып едім, ұмытып кеткен секілдісіз. Төлен туралы мен не десем де ол жеке кісінің пікірі болып шығады. Танертен жұмысқа келгенде амандасып жүрем, кетерде кейде қоштасамын, кейде ол да жок. Қатар отырып бір шыны шәй ішпеген адамым. Қайдан білейін, оның

кандай жігіт екенін, — дедім безбүйректеніп. — Оның үстіне басшы адамның карауындағылар жайында қалыптасқан өз тұжырымы, өз бағасы, өз пікірі болуы керек, — дегенді де қосып қойдым.

Мойнына дейін қызарған Әбекен үндемей қала берді.

Имандай шыным, бұдан кейін мен туралы өзгелерден пікір сұраса сұраған шығар, тек басқалар жайында «осы кандай жігіт?» деп Әбекен енді менен қайтып сұраған емес.

Баспада оннан астам редакция бар. Оларда Мағзом Сүндетов, Сағи Жиенбаев, Жұмабай Тәшенов, Дүйсенбек Қанатбаев, Әнес Сараевтар меңгеруші болып істейді. Бұлардан басқа екі аударма, орыс әдебиеті, орыс аудармасы, ұйғыр редакциялары бар. Осылардың үстіне халық шығармашылығы және фольклор деп аталатын жаңа редакция құрылды. Оған Есләм Зікібаевты бастық етіп қойып еді, ол көп отырмай басқа жаққа ауысып кетті де, меңгерушісінің орны едәуір уақыт бос тұрып қалды.

«Директор шақырып жатыр» дегенде әдеттегі жұмыс жағдайы шығар деп асықпай аяндап барсам, кабинетте бас редактор Есет Әукебаев, партия ұйымының хатшысы Сағи Жиенбаев, директорын орынбасары Сәбит Сағынов, бас редактордың орынбасары Қайрат Жұмағалиевтер отыр екен. Ұзын үстелдің шетін ала мен де барып жайғастым.

— Сәкен, бізде бір ой болып тұр, — деді Әбекен алғашқы үнсіздікті бұзып. — Есләмның орнына сені редакция меңгерушісі етсек деп едік.

— О, құттықтаймын! — деп Сәбит үстел үстінен асыра қол ұсынды.

— Қоя тұр, бұ жігіт әлі келісімін де берген жоқ, сен құттықтап жатырсың, — деді жайымен Әбекен.

— Береді ғой, келіседі ғой, — дейді Сәбит те қосарланып.

Ләм-мим деп тіл қатпаған күйі сіресіп мен отырмын.

— Неге үндемейсің, әлде атқара алмаймын деп қорқамысың? — дейді тақымдап Есаған. — Редакция меңгерушісі болу келетін шығар қолыңнан.

— Келеді ғой, неге келмесін, — деймін мен де тыныш отырмай аузымнан қағынып. — Бол деп жатса менің қолымнан бас редактор, тіпті баспа директоры болу да келетін сияқты.

Кабинет ішінде бір сәт тылсым тыныштық орнады. Тілдерін тістеп алғандай ешкім үн шығарар емес.

— Ал, жақсы, тарайық, — деді Әбекен.

Бәрі орындарынан тұрды. Мен де әркімнің бетіне бір қарадым да, ешқайсысы ештеме деген соң үнсіз шығып жүре бердім.

Қайтадан өз орныма (аудармадағы) барып отырдым. Бір күн өтті, екі күн өтті, ешкім үндемейді. Халық шығармашылығы редакциясында істейтін Тортай Садуақасов қана:

— Аға, келіп жаңа орныңызға неге отырмайсыз? — деп қояды қыңқылдап.

Бір апта бойы басшылар тарапынан ешқандай емеуірін болмағасын, қағаздарымды жинастырып, өзіме тиісті оны-мұнымды алдым да, бұрын Зікібаев досым отырған орынға барып жайғастым.

Онда жанағы Тортай, Айсұлу Қадырбаева, Нағима деген келіншек, Оңалбек Кенжебеков деген акын жігіт істейді екен. Соларға бастық болып, аяқ асты «айдағаным бес ешкі, ысқырығым жер жарып» шыға келдім.

Мұнда да бір қызық болды, бірер апта өткен шамада біздің бөлмеге баспаның бас редакторы Есет Әукебаев кіріп келді де, жұрттың көзінше маған әлдене себеппен даусын көтере, қатты ұрсып қоя берді. «Айқайламай сөйленіз, ағасы!» — деймін ақырын, Есаған болар емес, бидайдай қуырып әкетіп барады. «Оу, көке, айтарыңыз болса тым құрыса кабинетіңізге шақырып алып айтыңызшы, мынауыңыз ыңғайсыз болды-ау!» — деймін тағы.

— Сен біз көрсетілген сенімді ақтайды ғой деп, өсіріп жүрсек, — дей берген Есаған сөзін ортасынан бөлдім де:

— Ағатай, кимағаныңыз сол менгерушілік болса, осы қазір арыз жазып берейін, өзіңіз алыңыз да, құлаққа маза беріп, айқайламай барып тұрыңызшы, тегі, — дедім түтігінкіреп.

Бас редактор бірден тосылып қалды да, шыға жөнелді. Енді бір сүт пісірім уақыттан соң телефон соғып:

— Сәкен, маған келіп кетші! — деп бұйырды. Кабинетке кіре бергеннен:

— Сен менін жүрегімді ауырттың ғой, түге, қуып шыққандай болдың ғой, мұны қалай түсіндік? — деді зілдене.

— Аға, — дедім мен, — жүрек деген менде де бар, ол да ауырады. Қарауымда істейтін екі-үш жас адамның көзінше айқайлай жөнелуге сізге де ешкім право бермеген болар. Шын айтам, кимайтыныңыз редакция менгерушілігі болса, құдай біледі, маған түкке керегі жоқ, мен мұнда қатардағы қызметкер болып-ақ жүре бере аламын. Осы қазір-ақ бұйрық жаздыра беріңіз.

Бұл жағдайды бас редактор директорға жеткізді ме, жоқ па — о жағы маған беймәлім. Бірақ өзі баспадан кетер-кеткенше қайтып маған айқайлауын біржолата тоқтатты.

Директордың кабинетінде жиналыс өтіп жатыр. Директорат мүшелерінен басқа барлық редакциялардың менгерушілері шақырылыпты. Алдағы бесжылдықта жоспарға кіргізілуге тиісті республика акындарының таңдамалылары, екі том, үш томдық шығармалар жинағы жайлы әңгіме болды. Директор:

— Таңдамалы мен көп томдық шығаруға лайық бірде-бір акын қалып қоймасын. Ертең бәрібір арыздана бастайды. Ешкім қағажу қалмасын, — деп ескертіп жатты.

Поэзия редакциясының меңгерушісі Сағи Жиенбаев пен қайта басылым редакциясының меңгерушісі Жұмабай Тәшеновтер алдындағы тізімді мұқият оқып, директордың кітабындағымен салыстыра бастады. Директор бәрімізге қарап: «Енді ешкім қалып қойған жоқ па?» — деп қайта-қайта сұрай берген соң мен мектеп оқушысындай болып мүләйімси қол көтердім:

— Иә, Сәкен, манадан кімде қандай ұсыныс бар деп сұрап жатырмыз ғой, қалып қойған кім бар, айт! — деді директор.

— Таланты жағынан осы тізімдегілердің ешқайсысынан кем емес бір ақын жоспардан қалып қойған сияқты. Әлде сіздердің сындарыңызға толмайтын, шарттарыңызға сай келмейтін жайы бар ма? — деймін мен де әңгімені ұзарта түсіп.

— Иә, айтсаңшы, ол кім? — деп директор қаламын оңтайлап мен атайтын ақынның аты-жөнін жазып алуға ыңғайланды.

— Сәкен Иманасов деген де бір ақын бар сияқты еді, — деймін мен.

— Қалай, Сәкен жоқ па еді тізімде? — деп қалды директор.

— Жо, болу керек, — деп Сағи алдындағы қағазына үніліп іздеген болады.

— Іздемей-ақ қойыңыздар, үш-төрт оқығанда жоқ еді, енді қайдан тізімге ене қойсын, менікі жай сөз еді, әуре болмаңыздар, — деп жатырмын.

Директор үстелінің сол жағында жатқан, әдетте авторлардың арыз-мұңын жазып отыратын қалың киіз кітабын алып, менің аты-жөнімді жазуға оқталды.

— Әбеке, жазсаңыз жұртпен бірге мына тізімге кіргізе жазыңыз, ана кітабыңыздағы уәдені көбейтіп қайтесіз сол, — дедім.

Директор жақтан мардымды жауап болмады.

Ертесінде Жұмабай Тәшенов мені онашалап:

— Батыр, сен кейін айтпадың деп маған өкпелеп жүрерсің. Жоспар комитетке кетті. Сен жоқсың. Ендігісін өзін біл, — деді.

«Түйенің танығаны жапырақ» дегендей, менің құдайдай көретінім сол баяғы Жұмабаев. Сөлбірейіп алдына тағы бардым.

— Әбеке, кеше көзқакты болса да әлдебір кітабыңызға жазып алып жатқан сияктанып едініз, нақты біліп келдім, мен сорлыны әлі де кіргізбепсіз ғой жоспарыңызға, — дедім.

— Сәкен, — деп өзіне ғана тән жылы-жұмсақ мәнерімен жайлап түсіндіре бастады Әбекен, — таңдамалы кітап шығару үшін лауреат, тіпті болмағанда оқулықтарға еңбегі енгізілген ақын болуы керек екен. Сен бәрінен тұлдыр көрінесің.

— Лауреат еместер де жүр еді ғой.

— Олар жоғарғы жақтын нұсқауымен кіріп отыр. Сен өзін де қызық жігітсің бір. ЦК-ға, не комитет басшыларына бармайсың, айналып үйіріліп маған келе бересің. Арызданып көрмес болар ма, — деп жанашырлық көрсеткендей болды ол.

– Ойбай-ау, Әбеке-ау, Иманасов қашан арыз алып келер екен деп күтіп отырған ЦК, комитет бар дейсіз бе, бәрібір сізге жібереді ғой, – деймін білгішсіп.

– Дегенмен арызданып көрсенші. «Жыламаған балаға емшек бермейді» дегенді білесің ғой.

Не керек, ақыры ешқашан жазып көрмеген арызды «Әй, жобасы осы болар» деп қағазға түсірдім де, Орталық Комитетке айдап кеп жібердім. Ондағылар тез қимылдайды екен, арада апта өтпей жатып баспа комитеті төрағасының орынбасары Скоробога-тов дейтін орыстың атынан хат алдым. «Сіздің Орталық Комитетке жазған арызыңыз бізге түсіп еді, оны баспа директоры Жұмабаевқа жібергенбіз. Жұмабаев сізге таяу жылдар ішінде тандамалы берудің ешбір реті жоқтығын дәлелдеп, арызыңыз аяқ асты қалмауы үшін көп ұзатпай бір томдық шығармаларыңызды қайта бастырып беруге келісіп отыр», – делінген.

Сол қағазды ала сала тағы да Жұмабаевқа барайын.

– Әбеке -ау, ақыры берер жауабыңыз мынандай екен, өнеукүні мені арыз жазуға ауыздандырып неніз бар еді, тоқ етерін сонда-ақ айта салмадыңыз ба? – дедім.

Иншалла, бұл жолы Әбекеннің не дегені есімде қалмапты.

Осы төңіректе көп ойландым. Әбекен екеуіміздің арамызға кара мысық жүгірткен қай антұрған екен деген ойдың түбіне жете алмай дал болдым. Кейін өзім сырлас болып жүрген жігіттерге айтып, ой қорытудан түйгенім мынау болды. Мен Жазушылар одағында қызмет істеп жүріп, аяқ асты қысқартуға түсіп қалғанмын. Ол кездегі одақтың бірінші хатшысы Әнуар Әлімжанов еді. «Жазушының» директоры Әнуарға қарсыластар тобында. Мені, сірә, Әнуарға өкпелеп кеткен деп түйген де, мүдіртуге, кідіртуге күшім жетпегенімен, керек бір жерінде ұрып қалмасам да, үріп қалуға жарар деген болса керек. Менің о жағынан да мақұрым екенімді көрген соң, амалы құрып, қолды бір сілтеген түрі ме деп те ойлаймын. Әйтпесе, сол жылдары Сағи, Қайраттардың қалың-қалың кітаптары жиі шығушы еді. Сондай болмаса да өз бойыма лайық бір кітап шығарып беруге болатын-ақ еді ғой.

«Жазушы» баспа болып құрылған алпыс жылдан астам уақыт ішінде Әбілмәжін Жұмабаевтан көп отырған директор жоқ. Ол өзі шаруасына мығым, қай істе болса да кесіп-пішіп бір-ақ айту деген жоқ, «жақсы, дұрыс екен, ойланайық» деп, екі шоқып, бір қарайтын сақтықпен жұмыс істеген адам. Менің де бетімді қайтарып, қолымды қаққан кезі де көп бола қойған жоқ. Әйтеуір басқаларға ұқсап сынарезулеп, тізеге салып шешсем дейтін пиғыл танытқанын көре қойған жоқпын. Бірақ ара-тұра сөзге еретіні болушы еді. Ондай сөз көбіне менің ескі досым Қайраттан шығатынын сезіп қалып жүрдім.

Бірде орыс ақыны Некрасовтың екі томдық шығармаларын аударып шығаратын болдык та, құрастырушысы, сұрастырушысы, редакторы түгел мен болдым.

Өндіріске тапсыруға таяп қалған кезім еді. Қайрат досым:

— Сәкен, Некрасовтың қолжазбасын маған берші, алдын-ала бір карап шығайын, — деді.

«Жыным ұстап» кетті.

— Бірер күнде бітірем. Содан кейін сенің алдына келеді, сонда қарарсың, әрі-бері тасып жүрер түгі жоқ оның, — дедім.

Қайрат қыстыға безеріп қала берген еді. Іле-шала директор өзіне шақырды.

— Сәкен, — деп бастады сөзін Әбекен, — әдебиетіміздің тірі классиктеріне айналған санаулы ғана тұлғалар бар. Солардың бірі — Әбу Сәрсенбаев. Ол кісі кезінде Некрасов шығармаларын аударуға көп араласқан. Енді соларды алып тастап, жана аударма жасатқанда біз не ұтамыз?

— Алып тастады деген кім, Әбеке? — дедім.

— Жігіттер айтып жүр ғой, сен өз бетіңмен жаңа адамдарға аудартып жүрген көрінесің.

— Қазір, — деп шығып кеттім де, өндіріске даяр тұрған екі кітаптың мазмұны басылған он шақты бет қағазды қобырсытып алып келдім, — Ал, Әбеке, қараңыз, кім қалып қойыпты, жаңадан кімдер кіріпті.

Ол асықпай әлгі қағаздарды парактап шықты.

— Осы ғой барлық шығармасы? — деп сұрады.

— Иә, осы, Әбеке.

— Интересно, — деді Әбекен. — Жарайды, жібере бер теруге.

Сөйтсем, менің Қайрат досым: «Мына Сәкен Әбу сияқты «классиктердің» аудармасын жаратпай алып тастап, ешкіммен ақылдаспастан жана аудармалар жасатып жатқан көрінеді. Мен «көріп шығайын» деп едім, «біткенде бір-ақ көресің» деп маңына жолатпады», — дегенді көпіртіп айтып барса керек. Әртүрлі пікірді Қайраттан тәптіштеп біліп отыратын Әбекен оның сөзіне кұлай кеткен.

Тағы бірде Александр Блоктың екі томдығы шықпақ болды да, Қайрат «Роза мен крест» деп аталатын үлкен драмасын аударды.

— Сәкен, — деп кейіді Әбекен кітаптардың сүйінші данасын қолына алып тұрып, — «Өлеңдері мен поэмалары» деп айшықтап айдар тағасындар, сөйтесіндер де драмасын аудартасындар, сол неге керек еді, тәп-тәуір дүниені осылай бүлдіретіндерің-ай осы, — деп барып, кітап мазмұнын карап жіберді де: «Жұмағалиев» дейді, ей, — деп үнін бірте-бірте баяулата өшіре берді.

Осы баспада бас редактордың орынбасары болып жүрген сол Қайрат 1987 жылы маған келді. Кабинетте біраз әңгімелесіп отырдық. «Қуыс үйден кұр шықпа» деуші еді, — деді ол менімен

қалжындаса беретін әдетіне басып, — тамақ жібітер бірдемен жоқ па?».

Жазу үстелінің бір шетіне қағаз жайып, бір шөлмек коньяк ашуға тура келді. Соның буы ма, өзінің ішінде бір қыжыл бар ма, біраздан соң Қайратым:

— Сәкен, осы сен Жұмабаевекеуіміздің үстімізден неге жаздың «домалақ» арызды? — деп сұрағаны.

Арыздың «домалағы» түгіл, төртбұрыштысын да жазып көрмеген басым, қатты сасып, біртүрлі болып мұздай тіксініп қалдым.

— Қайдағы арыз?

— ЦК-ға жазыпсың? Маған бір жауапты адам көрсетті. Сенін қолтаңбан, — деді Қайрат.

— Әй, Қайреке, — дедім мен, — Жұмабаев директор еді, карауындағыларға тізесі батуы мүмкін, соған ерегесіп жазуы ықтимал адамның, ал үстінен арыз жазатын сен кімсің? Есектің миын жеген біреу болмаса, бұған кім сенеді?

— Өзім көрдім ғой.

— Онда жүр, сол адамға барып беттесейік, — деп, мен есікті іштен кілттедім де, — ал айт, кім еді ол адамын? — дедім.

— Қазір ол Алматыда жоқ, — деп тайсактай бастады Қайрат.

— Әй, осы Совет Одағында болса, ертең менің қаржыммен жолға шығайық. Мен әлгіндей жаланы естіп, жер басып жүре алмаспын, — деп қасарыстым.

Қайрат сөзінен тайқып, мұз үстіне қоя берген тайлақтай қалтырандап, қалжынға бұра берген болды.

Дұрдараз күйде тарастық.

Ертеңінде құдай айдап Әбекеннің өзі келе қалғаны. Есікті іштен жауып алдым да, кешегі жағдайдың бәрін айттым.

— Сәкен, — деді Әбекен, — сенің арыз жазбайтынына, жаза алмайтынына баяғыда көз жеткізген адаммын мен. Қайраттын не деп жүргенін білмеймін, өз сөзіне өзі жауап берсін, ол әңгімеде мені жоқ деп есепте. Ал арыз жазған адамның кім екенін мен жақсы білемін. Бір реті келгенде өзіне айтармын да.

Әбекен бірдеме деді ме, әлде менін де қадалған жерімнен қан алмай қоймайтыныма көзі жетті ме, Қайрат та «мен қателесіппін» деп кешірім сұраған болған. Мұнысына мен сене қоймадым, ол да күмәнді күйде жүрген болуы керек.

1996 жылдың басында араға төрт жыл салып «Жазушы» баспасына Бас редактор болып мен қайта оралғанда Әбекен телефон соқты:

— Сәкен, баяғы өзің жүргенде жоспарға кірген «Қазақтар» дейтін кітап бар еді ғой, соны әлі шығара алмай жүргем, — деп.

— Алып келіңіз, Әбеке! — дедім мен.

— Ә, шығара аласындар ма? — деп әбіржінкіреп қалды Әбекен.

– Шығарамыз! — дедім мен сеніммен.

Ешкім бетімді қайтарып, қолымды қаққан жоқ, араға көп уақыт салмай-ақ «Қазақтар хақында» деген атпен ол кітап та жарық көрді. Бірақ Әбекен бұл жерде менің қаншалық үлесім барын аңғара алмай қалды-ау деймін, өйткені көбіне Есенғалиға (баспа директоры) кіріп жүрді де, мен жаққа ықыласты бола қоймағанын байқадым. Не ойлағаны ішінде.

«Жауды Жанғазы алады, атағы Баракқа қалады» дегендей, менің қанша күш салғаныммен, «директорсыз шеше қойды дейсің бе» деген де бір ой жүгіріп өткен сияқты болады да тұрады. Өзі маған ол жайлы ләм деген жоқ.

Өйткені, осы мезгілде маған бұрынғы бас редактордың бірі Есет Әукебаев келіп: «Осы баспада әркезде бас редактор болған орыс, қазағын қосқанда төрт-бес майдангер қалыппыз. Бізді бұл күнде бәрі ұмытып кете береді, сен өзін қолға алып, бәріміздің басымызды қоссаң қайтеді, қарт адамдар мәз болып қалар еді», — деген өтінішін айтты.

«Жарайды» дедім де Есенғалиға айтып, қыздарға шөй дайындап, Құланбай Көпішев, Сағынғали Сейітов, Егеров дейін орыс, Есағанның өзі, бәрін шақырып, тонға жарамаса да, жолға жарарлық сый-сияпатын жасадық.

Ағаларым да сөйлегіш екен, бірімен бірі жарыса жамырасып: «Айналайын Есенғали, сен бір үлкен азаматтық жасап отырсың, сенен бұрынғы директорлардың бірде-бірі бізді ойлап, бүйтіп басымызды қоспап еді, көп рақмет!» — деп алғыстарын айтты дейсін келіп. Мен жайыма қалдым. Жақсылықты сатпайды деп жатады ғой, дегенмен бірінші басшы тұрғанда сен де кісі болып бірдене жасай қояды-ау деп ойламайтын надандықты көре тұра налымай қала алмайды екенсін.

Авторлардың да әртүрлілері бола береді. Біреуі сып-сыпайы болып келеді де, бірте-бірте тырнағы барын танытқысы келіп, қысым жасауға көшеді. Енді біреулері бірден ықтырып алмақ болып, донайбат жасай дүрдие келеді де, одан имене қоймай-тынынды сезіп, қайтадан мысықтабан мінезге басады.

Бірде Ақтөбе жақтан Жанғалиев деген автор келді. Қартандау адам екен, сыпайы қабылдап, жылы қабақ танытып жатырмын. Өлең жазады екен, соларын кітап етіп шығармақ. Оқып көріп едім өлең ауылынан аулағырақ жайылып жүрген адам екені бірден-ақ аңғарылып қалды.

– Өлеңдеріңіз сын көтермейді екен, ақсақал, кітап етіп шығарудың мүмкіндігі бола қоймас, — дедім бірден тоқ етерін айтып.

Өзі сойған түлкідей болып, жылусыз жымыып қарайды екен кісіге. Өте сүйкімсіз жылмиыс.

– Қайтесің бос сөзді, бәрібір шығарасың. Одан да қабылдап алып, тезірек шартын жасап бер, — дегені үстеліме бір шынтақтай қисайып отырып алып. Сығырая қарап, сынағандай болып жылмиып қояды.

– Жарамайды деп отырмын ғой сізге, түсінбедіңіз бе? — деймін ыза бола бастап.

– Жарайды. Жаратасың. Бәсе, Саттар Имашев та айтып еді, олар өз бақшасына жолатпауға тырысады, бірақ шығарамыз деп. Шын болып шықты ғой.

Имашев ол кезде бүкіл республиканың идеологиясын басқаратын Орталық Комитеттің хатшысы. Түкірігі жерге түспей тұрған кезі, соның атын атасам бұтына жіберіп қояр деген бопсасы да болуы керек.

– Имашев өлеңіңізді оқыды ма?

– Баяғыдан оқып келеді. Көп жыл бірге қызмет істегенбіз. мактап отырады ылғи. Шығартам деп отырған да өзі.

– Дәл солай десе, ол кісіңіз де алжи бастаған екен. Ал, жақсы, ойнасақ та біраз жерге бардық-ау деймін, ақсақал, қағазыңызды жинап алыңыз да, енді бара беріңіз, — деп қуғандай болып шығарып салған ем.

Қуырдақтың көкесі соңында жатыр екен, әне-міне дегенше болмады. «Жұмабаев шақырып жатыр» — деп хатшы қыз жетті дедектеп.

Барсам, жанағы шалым қаздып, үстеліне шынтақтай жайғасып алып директордың қасында отыр.

– Сіз бір минутқа шыға тұрыңызшы, өзім шақыртайын. Сәкенмен бір ауыз оңаша сөйлесейін, — деді Әбекен.

Онаша қалғасын:

– Сәкен, бір үлкен лауазымды адамға уәде беріп қойып ем, қарап көрсен қайтеді? — деді.

– Әбеке-ай, ішінде іліп алар жыланқарағы болса бірдеме жасап көрер ем ғой, құдай ұрғанда ныспыға түк жоқ болып тұр ғой, түк жоқ.

Әбекен менің ымыраға көнбесімді бірден байқады да, Сағи Жиенбаевты шақырды. Ол поэзия редакциясының меңгерушісі болатын.

– Сағи, сенде адам көп қой, біреуіне жалынсаң да, жасатарсың. Бір адамға уәде беріп ем, қысылып тұрмын. Сәкен жаратпапты, рас та болуы керек, — деді.

– Жарайды, жақсы — деп лып ете қалды Сағи.

Әбекен әлгі авторды шақырып алып:

– Мына Сағимен еріп барыңыз, қалғанын өзі айтар, — деді де бәрімізді босатты.

Ақыры акын Ұлықбек Есдәулетов бір ай көз майын тауысып отырып, әлгі автордың жазғандарын ілдалдаға келтірді білем. «Әй,

өзімнің де сілікпем шықты-ау әбден. Сәкен (Сағи): «Жасап бере салшы, тұқымы кұрысын», — деген соң, амал не, біраз барымды жұмсадым», — деген ол да.

Ол кітабы да шықты. Енді кұтылдық па деген кезде Жанғалиев жылмиып тағы жетті. Ақтөбенің облыстық газетіне әлгі алғашқы кітабын мақтаған рецензия да жариялатып, соның қиындысын ала келіпті.

— Екінші кітабымды алып келіп ем, — дейді маған арамызда бұрын абыройсыз әңгіме болмағандай-ақ.

— Сіз Сағиға барыңыз. Кітабыңыз сол редакциялардан шыққан, — деймін ат-тонымды ала қашып.

— Білем, бірақ директор сізге бар деді, шығарып береміз деп отыр. Оның үстіне қолжазбамды Әбекен (Әбділда Тәжібаев) оқып шығып, мақтады. Міне, тұсына жазғандары да бар, — деп қолжазбасын ашып көрсетті.

Қолжазбаны шынында Әбділда Тәжібаев оқып шығыпты. Қайран сабазың, алдына барған әжептәуір ересек адамның сөзін қия алмаған сияқты. Кей бетіне: «Осы арада жылт еткен бірдеме бар сияқты», «Туу , бос лағып кеттің ғой!», «Қайран қор болған есіл уақытым-ай!» — деген сияқты ескертпелер екен.

— Оу, көке, мақтаған түгі жоқ қой! — деймін.

— Е, міне, оқымайсың ба, міне: «Мына шумағын алуға болады» деп жазылған ғой, — дейді ол иісалмасын да.

— Апыр-ау, осыншама дүниеден бір шумақ алуға болмаса, несіне апарғансыз. Әбекен де не десін бұдан артық, — деймін күйініп.

— Сен өзің өле алмай жүрген жігіт екенсің, айтпап па ем бұрын «шығармаймын» дегеннен абырой таппайсың деп. Сол айтқаным — айтқан. Шығады кітап, — деп кабинеттен зілдене басып шығып кете берді ол.

«Уһ» дей беріп ем, тағы да директор шақырды.

Жазған кұлда шаршау жоқ, тағы бардым. Тағы сол өңбес дау. «Сәкен, Әбділда ағамыз оқып шығып, риза болды деп отыр мына кісі. Бұ қалай?» — дейді «байғұс» директорым дегбірсізденіп.

Автордан қолжазбасын сұрап едім, бергісі келмеді. «Әбеке, өзіңіз алып, парактап көріңізші!», — деп жалынам Жұмабаевқа.

Екеулеп отырып, тартып алғандай болып, әуіріммен әзер қолға іліктірдік қолжазбаны. Бергісі келмейді қолымызға.

Директор да бір шикіліктің иісін сезе бастады-ау деймін, авторға:

— Сіз қабылдау бөлмесіне бара тұрыңызшы, бірер минутке, — деп жалынды. — Біз оңаша ақылдасып алайық.

Авторды арқанмен сүйрегендей әрең деп шығарып жібердік те, Әбекен екеуіміз қолжазбаға үнілдік. Әбділда Тәжібаевтың қинала оқып, ұяттан аттап кете алмай азапқа түскенін көрсететін белгілері, ескертпелеріне қарап, түкке тұрмас іске осынша уақыт шығын етіп отырған өзімізді де аядық.

Әбекен әлгі авторды ішке шақырды. Өзі бойын тіктеп, қатайып алды.

— Ақсақал, үлкен басыңызбен айтқан соң сеніп қалып ем Әбділда мақтады дегенге. Мұнда мақтамаған, қайта боктаған екен. Кітабыңыз жарамайды. Бұрын бір рет тізеге салғам, енді болмайды. Бұл жігіттің мазасын алмаңыз, мен мұны таяқтап ұрып істете алмаймын ғой, бітті, барыңыз! — деп айдап шықты.

Автор шығып кеткен соң барып, ептеп сабасына түскен Әбекен:

— Әй, Сәкен-ай, мен бұл адамнан әлі құтыла алмаймыз ба деп қорқам. Жә, арғысын көреміз! — деп мені де шығарып салды.

Авторлар алдына шағыммен барса, бірден байбалам салмай, алдымен екі жақты да тындап, анық-қанығына өзі көз жеткізіп алуға тырысатын еді. Бірде менің үстімнен Көбей Сейдеханов арыз айтып барыпты. «Жыр шашу» деген атпен кезекті бір ақындар айтысының материалдарын кітап етіп шығармақ едік, соны Сәкен жөн-жосықсыз қысқартып жатыр деген көрінеді.

Әбекен шақырды. «Сәкен, мен осы айтысты теледидардан үзбей көріп, тындап келем. Жақсы ғой. Соны үзіп-жұлып қысқартпай-ақ, түгел тұтас шығара беруге болмай ма?» — деп сұрады.

— Құлақпен тындау бір басқа да, көзбен оқу бір басқа ғой, Әбеке. Теледидардан көріп отырғанда: «Жүз саулықтан жүз жиырма қозы алды біздің Дүйсекең» деген сөздер де жұп-жұмыр болып естілуі мүмкін. Ал осы өлең бе? Біз қысқартсақ айтыстың құнын түсіретін әлгіндей тұстарын, іліп алары жоқ жасық шумақтарын қысқарттық, — дедім.

— Әй, ол да жөн екен. Әлгі Көбей басқаша айтып еді. Жарайды, өзін біліп істей бер ендеше, — деді бастығым.

Әбіраш Жәмішев аударған әртүрлі елдер ақындарының бір жинағын редакциялау маған тапсырылды. Оқып шығып ем, балдыр-батпақтау қойыртпақ бірдеңе екен. Не әдебиетке, не авторға, не баспаға абырой әперетін дүние емес, әйтеуір. Жәмішев ағама соны айтып едім, қабыл ала қоймай, жүзі күреңіте шығып кетіп еді, ілешала тентектік жасап қойған баладай болып директордың алдынан тағы шықтым.

Не үшін шақырғанын ішім біліп тұр, алдын-ала жазылған 4-5 беттік қағазға түскен пікірімді ала бардым да, үн-түнсіз Әбекеннің алдында қойдым. Ол қағазыма бір, маған бір қарап, «бара бер» деп ымдалды.

Жұмабаев пен Әбіраш Жәмішев екеуі бір ауылдан, әрі дос-жар адамдар екенін білетін едім. Бірақ, Әбекен ол әңгімені әрі қарай өршіткен жоқ, не ойласа да өз ішінде катып қала берді.

Мен редакция менгерушісі болып жүрген кездегі тағы бір үлкен дау әйгілі «Бес ғасыр жырлайды» антологиясының төнірегінде болып еді.

Бұл антология бұрын да жарық көрген. Ел-жұрттан жақсы бағасын алған, пышақ үсті сатылып кеткен кітап болатын. Уақыт

өте келе толықтырып қайта басудың қажеттілігі туып еді. Құрастырушылары да ежелден елге белгілі Мұхтар Мағауин мен халық шығармашылығын зерттеуші марқұм Мардан Байділдаевтар еді. Бұрынғы кітапқа да көп өзгеріс енбеген. Әртүрлі себептермен ысырылып келген жекелеген жыраулар шығармаларын қосу ғана ұйғарылған. Сол кезгі Академияның М. Әуезов атындағы Әдебиет пен өнер институты да қолдау көрсетіп жүргендей еді.

Айтыстың бәрі қолжазбаларды өндіріске өткізер кезде басталды. Ең алдымен баспаның бас редакциясы мен әлгі әдебиет институтының басшыларының басын қосып кеңейтілген редакциялық кеңес өткізуіміз керек еді. Сол кеңес үстінде институт директоры Мүсілім Базарбаев маған орынсыз бір сұрақтар қойып, бүйректен сирақ шығара бастады. Басқадан бұрын менің шамыма тигені оның жөн-жосықсыз: «Ең алдымен әр томға (барлығы 3 том еді) қанша акын-жырау, әр автордан қанша жол өлең кіргізілгелі отырғанын айтшы!» — деген сауалы болды.

— Мүсеке, колхоздың қойын санап отырған жоқпыз ғой, автордың бәрі талант-дарынына қарай іріктелді, соңында қалған мұрасының көлеміне қарай біреуінен көп, біреуінен аз дегендей, бұл енді ең маңызды жағы емес қой, — десем тағы біреулер қосылып, дау ушыға түсер болды да, кеңес мүшесі акын ағам Мұзафар тұрып: «Мүсеке, «Ханда қырық кісінің ақылы болады» деуші еді, бастық сіз ғой, сөз аяғын тоссанызшы», — деп ара ағайын сөзін айтып әрең басқан.

Мен көп жәйтті аңғармайды екем. «Бұл кітаптарға тосқауылдың тап бола беретіні несі?»— деумен ғана жүретінмін. Астарына тереңдеп бойламаппын. Менікі, әйтеуір, елге қажет ұлы мұра сиырдың бүйрегіндей бөлшектенбей тұтасымен жариялана берсе деген шынайы ниет қана еді. Өзімізде әмір-билік, сөзімізде бұйрық жоқ, әйтпесе әй-шайға қаратпай, бір-ақ күнде баспаханаға жібертер едік, — деп кіжінетінмін тек.

Соңғы жылдардың бірінде жарық көрген Мұхтар Мағауиннің «Мен» деп аталатын ғұмырнамалық хамсасын оқып отырсам, сол кітаптың 558 — 559-беттерінде бұл даудың түпкі сыры ашыла түсіпті. Сол арасынан үзінді келтіре кетсек Мұхтар оған ренжімес. «Бұл жерде «Бес ғасыр...» төңірегінде жанжалға ғана қатысты біраз кептің басын шаламыз, — депті ол. — Онда да түгел емес. Айта берсек бұл турасында тағы бір кітап жазуға болар еді. Сонымен, Институт директорының ресми өктем хатынан (Мүсілім Базарбаевтың баспаға жолдаған «Бес ғасыр жырлайдыны» шығару құқығы тек институт иелігінде» деген сыңайдағы хаты) бұрын да бұл төңіректе әжептәуір әңгіме болған... ..Алаш азаматтарының мүлкін аударып алған үйреншікті дәстүр бойынша... 3 том кітаптың бірінші бетіндегі ұлтшыл есімді советшіл есіммен алмастырса жетіп жатыр. ...әпсәтте үш томдық мәңгілік кітапқа ие бола кетуге сенімді, серпінді

талап жасаған Әнуар Дербісәлин «Жазушы» баспасының басшылығымен, оның ішінде партиялық тұғыры берік бас редактормен жылы жүзді, мол үмітті кездесулер өткізіп жүргені мәлім болды. Баспаның екі басшысы да әжептәуір қопандап қалған. ...поэзия редакциясының менгерушісі, арынды ақын, бірбеткей азамат Сәкен Иманасов мұндай былыққа бармайтынын ашық айтты; мен мысқылдап, бас шайқап күлгенде ол мүлдем қайран қалып, ашуланып отырар еді; екі үлкен бастығына да «Алдаспанның» бұрын шыққанын, кейінгі басылым соны қайталау екенін, мұндай адамгершілікке жат, ар-ұятқа сиымсыз істің аяғы шатақ боларын айтып «Менің авторым — Мұхтар Мағауин — сіздерді сотқа берсе де жеңіп шығады, қандай жағдайда да мен қиянатқа бара алмаймын» деп мәлімдепті».

Әрине, сол жүйкеге тиер ұзақ сарсанды текетіресте те жеңіс ақыры біз жағында болғанын айта кетуге тиіспін. Шындық үшін табанды күрес жүріп еді. Оны да әлгі аталған кітабында Мұхтар Мағауин былай түйіндепті. «Бес ғасыр жырлайдынын» соңғы жарты жылдағы бар шатағын менімен бірге атқарысқан бөлім бастығы Сәкен Иманасов тоғыздан бес минут өткенде телефон соғып: «Мұхтар, бір түсініксіз нәрсе болып жатыр, мен ештеңе білмеймін бас редакторға келші, тезірек», — дегені. «Ә... — дедім мен, қазақтың айрықша сыйлы сөздерімен қоса шықты. — Тағы бастаған екен ғой. Қазір көрсетейін мен!..» дей келіп біраз нәрсеге оқырман көзін жеткізіп алды да, сөз сонын: — Әлі есімде, бір әрпінде қате жоқ, бас редакторға сол қалпы, дәл былай дедім: «Адамнан ұялмайтын, аруақтан қорықпайтын не деген құдай атқан кісісін? Бұдан бес жүз жыл бұрын жасаған жыраулар, сен тозаққа түскеннен соң бес жүз жылдан кейін де іздеушісі табылады!.. Даусымды көтермей, әр сөзін шегелеп, бабымен айттым. Содан соң түрегелдім де, баяу басып жүре бердім. Есіктен шығарда артыма қарасам, ағам тас болып қатып қалыпты. Сәкенге де бір минутқа ғана бас сұқтым. «Болды, — дедім, — Енді ешқандай шатақ шықпайды!» — деп тәмамдапты.

Көбі менің есімде жоқ. Бірақ кітап әлі басылып үлгермей жатқанда баспаға бас редактор болып сол Мұхтар Мағауиннің өзі келді. Желауыздар оның да кімнің демеуі, кімнің желеп-жебеуі арқасында келгенін өндірішкертері үзіле айтып жатқан. Маған кімнің келгені емес, енді ырың-жырыңсыз жұмыс істеу жағы қажеттірек еді.

Амал не, қуырдақтың көкесі осы жерден көрініп, кеше өзі жан алыса, жан берісе күрескен антологияның күйрық-жалын енді жаңа бас редактор күзей бастады. Күзегенде де, баппен, шеберлікпен емес, шетінен сықпырта ат көтіне жіберіп, сыпырып алып тастай берді. Не дерімді білмей тілімді тістеп дағдарған маған: «Сірә, бұрынғы бас редактордан да асып түстің-ау» — деп тұрған

шығарсын?!», — деп алып келіп өші бардай сыпырады. — Дымын ішінде болсын, бәрі дұрыс, бәрі орнына келеді!» — дейді және мені жұбатып.

Қайсысымен алыса берем, бұл кезде мен де кажып, шаршай бастаған едім.

Шамданыстың соңы әртүрлі шатаққа ұласа бастағанын байқадым. Тоқтамасам, өзімді өзім тежемесем әлдене жарға ұрындырарын да аңғарып, сактана бастағам.

Бұл жаңа бас редактордың жаңа қызметке кірісердегі әсіре сақтығы ма, жоғарыдан келген әмір-бұйрықтың әсері ме, білмей, басым дал болған. Ақыры ойлана-толғана келе: «Е, әлгі жұрт айтып жүрген демеуші, жебеушілерінің «ақылы» шығар, бірден барып пәлеге ұрынып қалып жүрме, аңыс аңдып отырған дұшпандарың бар, бір күнгі кішігірім жеңісті малданып, алдағы шешуші үлкенінен қағылып қалып жүрме», — деген ғой солары деп түйдім де, қарсыласуды тоқтатқам.

Сол дұдамал қалпы ішімде кете берген сауалға жауапты мен Мұхтардың «Менінен» тауып, көп жылдан кейін қанағаттанып едім... Араға төрт-бес жыл салып барып ол кітаптарды мен де екі том етіп, әуелдегі нұсқасын қалпына келтіре толықтырып, қайта басып шығару жағында да өзім жүргенімді айта кеткім келеді.

«Мұның бәрін неге тәптіштен айтып жатырсың?» — деген де сауал туып қалуы мүмкін. Әбекеннен кейінгі директорларда сондай төзім, қарауындағылармен санаса жұмыс істеу әдісі кемшін соғып жатты. Кезінде оны да әңгімелеймін. Жоғарыдағы жайттың бәрі сол үшін керек еді.

1984 жылы «Жазушы» баспасы тұтқиылдан қасқыр тиген отардай болып бір дүрлігіп қалды. Бір мезгілде Сағи, Қайрат қызметтен кетті. Сағидың орнын Дүйсенбек басты да, Қайраттың орны (бас редактордың орынбасары) бос тұрып қалды. «Жалын» баспасында директор болып тұрған Қалдарбек: «Әбекенмен сөйлесем қайтеді» деп еді, «кой» деп азар да безер болдым.

Сол күндері Қастек Баянбаев келді маған. «Мені Әбекен шақырды, — деді ол, — Қайраттың орнын ұсынды. «Жалын» баспасында да дәл сондай қызметте отырмын ғой, әуре болып қайтем», — деп едім, «Бізде перспектива бар, көп ұзамай бас редактор болып қалуың мүмкін», — дейді. «Ойланып көрейін», — деп кеттім.

Қалдарбек дегенмен Әбекенге сөз салды ғой деймін, Қастек кеткеннен соң іле-шала Әбекен мені шақырды.

— Сәкен, Жұмабай жұмыстан кетіп жатыр, қайта басылым редакциясына сені меңгеруші етсек деп едік, қалай қарайсың?

— Менің орным тағы біреуге керек болып қалды ма, Әбеке?

— Әй, сен де бір қызық жігітсің. Қайта басылым ірі әрі беделді редакция болғасын...

— Мен сол «беделсіз» редакцияда-ақ отыра берейін, қисаңыз.

Әйтпесе, маған поэзия редакциясын неге ұсынбайсыз? Сонау жылы ең алдымен сол редакцияға аламын деп шақырып едіңіз ғой мені, — дедім.

— Дүйсенбекті осындағылардың бәрі жуас жігіт деген соң, поэзия редакциясына соны жіберіп едік.

— Онда жуас жігіт қана отырушы ма еді, жақсы жігіт отырса қағынып кете ме? — дедім безеріп. — Жуас деген сөз жақсының баламасы емес шығар.

«Әй, мына кәпірге сөз өтпес» деп ойлады ғой деймін, бұдан әрі тәжікелеспей Әбекен мені еркіме жіберді.

Бірақ «человек предполагает, а бог располагает» деп орыс ағайын айтқандай, Әбекеннің бұл ойы да жүзеге аспай қала берді. Кезекті демалысымды алып, Гаграға демалуға кетіп бара жатыр едім, аэропорт басында бірге істейтін Ермұрат деген жігіт жолығып:

— Жаңалықты естідіңіз бе? Жұмабаев кетіп, осы әлгінде ғана орнына Сайын Мұратбеков директор болып тағайындалды ғой, — деді, — Мен сол жиналыстан шыға жеткенім осы мұнда. Бір адамдарды қарсы алмақшы едім.

Мен Кавказға қарай ұшып кете берген болатынмын...

* * *

Сайын екеуіміз бір өңірденбіз. Бір-бірімізді ертеден білетін едік. Мені ұшпаққа шығара қоймаса да, енді сөзім жерде қала қоймайтын шығар-ау деп үміттеніп қалғаным рас. Курорттан келе қолын алып құттықтадым. Бұл кезде Қалдарбек Найманбаев Жазушылар одағының екінші хатшысы болып кетіп еді, сол: «Сен бізге ауыс, көп пәтерлі үй біткелі тұр, аппаратта жүрсең үй алуын оңай болады», — деді. Сөйтейін деп ойладым өзім де. Сайынға айтып едім: «Ой, сенің денің дұрыс па, келдік қой, міне! Бәленбай жыл осы баспада істеп, күрқол қайқайып кете бермексің бе. Тым құрымағанда қалың бір кітабынды шығарып, жұртқа ұқсап, қалтанды кампитып алған соң бір-ақ кетпейсің бе, кетсең», — дегені. Бұған да иландым. Үйренген ұжым ғой, бұйырған үй бола жатар, оның үстіне одақтың бұрынғы бірінші хатшысы Жұбан Молдағалиев уәде берген. «Мен бірінші хатшылықтан кетсем де, саған үй әперуге беделім жетіп қалар, кам жеме» деп дәмелендіріп қойып жүр еді.

Есағанды (Есет Әукебаев) бас редакторлықтан желкелегендей болып жүріп әуіріммен әрең кетірдім-ау деймін. Зейнетке шыққысы келмей, кетер алдында мүлдем беймазаланып, жұрттың бәрін әбден-ақ ығыр етіп те біткен болатын.

Бас редактор болып Мұхтар Мағауин, оның орынбасарлығына Асқар Егеубаев келді. «Екеуі де Елеукеновтың адамдары» деп жүрді білетіндер. Сөйтіп баспа басшылығы судай болып жанарды.

Бұрынғы қызметкерлер бірте-бірте жылыстап кете бастады. Қанатбаевтың орнына поэзия редакциясының менгерушісі болып бұрын бізге беймәлімдеу ақын Исраил Сапарбаев келді.

Сайын екеуіміздің жұлдызымыз жақсы жарасып кете қоймады. Жоқ жерден жүз шайысып қала беретінді шығардық. Ең алдымен соның алдында тақырыптық жоспарда берік бекіп тұрған менің кезекті кітабым ойда жоқта сызылып қалды. Сыздырған жаңа директор, жерлесім ғой, жарылқайды деп мәз болып жүрген Сайын Мұратбеков екенін де бөгде біреулерден естіп біліп алдым.

— Әу, ағайын, мұның қалай? Саған дейін көп әуремен жоспарға әрең кіріп еді, алдырып тастағаның қай сасқаның? — деп сұрадым одан.

Сіркесі су көтермей-ақ отыр екен.

— Кейін шығасын ғой, жұрт келе салып өз жерлесінің кітабын шығарып жатыр деп тағы да сөз қылады, қайтесін, қоя тұрсаншы, — деп бет бақтырмады.

— Саған дейін де кітап шығарып келген адаммын, сенен кейін де шығарамын. Сенімен жерлес болғанымға кінәлі етсең өзің біл, — деп бір кеттім.

Исраил келердің алдында:

— Дәл осы поэзия редакциясы менің қолым сияқты, қалай қарайсың? — дегенімде де:

— Жерлесін қойып жатыр деп жүрер, — деп тағы қашқақтап жолатпағаны бар еді. «Апыр-ау, бұл қиын болды-ау, Талдықорған емес, Тамбовта тұмағанымды қарашы!» — деп мен күлгем де қойғам.

Мұхтар ақылды жігіт қой, екі жылға жуық осында істегенде бір адаммен бет жыртысуға барған жоқ. Іске ыждағатты, өз міндетін барынша адал атқаруға жанын салады. Бірақ, бір ғажабы, не басшымен, не бағыныштысымен келіспей қалғанда да қатты қайырымға барып, жүз шайысып жатпады. Дер кезі жалтарып, дер кезі бұлтара да біледі. Бұл да ақылды адамға тән әдіс пе екен деп ойлаймын мен осы күнге дейін.

Сайын болса мүлдем басқаша. Жұртты жинап алып, жер-жебіріне жете ұрысу деген, «шеттерінен шырқыратып жұмыстан қуып шығам» деп айбат көрсету деген оған түк емес. Бірер рет сондай жиналыстан соң онаша қалып: «Ең алдымен, «бай болғанда, бақырып бола ма» дегендей, бастық адам айқаймен болмаса керек, екіншіден ешкімді қуып жібере алмайсың, тіпті, қуып жібере алғанның өзінде де баспаға тәжірибелі қызметкерлер керек, кіммен істеспексің?» — деймін ескі достығымды арқаланып. «Өй, сен не білесін, күніне маған қызмет сұрап ондаған адам келіп-кетіп жатады», — дейді ол.

«Келіп-кетіп жататыны рас, бірақ солардың көбі онан қуылған, мұнан қуылғандар ғой, көп істеп тәжірибе жинақтаған қызметкер далада жатқан жоқ шығар» дегенімді құлағына қыстырар болмады.

Бұдан әрі тәжікелесе берудің ретсіз екендігін сезе бастадым. Оның үстіне мен тарапынан болған әлгіндей сөздер көңіліне түрпідей тиіп, көбіне ұнатыңқырамайтынын да байқатты. «Ақылын артылып бара жатса мен емес, сен директор болар едің ғой, арадаспай тыныш жүр!» дегенді де айтпай-ақ аңғартқан.

Шын мәнінде мен сырбаз да сыпайы Сайынды енді мүлдем тани алмай бара жаттым. Әрбір сөзінен «әй, не де болса дегеніме жеттім-ау!» — дейтіндей токмейілу, дандайсу байқалып калып жүрді. «Сәке, өзін де жазушысын...» — дей бастаса біреулер: «Мен енді жазушы емеспін, мен енді шенеунікпін» деп тиып тастайтынды шығарды. Таңертең шығарған бұйрығын түс ауа бере қайта өзгертетін болды. Ол кезде баспада 170-180 адам бар еді. Солардың ішінен Нұрахмет сияқтыларды ғана өз манына үйір етіп, сондайлардың ғана сойылын соғатын әдет шығара бастады.

Бір шаруамен директорға кірсем, үстеліне көлденең сұлай жатып алып, ілгері ұмсына түсіп, Нұрахмет бірдемелерді сыбырлап жатыр екен.

— Сыбырлап болсаң, шыға тұршы, оңаша айтатын бір шаруам бар еді,— дедім Нұрахметке. «Мынау қайтеді?» дегендей ол Сайынға қарады.

— Жарайды, қайта айналып келерсің, —деп, Сайын оны шығарып жіберді де: — «Осы бояушы, бояушы десе сақалын бояйды» деп, сен «Сәкен тура айтады» деген сайын не болып барасың өзін? Кісі отыр демей, баса көктеп кіріп келесің, айтқан ескертпеге айылыңды да жимайсың, — деп ұрысып ала жөнелді.

— Қойдык, басекесі, бұдан кейін кабинетіне шақырсаң да келмеуге тырысайын, — деп мен кеттім. Ол қысыла қойған жоқ.

Сөйтіп, Сайын екеуіміздің арамызда «қырғи кабак» кіреуке пайда бола бастады. Иіліп алдына мен бара қоймадым, келмедің деп қылшығы қисайып жатқан ол да көрінбеді. Сыртқарыға сыр бермей сыпайылық қана сақтауға тырысып бактық.

Бас редактордың орынбасары Асқар Егеубаев бұрын «ағалап» жүретін жас жігіттердің бірі еді. Ол да нағыз шенеуніктің өзі болып шықты. Бас редактор Мұхтардың өзі бөлме-бөлмеге кіріп, кейде тіпті құрғақ қысыр әңгіме айтып, жұртпен араласып-құраласып жүреді. Асқар болса, біразымыздың жасымыз өзінен үлкендігіне қарамай, болымсыз бір шаруаға бола бізді кабинетіне жиі шақыра беретінді шығарды. Мен оған да шыдамай: «Әй, қарағым, осы жерде Қайрат деген жігіт отырып еді, дәл осындай әңгімеге бола алдына жинап алмай-ақ бөлімдерді өзі аралап шығатын. Оқта-текте сен де сөйте салсаң, хандығыннан түсіп қала қоймассың», —деп көріп ем, міз бакпай отыра берді. Әсте жаратпай қалғанын кейінгі бір әңгімелерінен байқап жүрдім. Кейде тіпті: «Бұл кісі директордың прямое подчинениесіндегі адам», — деп кекетіп қоятынды шығарды.

Онымен де кеңселік ресми қатынастан әріге бара алмай калуым содан кейін еді.

Кейде ойлаймын, Сайынның сол директор болып тұрғанда кітабымды шығармағаны да, қызметімді өзгертпегені де дұрыс болған екен-ау деп. Әйтпесе, пенде емеспіз бе, бірде болмаса бірде бір атым насыбайдан көнілі қалып жүрсе: «Әй, осы итке бір жақсылық жасап едім, соны да білмеді-ау!»— деп ренжуі де мүмкін ғой. Қазір алыс-берісіміз жоқ, басшы мен бағынышты емеспіз, жақсы ағайын ретінде араласып тұратын болғанбыз. Ол да бұрынғы сызылған сыпайы қалпына түскен. Мені көргенде сыздана қалмайды.

Әбілмәжін Жұмабаев пен Сайын Мұратбековтің жұрт басқару әдістері де әр алуан еді. Әбекен: «жақсы, дұрыс екен, ойланайық» деп, көзге ұрып тұрған оңай шаруаның өзін сәл кідіртіп барып, әупіріммен әзер шешетін де, Сайын сарт та сұрт бірден жасап алып, дұрыс-бұрысын артынан ойланатын. Күтпеген шегіністер жасап жататыны да содан еді.

Бірде біздің бөлмеге жасы егделеу бір адам келді. Өзінің қолжазба өткізуге келгенін айтты. Қолжазбаны қабылдап алатын кіші редакторымыз Нағима сол сәт қасарысып әлгі адамның өтінішін орындай қоймады. Баспадағы қалыптасқан тәртіп бойынша қолжазба екі дана етіліп машинкаға таза басылған, екінші данасы оқылған болуы керек. Сол шартқа сай келуін директор да, бас редактор да қатты қадағалайтын. Нағима соны сылтау етіп жатты.

Жанағы адам Нағимаға ашуланып, қағаздарын кобырата ұстаған күйі бөлмеден шыға жөнелді. «Машинкаға да басылмапты», — деді Нағима.

Сол-ақ екен, әлгі автор Сайынды ертіп, екпіндей басып, бөлмеге қайта келді. Сайын:

— Әй, Сәкен, осы бюрократтықты қашан қоясындар сендер? Мына үп-үлкен адамды әрі-бері жүгіртіп қойғандарың не? Қабылдап ал қолжазбасын! — деді зіркілдеп.

Мен Нағимаға ымдап, «алып қал» дегеннің ишаратын жасадым да, жөнеле берген Сайынға ере шығып, кабинетіне бірге кірдім.

— Өздерің тәртіп талап етесіңдер де, басы өзін боп тағы бұзасындар, бұл қалай болды өзі? — деймін оған.

— Әлгі кісі менің мектептегі ұстазым еді, шала бүлініп жеткен сон сөйтпей қайтейін. Ештеңе етпес, не өзіміз бастырып алармыз, не өзіне қайтарып берерміз, қалдырып кетсінші, тек, — деді Сайын.

— Соны бізді қырып жіберердей жұлқына жетіп бармай-ақ осында біреуімізді шақырып алып та түсіндіруге болар еді ғой. Жанағы жерде мен де шап етіп бетіңнен ала түссем, басқалардың алдында не беделіміз қалар еді? — дедім де, ызаланып шығып жүре бердім.

Бұл жерде «мен олай істемес едім» дегелі отырған жоқпын. Кім біледі, мен одан да асырып жіберуім әбден мүмкін еді. Ал шынайы ел басқарып, жұрт билеуге жаралған адам дәл осылай істемейтініне көзім анық жетеді.

* * *

Сайынның да, Сайыннан кейінгі Марал Скакбаевтың да бұл баспаға келулерінен кетулері тез болды. Екеуі де екі жылға жетер-жетпес уақыт қана директор болып істеді.

Сайын жөнінде әртүрлі алып-қашпа сөздер шығып жүрді. «Көп ұзамай кетеді екен» дегенді де естіп қалатын едік. Өзі ештеңе дей қоймады. Ол директор болып келгеннен бір жыл кейін жеке бір шаруамен сол кезгі Баспа комитетінің төрағасы Шерияздан Елеукеновте болғаным бар. Ол дәрежедегі бастықтың алдына бірінші де, соңғы да кіруім сол шығар деп ойлаймын. Сол бір қабылдаудағы әңгімеде сөзден сөз шығып, Шәкен:

— Осы Сайынды түсінбей-ақ қойдым, — деп еді. — Сен Әбілмәжінмен істес болдың ғой, соны жұрт жуас дейді, жуас та болса, өз ісіне табанды, бірде-бір авторды бізге қарай ысырып салып көрген емес. Бәрін өзі шешетін. Ал мына Сайын... Осы жуырда Әбділда Тәжібаев телефон соғады. «Жазушыдан» өлең кітабы шықпақ екен, «соның әр жолына 3 сомнан қаламақы қойғызып бер» дейді. «Әбеке-ау, баспа директоры бар емес пе, қаламақы мәселесін солар шешеді ғой», — десем, «А, сен сонда о жерде шошқа тағалап отырсың ба?» — дейді. Үлкен адам, не дейін. «Көрейік, Әбеке!» — деуге ғана тура келді. Өзі шешетін істі бізге әкеп тіреп, Сайындікі не сонда, есі дұрыс па?

— Шәке, директорды ЦК, одан қала берді сіздер тағайындайсыздар. Менімен ақылдасқан адамды көрген жоқпын. Ақылдаса да қоймассыздар. Сондықтан ең алдымен алдыңызға келген менің өз шаруамды тезірек шешіп берсеңіз, — дедім.

Байқадым, Шәкен бұл сөзімді тым ұната қойған жоқ. Алдындағы арызыма қиғаштай бұрыштама соқты да, маған қарай сырғыта салып, «сөз бітті» дегендей үнсіз қала берген.

Сайынның ақындарға келгенде қаламақыға едәуір тарлық жасағаны да рас. Соның алдында «Сағи, Қайраттар жүз мыңдап қаламақы алыпты, директорға жақын жүрген тағы біраз ақындар ақшаны күреп алып жүр екен» деген қауесет гу-гу етіп басылмай тұрған. Мәскеудегі «Крокодил» журналына да барып жанғырықты-ау деймін. Сайынның өзі де бір әңгімеде: «Поэзияның бізге түкке де керегі жоқ. Кез келген мықтымын деген ақынның кітабынан гөрі маған Амантай Байтанаевтың кітабын шығару әлдеқайда тиімді» — деп жөнсіз бір лепіргені есімде. Оның осы сөзінің бір жанғырығын кейін Қалихан Ысқақовтың да аузынан естіп: «Осы

біреуден естіген сөздің бәрін шын екен деп өсіре айтуды қойсандаршы!» — деп кейігенім де бар еді. Қалихан: «Дүйсенбек Қанатбаев қол басындай кітабына пәлен мың сом алыпты, оның орнына екі жақсы роман шығаруға болады екен» — деп соғып тұрған болатын.

* * *

... Үйде ештеп тұмауратып жатыр едім. Баспадағы жігіттер телефон соғып, Сайынның жұмыстан босап кеткенін, оның орнына «Мектеп» баспасынан Марал Скақбаевтың директор болып келгенін айтты. «Е, мейлі, өзімізді қойып жатқан ешкім жоқ, бізге кім болса да бәрібір емес пе», — дегем де қойғам.

Араға апта салып барып жұмысқа шықтым. Алдымен директордың кабинетіне кірдім. Марал Скақбаев екеуіміз КазМУ-ге бірге түскенбіз, жарты жыл ма, бір жыл ма бірге оқығанымыз да бар-ау деймін. Кабинетіне кіріп, жаңа орын, жаңа лауазымымен құттықтадым. Құттықтай отырып: «Қадірлі Мәке, құрдаспыз, сыйласпыз. Енді сен маған бастық болдың. Бастық пен бағынышты адам дос бола алмайтын сияқты. Сенен бұрын екі директормен қызметтес болдым. Екеуімен де «шәй» дескен жоқпын. Бірақ жақындасып та кете алған емеспін. Сенімен де арамыз керемет жақсы болып жарқылдап кете қояды деп ойламаймын. Біреулер жағымпазданбай жүріп-ақ жақсы көріне алады. Менде тіпті ол да жоқ. Сондықтан, бірден басын ашып алайық, қай дәрежеде қарым-қатынас жасағанымыз жөн? Ресми ғана қатынасайық десең, осы қазірден бастап артымды қысып, жұмысыма кірісемін. Жұмысымнан саған мін тапқызбасым тағы ақиқат. Жоқ, тең атаның ұлдарындай сыйлас, сырлас болайық десең, оған шыдап тұра аламын!» — дедім.

Марал: «Әй, кетші-ей, сен, қайдағыны шығармай!» — деп күлді: — Ультиматум қоясың ғой, тіптен. Бұрын қандай болсан, сол қатынас сақталады деп біл. Болды ма».

— Болды, — дедім де бұрыннан үйреншікті жұмысымды атқарып жүріп жаттым.

Бұл кезде баспаның бас редакторы болып Оразбек Сәрсенбаев келген. Ешкіммен басараздығы байқалмайтын, біртоға тұйық, айтуынан қайтуы тезірек жігіт сияқты көрінген. Бұрыннан таныспыз. Маралмен де ертеден дос екендігін әр сөзімен білдіріп жүрді. Оның орынбасары болып, кезінде осы баспада істеген Әнес Сараев келді. Күндердің күнінде жаңа директор жұртты жинап, бүкіл баспа ұжымын жанр және басқа жағдайға орай үш бірлестікке бөлгісі келетінін, оны үш адам басқаруы керектігін айтты. Проза, сын, ұйғыр редакцияларын бір бірлестікке біріктіріп, оған Әнес Сараев жетекшілік ететін болды. Орыс редакциясы, орыс

аудармасы редакциясы бір бірлестік болмақ. Орыс редакциясының меңгерушісі Сергей Шумский деген жігіт болатын болды. Ал, казак поэзиясы, халық шығармашылығы, аударма редакцияларынан құрылатын бірлестікке жетекшіні сайлау кажет екен. Поэзия редакциясын Исраил Сапарбаев басқаратын еді. Директор сол екеуіміздің атымызды атады да: «Бірлестік жетекшісі болуға осы екі азаматтың қайсысы лайықты дейсіздер, таңдау сіздерден», — дегенді айтып, ерікті көпшілікке тастаған сынай білдірді.

Сол кезде осындай бір демократиялық әдістер етек ала бастап еді, көп ұзамай бәрі де қайтадан сап тиылды ғой.

Жиналған жұрт бір ауыздан мені қолдап шықты. Бұл қызмет әрі бас редактордың орынбасары, әрі топ жетекшісі болып аталады екен. Сонынан Марал онаша шақырып алып: «Сенің өтетініңе ешқандай күмәнім болған жоқ, өзіңе күні бұрын айтпағаным да содан», — деді.

— Сокпа өтірікті, — дедім мен, — «Өтсе осылай дейін, өтпей қалса түк білмеген болайын» деген қулығың ғой бұл.

— Әй, сен де... кетші бар! — деді Марал күліп.

Марал Скақбаевпен бір жыл туған төл болғандығымыздан ба, кім білсін, әзіл-қалжың көтеретін дәрежеде тәуір ғана тіл табысып кеттік. Мұның маған ұнаған бір қасиеті «саптаяққа ас құйып, сабынан карауыл карамайтындығы» еді. Саған жүктелген міндетті жақсы біледі, сәт сайын, сағат сайын білгішсіп араласа бермейді, сырттан бақылайды. Кідіндеп жүйкеңе тимеген соң сен де бірқалыпты сабырмен өз ісінді адал, әрі тындырымды атқаруға тырысасың ғой.

Бір кемшілігі «мен, мен» деген сөзді көбірек қолданатыны еді. «Менде қазір бір миллион сом қаламақының қаржысы бар», — деді бір жиналыста. «Бізде», — десенші дедім тыныш отырмай. «Иә, бізде, — дей берді де, — менде, ал қайтесің!» — дегенді қосты қасарысып.

Мен үндемедім.

Енді бір жиналыста: «Менің редакторларым» деген сөзді араластыра беріп еді, «менің балаларым, менің әйелім» деуге болар, ал редакторлар баспанікі ғой», — дедім мен. «Әй, қойшы сен!» — деп тағы мән бермеді Марал.

Кейін тағы біреулер мен құсап ескертті ме, әлде өзіне ақыл қонайын деді ме екен, әйтеуір бір байқағаным, оның сөздік қорынан «мен, мен» деген бұрынғыдай көп ұшыраса бермейтін болды.

1988 жылы мен елу жасқа толдым. Соған орай «Адырна» аталатын кітабым жарық көрмек еді, соның қаламақысын дұрыстап қойғызып алмаққа директорға кірдім. Қасында Оразбек отыр екен. Оразбектің адалдығына, жазушылығына шәк келтірмеген адаммын, бірақ қатты қайырымға жоқтау, майысқақтығына да тәнті бола бастаған едім. Сонысын осы жолы да көрсетіп қалды. Марал мен

сұраған мөлшерді көпсінді ме, өлеңімнің әр жолына бұрын алып жүргенімнен де төмен соманы атады. «Оу, мен бұған дейін жоғары мөлшермен қаламақы алып жүрген адаммын ғой, елуге толғанда өлеңімнің сапасы кеміді ме, өзім көңілден шықпай қалдым ба?»— деп сұрайын. Сол кезде Оразбек те сөзге араласып: «Менін де кітабым шығып жатқанын білесін, сөз болып кетеді деп, маған да бұл орташа ғана мөлшермен қаламақы бергелі отыр»,— деп қалды.

— Саған ең жоғарғысын бере ме, жоқ мүлде қаламақы бермей қоя ма, онда менің жұмысым жоқ. Өзім бұрынғы алып жүрген мөлшерден төмендеуге көнбеймін,— дедім мен.

— Мен қайтейін, амалсыздан көніп отырмын,— дейді Оразбек.

— Апыр-ау, ертең бе, арғы күні ме, сен де кетесің ғой баспадан. Бұл жерге басқа адамдар келеді, сен тағы да кітап жазбай тұрмасың, көтеріңкі қаламақы алғың келетін кез болады, сонда: «Әу, ағайын, өзің бас редактор болып тұрғанда алғаның анау еді, енді бізге неғыл дейсің»,— демей ме жұрт.

Оразбек:

— Иә, дұрыс айтасын!— дегеннен әріге бара алмады.

Мен ақыры Маралды айтқанымға көндіріп барып бір-ак шыктым-ау деймін кабинетінен. Кей кезде өзімдікі дұрыс екендігіне көзім анық жеткен тұста қадалған жерімнен қан алмай қоймайтыным да бар.

* * *

Екі жылға жетер-жетпес уақытта Марал да орнын Қалдарбек Найманбаевқа қалдырып, баспа директорлығынан кете барды. Уақытының да, жүйкесінің де біразы айтыс-тартысқа кетті. Сол кезде орыс әдебиеті бойынша да бас редактор болу керек деген шығып, Александр Егоров деген орыс қарты келген. Маралға қарсы топ құрып шыққан Нұрахмет Төлеупов пен сол Егоров екеуі ұжым мүшелері арасында едәуір іріткі салғаны бар. Мен бұлардың біреуіне де араласпай, бейтарап жүрдім де, бір рет Марал жоқта іс-әрекетін партия жиналысында қарамақ болған Егоровқа мықты дәлелмен қарсы шығып, аузына құм құйғаным бар. Өзі менен біраз қаймығып жүруші еді, сол оқиғадан кейін мүлде еңсесі көтерілмей, бір шаруаға араласарда маған жалтақтай беретінді шығарды. Сол жиналыс жайлы әлдебіреуден естіген болуы керек, іс-сапардан оралған Марал:

— Сәкен, саған рақмет, мен жоқта сыртымнан ғайбаттатпай ара түскен екенсің,— деген еді.

— Саған емес, әділетке ара түстім,— дедім мен.

Марал тағы да маған қарата қолын бір-ак сілтеді.

Мен жұмыста жоқ едім, сол кездегі Баспа комитетінің төрағасы Халит Зәкариянов келіп, бұл дау-шардың соңғы нүктесін өзі қойды деп елден естідім.

Сол Марал Сқақбаев зейнеткерлікке шығыпты, зейнетақысы орасан көп екен деген қауесетке орай бір жолыққанда:

– Сен жазушы, мен акынмын. Құрдаспыз. Талант, дарын жағынан да менен аса қара үзіп кете қоймаған болуың керек. Сонда қай өте кеткен еңбегің үшін осынша көп пенсия алуға тиіссін?— деп сұрағаным бар.

– Сен қызықсың,— деді ол. — Сендер серілік құрып, селкілдеп жүргенде мен мемлекет шаруасымен қағаз «кеміріп» отырдым, сендер қыз-қырқын қуып жүргенде, мен өкімет шаруасын атқарып отырдым. Сендер карта ойнап, арақ ішіп жүргенде мен мемлекет ісінің бір пұшпағын илесіп отырған шенеунік болдым. Сонда дұрыс пенсияны маған бермей саған беруі керек пе?

Мұндай дәлелге «дөрәк» қана дауласар деп түйдім де, әрі қарай қажанды қойып едім.

Сайынның қолтығына кіріп алып, біраз тайтандаған Нұрахметтің жынын алдырған бақсыдай болып жүрген кезі еді ол. Құдайы иіп, Марал кетті де, Қалдарбек келді. Сол-ақ екен, Нұрекеннің қайтадан «бағы жанып» жүре бергені. Қашан көрсен, ернін бір жалап қойып, директордың кабинетінен шығып келе жатады. Қалекеннен айла артылған ба, қасына Нұрахметтерді ұстау да алпыс екі айналасының бірі болуы керек. Әйтеуір ол директор болған кездегі ең сенімді серіктері сол Нұрахмет, Қазыхан Әшенов, әйелдерден Роза Қарымсақова, Ағималар болғаны ақиқат. «Осы баспада сенен жақын досым жоқ»,— деп мені, «кете қалсам — орныма сені қалдырам» деп біресе Оразбек, біресе Әнесті алдаусыратып қойып, білгенін жасады да отырды. «Манғыт — аузына санғыттың» кебін киіп сонында әлгі «достары» қалды.

Ол өзі сен қерегіне жарарда астына көпшігінді қалындап қоя отырып пайдаланады екен де, енді қажетін бола қоймасыңа көзі жеткен сәтте орта жолда ат артынан түсіріп тастап жүре беруден тайынбайтын жігіт екенін талай рет танытты. Және соның бәрін сен ренжімейтіндей етіп қиюын келістіре жасайтыны сондай, айдалада жаяу қалдырғанына мың-мың рақметінді айтып, разы болатындығынды да аңғармайды екенсін.

Ол баспаға 1988 жылдың күзін ала келді. Содан бір күн бұрын баспаның өндіріс бөлімінде істейтін Алма дейтін қызды әлдебір пәтер мәселесімен Қазақстан Журналистер одағының хатшысы Мадрид Рысбековке алып барып ем. Қолымнан келгенше сондай бір қайтымы жоқ қайырым жасап жүретінім де бар менің. Кейін қанша өкіне жүре ол әдетті де қоя алар емеспін. Сол Мадридпен бір қабатта қарама-қарсы кабинетте Қалдарбек отырады екен. «Ара» (Шмель) журналында бас редактор. Мадрид шаруамызды бітірмеген соң шығып бара жатыр едік, Қалдарбек қарсы жолыға қалды да, кабинетіне шақырды. Едәуір әңгімеден соң бізді жұмысқа апарып салуға машинасын берді. Ертеңгі қызметі жайлы жұмған

аузын ашқан жоқ еді, бір күннен кейін солаң етіп бізге директор болып шыға келгені.

— Әр облыста «Жазушы» баспасының күндерін өткізсек, соны Талдықорғаннан бастасақ қайтеді?— деді бір күні. — Соған бас-көз болып өзін кірісіп көрсен.

Маған көрсетілген сенім екен деп, әукем салбырай кірісейін келіп. Талдықорған облысын басқарып жүрген, тіл алар азаматтарға телефон үстіне телефон соқтым. Олар да, обалы не керек, колдарынан келгенін аяп қалған жоқ.

Кімдер баруы керек екенін ақылдасқанда:

— Мен қасыма Жекен Қалиевті алам, кітапқұмарлар қоғамын басқарады, сол жақтың азаматы, қалғанын сен өзін біл,— деді маған.

Мен Тұманбай Молдағалиев, Қайрат Жұмағалиев, Жүрсін Ермановтардан арнайы топ құрдым. Қайрат пен Жүрсін теледидар жағында істейтін. «Жүрсінді қайтетін едің?»— деп еді Қалдарбек, «барған жұмысымыздың нәтижесін насихаттауға керек, оның үстіне менімен жақын жүрген талантты акын інім еді» дедім. Сол сапардан кейін не керек, бұл екеуі ежелгі таныстардай-ақ, мені шеткері ысырып тастап, кол ұстаса бірге қыдырыстайтынды шығарды. Бір-біріне деген рухани жақындықты сезді ғой деймін. Әлде мұны «жұлдызы жарасу» дей ме екен?

Осы үрдісте бірер жыл ішінде Талдықорған жаққа топтанып төрт-бес рет барып қайттық. Талдықорған қаласында «Жазушы» аталатын кітап дүкенін ашып, соның салтанатына да Сағи, Тұманбай бәріміз барып, дүрілдете сайрандап қайтқамыз. Сол сапарлардың бірінен соң Қалдарбек екеуіміз теледидардан сөз сөйлеген едік. Өзім көре алмай калып, балам айтты:

— Көке, саған Қалдарбек аға неге сонша кектене жек көріп карайды?— деп.

Ертесінде соны айтып кеп едім, Қалдарбек:

— Әй, өзім де ынғайсыздандым, сірә, шаршап жүргендікі болу керек. Көңіліне алма,— дей салды.

Бұл 1989 жылдың орта тұсы еді. Қалдарбек бұрынғыдай емес соншалық маған салқын қарай бастағанын енді өзім де сезетін болып калып ем. Бір күні әлденені әңгіме етіп тұрып, қасындағыларға мені көрсетіп:

— Бұл өзі менің сыртымнан «директордың досымын» дейтін көрінеді,— деп калды.

— Қой,— дедім мен,— сен соншалық мемлекет басқарып отырған адам емессің ғой, бар болғаны кіші-гірім мекеме ғана. «Айдағаның бес ешкі, ысқырығың жер жарады» дегендей болма, катындардың шығарып жүргені шығар. Дос болудан қашпан, бірақ «доспын» деп мақтанған жерім жоқ.

Сол жылы Мәскеуде дәстүрлі кітап жәрменкесі өтпек болды да, жолға дайындықтың абыр-сабыры басталды. Бұрын жасалған

ұйғарым бойынша Мәскеу баратындардың ішінде мен де жүргем. Билет те алынып қойылды ғой деймін. Бірақ күн сайын бастығым тарапынан қырғиқабақ қылық көріне бастады. Ашып айтпайды, бірақ жүрісімді де, тұрысымды да жарата қоймайтын пиғылы бары байкала берді.

Соны сезіп:

– Осы Мәскеуінді қоя-ақ қой, мен бармайтын болдым, – деп едім, ол «о, неге?» деп сұрамастан: «Онда өзін біл, билетінді Саша Шмидтке бер, сол барсын», – дегені қуанып.

«Е, бопты!» – дедім мен де ішімнен. Бұл кезде арамыз алшақтай түскен еді. Жемтіктес пе, ентіктес пе кім білсін, баспаны да, директорды да Роза Қарымсақова билей бастаған. Ол Бас редактор Оразбектің өзін жүре тындайтын болды. Бір жиналыста Оразбек: «Роза, я тебя уважаю...» деп сөз бастай беріп еді: «Я не нуждаюсь в вашем уважении», – деп салған директордың орынбасары Роза. Қалдарбек көре-тұра «қой» дегенді айтпады.

Сол Роза бар, соның қасына жиналған тағы біраз тәйтiк қатындар бар, бәріміздің төбемізден тайрандай бастады.

Қалдарбек басқа жаққа атын бұрды,
Қағынып-жағынғанды жақын қылды,
Қазактын жалкы туар ақыны едік,
Қалмай тұр қадырымыз қатын күрлы.

Қалдарбек ұмытты да бүгін арды,
Қолдап жүр қасқыр көмей ұры-қарды.
Қайдағы тарк-тарк күлген тәйтiк қатын
Тайрандап төбемізге шығып алды, –

деп өлең де жазған едім сол тұста. Өйткені, Роза екеуіміздің кабинетіміз қатарлас болды да, көбінесе есігін ашып қойып, сыбайлас қыз-қырқынға менің намысыма тиетін қайдағы бір сөздерді айтып, қарқылдай күліп тұрып алатын болған. Жиналыс болса аузы көпіріп сөз сөйлейді. Бірер рет тиым салайын деп, орта жолдан сөзін бөліп көріп ем, Қалдарбек оған: «Бөгелме, сөйлей бер!» – деп жел бере түсті. Сондайын арқаланған әлгі қатын тіпті кетті дейсін ауыздыға сөз, аяқтыға жол бермей.

Бұл кезде баспаның да берекесі кете бастап еді. Ығай мен сығай дейтін ер-азаматтардың орнына, ешкім танымайтын қатын-қалаш, жілігі татымайтын белгісіз біреулер қаптады.

Қалдарбек алғаш директор болып келгенде ескі таныстығымды пайдаланып (екеуіміз 1960 жылы «Лениншіл жас» газетінің қабырғасында бірге бастап екі қызметті) қалып:

– Жұмабаевтың тұсында айтқан сөзімнің 60 проценті өтетін еді, Сайынның тұсында ол көрсеткіш 50-ге жетпей қалып, Марал қайта көтеріп еді. Сенің тұсында қалай болар екен? – дегем.

– Шүрк етпе, айтқаның енді жүз процент орындалатын болады, – деп еді ол.

Сол сөзге жайылып түсіп мен қалғам.

Ол шынында да кей кезде лақ еткізіп кісіге жақсылық та жасай алатын жігіт. Онысын көрдік те. Бірақ, сол жақсылығының бір ұшынан ұстай өзіне тартып алғанша екінші ұшын бокқа бұлғап жіберетіні де бар, амал қанша. Онысын тағы көргенбіз.

Айтуы да, қайтуы да тез. Сені шақырып алып, бір тапсырма береді де, сен ойланып-толғанғанша қайта шақырып: «Жаңағы мәселені былай шештім», — деп бұлт етіп басқа жақтан шыға келетіні де бар. Сол кездегі баспа жағдайына орай жазған мына бір өлеңім болып еді. Осы жерде соны түгел келтіре кету керек болып тұр.

**КІМДЕР КЕТІП,
КІМДЕР ҚАЛДЫ!**

Елуінде орден алған,
Есіктен кіре төрге барған
«Жазушы» дейтін баспа бар еді,
Беті мен беделінен
алыс ағайын жасқанар еді —
Қызметінде жүргендер кеше
Ығай мен сығай, азуын айға
білеген қасқалар еді...

Бастықтары ауыса бастады,
екі жылда біреуі келіп
кетеуін кетіріп,
кеміріп жеп тауыса бастады.
Бірте-бірте беделі кетті,
береке-бірлік, бедері кетті.

Қайта құрамыз десіп, құритын болды,
біреулер үретін, біреулер ұлитын болды.

Біреулер саса бастады,
біреулер бас сауғалап қаша бастады.

Біреулері бұға берді,
енді бірі жер астынан жік шыққандай
жоқ жерден кісі болып,
жұлқынып шыға келді.

Анасы кетті, мынасы кетті,
аласы кетті, құласы кетті.

Алдымен алаштың алты арысы кетті,
қор жинап алған қалталысы кетті.

Бетгілері мен тектілері кетті,
ебін тауып екі асаған ептілері кетті.

Аяулы деген ардақтылары кетті,
Санаулы ғана салмақтылары кетті.

Нәбиден кетті, Нәби кетті,
Қайрат пен Сағи кетті.

Ләтиева Сара кетті,
біраз дауды өзімен бірге ала кетті.

Егеубаев Асқар кетті,
артынан бір топ жастар кетті.

Төлен кетті, Төлек кетті,
Сағынов олардан бөлек кетті.

Тәшенов Жұмабай кетті,
Егоров ешкімге ұнамай кетті.

Ұлықбек құламай кетті,
Мұхамедия тепкіге шыдамай кетті.

Исраил одаққа кетті,
Рафаэль «Жұлдызға» қонаққа кетті.

Есебі түгел Есенбай кетті,
Иранбек өсе алмай кетті.

Қалтырап Қарсыбай кетті,
Құлахметов қансырап артын аршымай кетті.

Мағзом өсіп кетті,
Мақсұт басқа ауылға көшіп кетті.

Қаншайым, Алмалардың кетуі — декрет болды,
Қазыхандікі — «секрет» болды.

Ермұрат өрлеп кетті,
Заманбек біраз терлеп кетті.

Райхан жайына кетті,
Дариға «байына» кетті.

Күләнда апамыз қимай кетті,
Шарбану болса — сыймай кетті.

Зәмзә әрең кетті,
Шынашақтай болған Тамара дейтін пәлең кетті.

Бақыткерейге «бақша» беріп құтылдық,
Жайлаубайға ақша беріп құтылдық.

Берік Шаханов бір ісін бастап кетті,
Дүйсенбек артына інісін тастап кетті.

Бақыт ҚазМУ-дің маңдайынан шертіп кетті,
Қанипашты да ертіп кетті.
Исраил Сапарбай кетті,
Қылтанақ жұтып қақалмай кетті,
Қалдарбекке не дегенін өзі біледі,
басқаларға «әй, кәпір» аталмай кетті.

Арамыз бірте-бірте сирей бастады,
Бұрынғы бедел күйрей бастады.

Бұл күнде ешкімге ақы берсең өтпейтіндер қалды,
Тепкілесең кетпейтіндер қалды.

Көлемі де, төлемі де азайды,
Қазақтың өлеңі де азайды.

Ақындар кетіп, қатындар қалды,
бастықтарға жақындар қалды.

Есебін тапқандар қалды,
жағынып, жаққандар қалды.

Айтқаны азарлар,
баққаны базарлар қалды.

Ағима қалды,
Нағима қалды.

Әдия қалды,
Әлия қалды.

Ептеген проза қалды,
Екі Роза қалды,

Тыраштар қалды, кіл аштар қалды,
Үндемейтін Махпуза,
Кісіні күндемейтін Жұмаштар қалды.

Екі Клара, екі Рая қалды,
Соны көріп
Қабира да мұная қалды.

Шабактар қалды, шортандар қалды,
Жәзира, Шолпандар қалды.

Тортай мен Ғұсмандар қалды,
Құйрығын мықтап қысқандар қалды.

Жыбырлақ қалды, сыбырлақ қалды,
Нұрахметтің өзі де қыбырлап қалды.

Арасанбай мен Әбді қалды,
Баяғы көнбіс дағды қалды.

Екі-үш ұйғырымен Тұрғандар қалды,
тағы біраз құдай ұрғандар қалды.

Шумскийді бір-ақ қылғып асап алған,
Шібилерімен Шмидт Саша қалған.

Әлі де іріктеледі, сұрыпталады,
сапа дегенің бірте-бірте құрып барады.

Жіктеледі, жұпталады,
Профкомында құпталады.

Ым-жымы жарасқандар қалды,
Сүйек тастаса — таласқандар қалды.

Әккісі, айласы барлар қалды,
біреу болмаса біреуге пайдасы барлар қалды.

Қуды қу тапты,
Шұқанақты су тапты.

Бір қатын күйлеп жүр,
бір қатын билеп жүр,

Әсиясы, Танясы бар,
Любасы, Валясы бар,

Ғазизасы, Анары бар,
тағы-тағы алып-салары бар.

Ырындысы бар, жырындысы бар,
Шөлмектесі, шылымдысы бар,

Қоңызы бар, қорс етер доңызы бар —
Қарымсақованың командасы қалды.
Абысыны мен амалдасы қалды.

Солардың ойын дәл басатындар қалды,
жең ұшынан жалғасатындар қалды.

Сәрсенбайлар, Сарайлар қалды,
сүйекке таласқан сволочтар мен
қатын-қалаш, малайлар қалды.

Ер қаңсып тұғыр болды,
ел осылардан-ақ ығыр болды.

Аздаған үміт пен дәме қалды,
алалау деген албастыдай пәле қалды.

Біреуге біреу қосақталды,
Біраз бөлме босап қалды.

Езуін жимас езбелер қаптады,
Тегі белгісіз кезбелер қаптады.

Аты-жөні жоқ авторлар қаптап келеді,
«кітап шығармақпыз», — деп саған қарай
тап-тап береді.

Арпылдап үргіштер шықты,
Жезөкше, жүргіштер шықты.

Ендігі билік соларға көшпесін делік,
Отымыз біржола өшпесін делік, әумин!

1990 жыл.

Бұл өлеңде аты-жөндері аталған адамдардың біразы ел-жұрттың бәрі білетін белгілі жазушылар, ақындар. Ал қалған бірқатары да осы баспада істегендер, қазір көзі жоқтары да бар. Оларды жұрт танып жатса құба-құп, танымаса тағы оқасы жоқ. «Мұнысы қайсысы еді?» деп сұрау салмасын да жақсы білемін.

Қалдарбек 1991 жылы Қазақстан республикасы Халық депутаттығына сайланды. Жазушылар одағы бойынша Қалаубек Тұрсынқұлов, Сәкен Жүнісовтер кандидат болып тіркеліп еді, Қалдарбектің аты озып шыға келді. Біраз адам оған қызмет көрсетіп-ақ бақты. Бұл кезде Жазушылар одағының бағы қайта бастаған кезі еді, соған тұспа-тұс келіп, Қалдарбек баспа директоры бола қалды. Бірден-бір көркем әдебиет шығаратын баспа, жазушы біткеннің онсыз күні жоқ. Баспада қатар жүрген Әнес, Оразбектердің оны депутаттыққа өткізу жолында қаншалық жанкештілікпен өліп-талып қызмет жасағандарын көріп отырдым. Бірер рет емеурін танытқаны болмаса, маған қолқа сала қойған жоқ. Ал Әнестер күні-түні жүгірді-ау деп ойлаймын.

Осы тұста және сол жылғы күзде өткен жазушылар съезі қарсаңында Қалдарбек кабинетіне қарай саусылдады-ау дейсін жігіттер. Кілен бір кеудесін кісіге бастырмаймыз деп жүрген «мен болдым!»- дардың өздері қолды-аяққа тұрмай қалай шапқылағандарын байқамай қалған да шығар. Еруліге — қарулы, еңбектері де ескеріліп жатты. Оразбек Сәрсенбаев баспа директорының бірінші орынбасары деген лауазым иеленді. Ондай қызмет жоқ еді, Қалдарбек кірісті де, жоғарымен келісе жүріп, оны да жасатты. Өйткені Әнес Сараевты бас редактор етіп жоғарылату қажет еді. Сөйтіп арба да сынбады, ат та өлген жоқ. Білек сыбана қызмет көрсеткен екі «досын» да риза етіп шыға келді. Қалдарбектің де есебі түгел — елден озып төрге өтті.

Жалпы, Қалдарбек жайлы біржақты тоқтамға келе қою қиын. Кез келген адам туралы кез келген тағы бір адамнан «Осы қандай азамат?»— деп пікір сұрашы, «жақсы», не «жаман» дер еді ғой. Ал Қалдарбек туралы бірде бір адам кесіп-пішіп кесікті бағасын бере алмайды. Оны шын жақсы көретіндер де, жек көретіндер де жоқ. Өзі де біреуге кектенсе кектенер, алайда жанын үзіп беруге даяр досы жоқ-ау деп ойлаймын. Ондай дос кімде бар дейсін, бірақ та!..

Әрине, мен мұның бәрін шет жағалап, сипай қамшылап өзіне де айттым. Онда да ел басқарысып жүрген азамат қой, бірде болмаса бірде не пайдасы, не зияны тиіп қалар ма деген пенделіктен де аса алмай, жұқалап айтқам. Мен Қалдарбек жайында қателесуім де мүмкін, өйткені өз қолымыз көп билікке жете қоймаған сон ба, кім білсін, сырт көз сыншы келеді дегендей, көбіне-көп күнгейінен гөрі көлеңкелі жағы іліккен шығар назарға.

Әйтпесе, әлгінде бір айттым, бұл өзі қолынан келіп тұрғанда лақ еткізіп жақсылық та жасай алатын жігіт. Әлдекімдерше екі

шоқып, бір қарамай-ақ, танау астынан естілер-естілмес мінгірлемей-ақ анық айтып отырып жасайды жасайтынын. Рас, ол қатарлас бізден гөрі атқа ертерек мінді де, қызмет жағынан жөнді жолымыз бола қоймаған бізге сәл жоғарыдан қарап дағдыл алған. Сол әдетімен ертеде «Жалын» баспасында директор болып тұрған кезде бір есіктен кіріп-шыға жүре менен жолыққан сайын: «Хал қалай?» деп сұраушы еді. «Орташа» — дейтінмін мен. Оған менін халімді білу шарт емес, әйтеуір жолыға қалған сәттегі амандасудың жоралғысы болуы керек. Сондықтан менің «орташама» онша мән бермей күліп өте шығатын. Ал тіпті асығыс емес бір сәтте кезіккен кезде қасыма сәл-пәл аялдап: «Сенің халің неге соншалық орташа болады осы?»— деп қазбалай тәптіштеп сұрайтыны болатын. «Оның себебі «жақсы» десең жұрт сені күндей бастайды, «жаман» десең «өзіне де сол керек» деп жүндей бастайды, ал «орташа» десең: «е, өзімізден асып артылып кете қойған жоқ екен ғой» деп көп кідірмей жөндеріне кетеді»,— дейтінмін.

Қаркылдап күліп сонда ол да кететін жөніне.

Бірде Қалдарбектің кабинетіне кірсем, баспаның сол кездегі бас редакторы Бексұлтан Нұржекебаласы бар, екеуі кезекті жылдың тақырыптық жоспарын жасап жатқан үстінен түстім.

— Менің де бір кітабымды кіргізіп беріндерші, осындай төрт көздерін түгел отырғанда,— дедім мен.

— Кітабынды жоспарға кіргізсек, бұдан кейін «халім орташа» дегенді қоясың ба?— деп сұрады Қалдарбек. Әрине, онысы мысықтың тышқанмен ойнағаны сияқты еді.

— Әрине, кітабым шықса, халім де жақсарады ғой,— деймін мен.

— Көлемі қанша?— деп Қалдарбек қаламын алып, жазуға онтайланды.

— Екеуің де күндік жерге көленкелерің түсетін ірі жігітсіндер, жеке-жеке барсам әрқайсың бір бес баспа табактан берер едіңдер ғой, екеуің қатар отырғанда он баспа табактан кем сұрағаным ұят болар,— деп жатырмын мен де көпшілікті қалындай түсіп.

Қалдарбек безілдеп қоя беріп еді, Бексұлтан тұрып:

— Бәрібір өлеңі жоқ, жуық маңда әкелмейді қолжазбасын, жазып біткенше кім бар, кім жоқ, он баспа табак деп жаза салайық та,— деді.

— Қашан әкеліп өткізесің?— деді Қалдарбек.

— Курортқа жүрейін деп жатыр едім, алдын-ала шарт жасасып, қаламақысының 25 процентін бергізсең қайтеді?— дедім енді еркіндеу қимылдап.

— Онда уәде былай болсын,— деді Қалдарбек,— қолжазбанды өткізген күні сұраған соманды берейік. Қалай дейсің?— деп Бексұлтанға қарады.

Бексұлтан әлгі сөзін қайталап:

— Бір жол өлеңі жоғын білем ғой, ондай көлемде өткізгенше қай заман,— дегенді тағы айтты.

Қойшы әйтеуір, сол кітабым әлгі мен айтқан көлемде жоспарға тұрақтап бекіді де, ұятқа қалмау үшін амалсыз күні-түні отырып өлең жазуға тура келді. «Бел-белес» дейтін жыр кітабым ойда жоқта осылай туды да, 1985 жылы жарық көрді. Қалтама комақты ақшаның түсуін де, ақын ретіндегі атакқұмарлық, даңққұмарлық сезімімнің ояна бастауын да өзім әрдайым осы кітаппен байланыстырып жүремін.

Бұл — Қалдарбектің маған жасаған таза жақсылығының бірі еді.

Бетпе-бет келгенде Қалдарбек ешқашан сенімен теке-тіреске бармай, тайқып шыға келетіні бар. Кейде бір ызадан жарылардай болып, жағадан ала кетуге таяп қалып баратының бар алдына. Ол соны күндік жерден сезе қояды да, алды-артыңды түгел орап, мәймөнкелей келе өзінді жұбатып, риза қылып жібереді. Ыржия күліп кетіп бара жатып, былай шыға ойлайсын: «Оу, осы не үшін келіп едім бұған, не бітті өзі, не тындырдым?»— деп. Сонда барып түк өндірмей қайтқанын есіңе түседі, бірақ енді Қалдарбекке емес, өзіне-өзің ренжисің. Өзіңді өзін жейсің жесен. Әлгі әңгімеден, жайма-шуақ әзілден кейін кіжініп қайта бармайсың ғой алдына.

Баспада әртүрлі басқосулар, өндірістік жиындар болып тұрады. Бәріне бірдей қатыса бермейсің. Себепті-себепсіз жұмыста болмай қалатын да жәйіттер кездесіп тұрады. Сондайда менің сыртымнан айбат та, ғайбат та айтылып жатады екен. Оны сол жиыннан шыға бере кейде әйелдер, кейде жігіттердің бірі шып-шырғасыз өзіме жеткізіп келеді. «Сізді, ойбай, құртатын болды! Айтпаған сөзі жоқ директордың. «Істегісі келмесе, кетпей ме екен орынды босатып»,— дейді. Осы сарындас сөздер көбейе түсті. Бұл Қалдарбектің өз сөзі емес, желдің қай жақтан соғып жатқанын да ішім сезеді. Бірде өзіне: «Сен осы жұрт сөзін, онда да жыбырлақтар мен сыбырлақтар сөзін неге тындай бересің?»— деп сұралдым.

Ол әжептәуір қызарактап: «Мен ешкімнің де сөзін тындамаймын!»— деп азар да безер болды. «Әй, тындайсың ғой, күніне жүз құбылатының да содан»,— деп мен болмадым.

Әрі қарай әңгімеміз жараспады.

Енді бір күндері менің бір бөлмені жеке иемденіп жалғыз отыратынымды да көпсінгендей ыңғай танытты. «Қасыңа отырсын»,— деп біресе Тұрғанды, біресе Тортайды ертіп келіп тықпалайды. Екеуі де кезек-кезек: «Ойбай, өз орнымыз бар ғой, не бар бізге бұ кісінің қасында!»— десіп безілдейді.

Келе-келе баспаға «бас редактордың орынбасары керек емес сияқты» деген желеу ойлап тапты. Сол кезде маған Оразбек арқылы сөз салып, «егер екі томдық таңдамалы шығармаларына шарт жасап берсек, қаламақысының тиісті мөлшерін алып, жөнін таппас па екен?»— деген сарындағы әңгімені жеткізді. Әйтеуір қалай бұрылсам да бір түртпек.

Ақыры осы соңғы тоқтамға келістім де, бас-аяғы бір күн ішінде баспадан біржола кетіп тындым. Кабинетте көп жылдардан бері жиналып қалған кітаптарым, қағаздарым қалып еді, орныма бөгде біреулер отырыпты да, ақыры бәрі қолды болып, кейін таптырмай кетті.

1991 жылғы желтоқсанның соңғы күндері еді, Тортай Садуақасов телефон соғып: «Аға, баспаның басшылары сізге келіп кетсін деп жатыр. Шәй-пәй ішіп, шығарып саламыз»,— дейді деп болмады. Барғым келмей, қанша тартынсам да, «битке өкпелеп тонымды отқа салмайыншы», көп жыл қатарлас жүрген ер-азамат, қыз-келіншектерде жазық жоқ еді ғой дедім де, бардым. Қалдарбектің өзі болмады. Роза мені көре тұра жылыстап сырттап кетті. Сылтаусыз. Жиналғандар алдында Оразбек қана бірдемелер айтқан болды. «Бекер-ақ келдім-ау осында!» — деп отырып, оның сөзін шала тындадым.

Жаңа жылдан кейінгі күндердің бірінде Тұманбай Молдағалиев телефон соқты: «Сен «Балдырғанға» кел, бұйрық шығарып қойдым. Сабырхан Асанов осында, үшеуміз бірге жүреміз»,— деді.

Сабырханға телефон соқсам: «Рас, бұйрық бар, үйде жатып қайтесің, келсеңші!»— дегені.

Сөйтін кеткен баспа еді бұл.

Арада екі-үш жыл өткенде барып бір күні Қалдарбек шақырды. «Мен сонда саған жеке бір кабинетті неге қимағандығымды өзім де білмеймін, көңіліңе жоқ жерден желік бітетін кездер де болады. Өкпе-сөкпені қойып, қатар жүрейікші, сол үшін шақырып ем»,— деді.

Мен өзім біреуден көңілім қалған кезде «қалған көңіл — шыққан жан» деп бірден атқұйрығын кесісетін едім. Қалдарбекке келгенде, неге екенін білмеймін, әйтеуір соны жасай алмадым. Қайдағы бір ашылы-тәттілі ымыраға көніп қала беретін болдым.

Ол мені бір жолы Түркияға ертіп барған. Он шақты адам едік, көбі өзімен бірге Қазақ қауымдастығында істейтін жігіттер, сырттан тек Қажымұқан Масимов дейтін мен бұрыннан білетін досы бар. Он күн түрік жерін еркін араладық. Көрмеген жердің ой-шұқыры көп, маған бәрі қызық еді. Қалдарбек мұнда өз үйіндегідей алшандай басады екен. Ертең қайтамыз деген күні мені бір адамдарға қосып, қонақ үйге жеткізіп салуды тапсырды да: «Мен ертең ерте барам саған, тырп етпей отыра тұр, бірер сағат дүкен аралап, аэропортқа тартармыз»,— деп, өзі қалып қойды.

Ертесінде ал кеп күтейін оны. Сәске болды, түс болды, күн екіндіге ойысты. Сол кезде «ал, кеттік ұшакқа» деп қасында бір топ түрік, қазағы бар Қалдарбек жетті дегбірді алып: «Ау, сенін кешегі уәдең қайда?» деймін мен ашуланып. Оның ойына түк кіріп шығар емес. Сен ренжіп қалды-ау, өзім сияқты бұл да әжептәуір кісі-ау деген қаперінде жоқ.

Аэропорт басында, алдын-ала жазған бес-алты шумақ өленімді оқып бердім. Ұшақ үстінде ол тағы алды-артымды орап, кінәсін жуып-шайғандай пиғыл танытты да, мен тағы жайылып сала бердім. Әлгі өлең жазған қағазымды Қажымұқан калтасына салып алып, бермей қойды. Есімде:

Ішетін жігіт едім ас тандатып,
Ұшқаны осы ма әлде бастан бакыт.
Қалдарбек, мені тастап қайда кеттін,
Жатырмын Стамбулда аштан катып?!

Әкеліп салып мені үй қасына,
Жоқ болды кимасы да, сыйласы да.
Ержанның «Смирновын» ішпеуші едім,
Қор болдым Түркияның «бирасына».

Бұл күнде қарын да сау, қалта да сау,
Қалдарбек, досың ем ғой тарпан, асау.
Дәл осы қара қазан қалың өкпем
Тай сойып берем десең, тарқамас-ау! –

деген шумақтары ғана қалыпты. Мұндағы аты аталған Ержан деген жас жігіт бізбен сапарлас болған азаматтардың бірі де, «бира» деп түрікте «сыраны» айтады екен. Немістен ауысқан сөз болуы керек, сірә.

«Жазушы» баспасынан бәрібір біржола қол үзе қойған жоқпын. 1993 жылдың күзінде екі том болып таңдамалы шығармаларым жарық көрді. Бұл кезде ақша ауысып кеткен, ал мен шарт жасасқан кездегі жағдай мүлдем басқа еді. Баспаға директор болып Дулат Исабеков келген болатын. Шартымды қайта жасап беру жөніндегі ойымды ептеп айтып едім, түсінісе кетуің қиындау жігіт екен, жерге қарап отырып, танау астынан әлдене деп күбірлеген соң, «Әй, қойшы, аштан өліп, көштен қалмаспын» дедім де, қайта тіленіп алдына бара қоймадым. Өзі біліп мезірет жасамаған соң сырын алмаған азаматтың көзіне сұраншак та, сұғанак та болып көрінгім келмеді.

1996 жылдың қаңтарында Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің орынбасары Әлібек Асқаров шақырды.

– Сізді министр Алтынбек Сәрсенбаев тосып отыр, – деді Әлібек. – «Жазушы» баспасына бас редактор етіп жібермек. «Ойланайын, пәлен-түген» дегенді қайтесіз, өзіңіз бұрын істеген жеріңіз, келісіңіз.

Министр мырза да тура сол сөзді айтты. Тек қана: «Бес-алты ай істеп көріңіз, көңіліңіз толмаса, түп-тура өзіме келіңіз, одан арғысын тағы көрерміз», – дегенді қосты.

Мен келісетінімді айттым.

— Ендеше, қазір Әлекең өзі апарып баспа ұжымымен таныстырады,— деді министр.

«Жазушының» жаңа директоры акын Есенғали Раушановты біраздан бері білемін. Мен аға, ол іні болып жүрген, сыйлас, сырлас жастың бірі еді. Әлібек мені ертіп кабинетіне кіргенде, бұрыннан кұлақдар болып отырса керек, қасында Әнес бар екен, оны шығарып салды да, бірден ытырыла:

— Қош келіпсіз. Бірақ маған (иә, баспаға деген жоқ, «маған» деді) баяғы Әукебаев, Мағауин сияқты қолжазба ғана қарап отыратын бас редактордың керегі жоқ. Қазіргі нарық заңына, осы заманға орай қызмет істейтін кісі керек,— деп, және бұл сөзін әртүрлі мән-мәнермен екі-үш рет қайталап жіберді. Әлібек үндемеген соң мен сәл ызаланып:

— Әу, қарағым, алдымен істейік те сол қызметті, қалғанын көре жатпаймыз ба?— деп едім:

— Жоқ, айтқаным айтқан, Заман талабына ере алмаса, ондай бас редактормен істесе алмайтынымды ашық айтамын,— деп түйіле шүйліге берді ол.

— Істесе алмасақ — жөнімізге кетерміз. Бұл баспадан кім кетпей жатыр деп едің. Кезі келгенде мен де кеткен болатынымын. Әлі де кетуім мүмкін бір күндері,— дедім сәл-пәл қалжың, сәл-пәл шындық араластыра.

Есенғалиымның еңтігі ептеп басылайын деді.

— Қай кабинетке отырғыңыз келеді?— деп сұрады ол біршама сабасына түскеннен кейін.

— Төрт жыл бұрын Қалдарбек қимаған, өзімнің терім сіңген шағын бір кабинетім бар еді, сонда отыратын болайын,— дедім.

Есенғали Серік Асылбековты шақырып алды.

— Секе, сіздер басқа бөлмеге көшіп, ана кабинетті Сәкен ағаға босатып беріңіздер,— деді.

— Өзім де біліп ем солай боларын, — деді Серік.

Сөйтіп, «айналып-айналып Қособаға қайтып келдім» дегендей, біраз айналып жүріп біз де «Жазушы» баспасының есігін қайыра келіп ашқан болатынбыз...

1996 жыл.

КҮНДЕЛІКТІҢ КЕЙБІР БЕТТЕРІ

НЕМЕСЕ ОБЛЫС ӘКІМШІЛІГІНДЕ ӨТКЕН ОН СЕГІЗ АЙ

КІРІСПЕ

Алматы облысының әкімшілігінде бір жарым жыл қызмет істедім. Мұндай жерге өз аяғыңмен кездейсоқ бармайсың, ешкім зорлап та апармайды. Өз еркімен жұмыстан кететін адам да сирек, ешкім сені итеріп те шығара қоймайды. Бәрінің өз заңдылығы, басталуы, дамуы, шарықтау шегі, түйіні болады. Ілуде біреу болмаса сол қызметіне тұрақтап тұрып қалған кісіні тағы көрген емеспін. Ұдайы біреулері келіп, біреулері кетіп жататын жер.

Сол кезгі облыс әкімі, айналасына әйгілі азамат Заманбек Нұрқаділовтің өзі әдейілеп шақырған соң келгенмін. “Әкім аппараты басшысының қоғамдық ұйымдар және бұқаралық аппарат құралдарымен байланыс жөніндегі орынбасары” деп аталатын салақұлаш аты бар лауазым берді.

Бұдан көп бұрын, 1973-1974 жылдары Талдықорған облыстық партия комитетінде жауапты қызмет істегенім бар еді. Газет-журнал төңірегінде, баспада, Жазушылар одағындағы отыз жылға таяу еңбектен соң мемлекет қызметіне қайталап оралуым осы болған. “Жақсының атын жақсы адамдар мактап жүріп, жаман адамдар жамандап жүріп шығарады” деген бар, қалай десек те, алаш ұлдарының алдыңғы сапында келе жатқан Заманбек арнайы шақырып отырғасын: “Бұл да тағдырдың өзі иіп әкеліп салған соны бір соқпағы шығар, онысын да көрелік”, — деген оймен келісім берген едім.

Жасыратын түгі жоқ, жаңа қызмет, жаңа жер болғандығынан жас балаша қызығушылық та бар еді. Алыс-жақын жүретін жанашыр азаматтардың әрқайсысы әртүрлі қабылдады. Біреулері: “Барғанын жөн болды!” — десе, екінші бір ағайын: “Былғаныштау жер еді, мінезіңнің де жібектей болып есіліп тұрғаны шамалы, Заманбек те бірде көл, бірде шөл арсы-гүрсі қарекеттің адамы, істесіп кетсең жақсы, ойлан; өзің білерсің, әйтсе де қайте қояйын деп едің соны!” — дескен.

Ат шаптырым болмаса да жеке кең кабинет, ақ машина, хатшы кызы, бір басыңа жетерлік жалақысы бар қызмет. Бір қарағанда менің жасымдағы адамға одан артық лауазым іздеудің өзі күпірлік сияктанған. Аппарат басшысы, менен әлдеқайда жас Мұрат Мұсабаев деген жігіт алғашқы күні-ақ: “Аға, сіздің өзіңіз аса мән беріп жатпауыңыз да мүмкін, бірақ бұл мұндағылар үшін үлкен лауазым”, — дегенді айтып еді.

Келуін келіп алғаныммен, бұл жана ортаға бірден кірігіп кете алмай жатырқап, алғашқы күндердің өзінен-ақ бой тарта, тіксіне бастағанымды жасырып қайтем.

Бұл жерге өз бетімен келіп жұмысқа тұру сирек ұшырасатындықтан да (немесе ондайдың мүлдем болмайтынынан) әрбір жана адамға біреуі үмітпен, біреуі күдікпен қарап әдеттенгенге ұқсайды. Үміттенетіні — қолдаушымыз, қолпашымыздың түбі біреу болып, бірігіп кетеміз бе деуден, күдіктенетіні — “сырын білмеген аттың сыртынан жүрменің” кері еді баяғы. Қай қырынан келіп, қалай сөйлеуді білмей, әлденеден ши шығарып алып, бірдемені бүлдіріп жүрмеймін бе деген секем де жоқ емес. Оны да бірден байқадым.

Міне, осы және басқа да бір жарым жыл ішінде көргенім, көңілге түйгенім, реніш-өкпе, аппарат ішінің интригасы, басқа да әркилы тірлігі жайлы күнделігіме түскен көп ойлар бар еді. Соларды негіз ете отыра, жауырды жаба тоқымай, акты — ақ, қараны — кара күйінде, әр нәрсені өз атымен атап, түгін түстей отырып, әңгімелеп беруді парыз санадым. Біреуді сактандырар, біреуге сабақ болар, жастардың адам тануына, айналасына байыппен қарауына септігін тигізер деген де ой жоқ емес. “Күнделіктің кейбір беттері немесе облыс әкімшілігінде өткен он сегіз ай” деп атап, айдар таққан соң, қағазға бір түсіп қалған дүниені артық өндеп, қырнап-жөндеп жатқым да келмеді.

Сөз арасында оқырманымға сыбырлап айтқым келетін де бір онаша сырым бар — өзім өз болғалы өте шабытсыз жазылған шығармам да осы болды. Бұрын не жазсам да жорғалай жөнелетін қаламым біреу зорлағандай жер бауырлап жатып алып, тұсаулы аттай кібіртіктеп, кей тұста тіпті табандап тұрып алып та сілікпемді шығарған. Тақырыбымның ауқым-аясының тарлығы, кейіпкерлерімнің өте ұсақтығы да дінкені құрта әсер еткен болар деп түйдім. Бірақ бергі жағы күлімдеп, арғы жағы іріндеп тұрған ішмерездер, ақымағын алдап, ақылдыны арбай білетін алаяқтар, бастығының алдында басын көтермейтін, көлденең кісінің көзінше артық жөтелмейтін мәнсапқорлар, сырттай “тындырып”, іштей “бүлдіріп” жүретін бүліктер, түйені түгімен жұтқысы келіп, ойын сайын ұтқысы келіп тұратын жүліктер, абыройы өз басынан аспаған, қызметімен кеменгердің өзін де жасқаған бүгінгі шенеуніктер жайлы мен айтпасам кім айтады, осының бәрін менен жақсы білетін кімің бар, “ауызға келген түкірік — қайта жұтсаң мәкүрік”

дегендей, оқталып қалған екенмін, енді несіне күмілжіп, тартыншақтайын дедім де, тәуекел ете түскемін. Әкімшіліктегі (орталық аппаратын айтамын) қызметкерлердің көбісі әйелдер еді. Менің айналамда да көбіне-көп сол жолы жінішке жыныс өкілдері болып еді. Қыз басты, қылшық шашты демесен, олардың ішінде де толып жатқан аяры, айлакері, арамзасы, шағыстыруға, атыстырып-шабыстыруға икемді су жұқпастары болады екен. Оны да менен басқа ешкім айтпас, тіпті ұқсатып айта алмас деп ойладым. “Бүркіт қартайса – тышқан аулайды” деуші еді, бұ Сәкенге не болған, күресуге қара таппай жүргендей”, – деушілерге де берер жауабым осы төңіректе.

АЙТАР ЕДІМ

Айтар едім, құдай-ау, айтар едім — тыңдар кім?
Ортасында отырып құлақ кесті құлдардың,
Өткізе алмай өзімді, жеткізе алмай сөзімді
Терек болып теңселіп, ырғай болып ырғалдым.

Тыңдағанға тілімді тігіп тұрып бәске мен,
Айтар едім амал не, айналамыз тас керең.
Жақсыларым жауыннан қорғалаған торғайдай,
Соқыр көздің өзінен сорғалаған жас көрем.

Айтар едім, не керек, құлақ қайда тыңдайтын,
Бозторғай да емеспін — берекесіз жырлайтын.
Қайраймын кеп өзімді — кісі едім ғой деймін де,
Йілмейтін емендей, самырсындай сынбайтын.

Айтар едім — біреулер ұнатпайды бұртиып,
Енді бірі қабағын, мен айтпай-ақ, тұр түйіп.
Беттілерім бұл күнде жер шұқиды көзімен,
Төбет көрген текедей тектілерім үрпиіп.

Айтар едім, құдай-ау, айтарымды елге арнап,
Қайда бара қоймақпын ағайынды енді алдап?
Біле тұра бір сөзім дарымасын ешкімге,
Айналаға айқайлап айта берсем... нем қалмақ?!

10 қаңтар, дүйсенбі, 2000 жыл.

Сонымен ойламаған, күтпеген жерден жаңа бір қызметке кірістім. Қазір ғана Алматы облысының әкімі Заманбек Нұрқаділов аппарат мәжілісінде мені өзінің орынбасарлары, басқарма бастықтарымен таныстырып, қызметке кірісуіммен құттықтады. Облыс әкімінің орынбасары Жібек Әмірханова, әкім аппаратының басшысы Мұрат Мұсабаев екеуі мені орныма отырғызып: “Ал іске сәт, табысты болыңыз!” — деп кеткен.

Аманхан келді. Осында баспасөз қызметінің бас маманы екен. Кеше ғана үйге телефон соғып: “Аға, сіз Фатиманың орнына облыс әкімінің баспасөз хатшысы болдыңыз ғой, солай ма?” — деп сұраған еді. “Жоқ, Аманхан, ол өз орнында қалды, менің қызметім бөлектеу”, — деп түсіндірген болатынмын.

— Аманхан, мен жаңа келіп жатқан адаммын, жұмыста қалу, қалмауың жайлы басшылармен өзін сөйлесіп, өзін шеш, — дедім оған.

Өйткені маған карама-қарсы бөлмеге Фатима Бегенбаеваны орналастырып еді де, Аманханда әзір орын болмай тұрған.

Ол бұртиып шығып кетті.

Осыдан екі күн бұрын, 7 қаңтар, жұма күні аяқ асты мені телефонмен хабарласып, Алматы облысының әкімі Заманбек Қалабайұлы Нұрқаділов шақырған...

Әйтсе де бәрін басынан бастайыншы.

“Жазушы” баспасындағы (бас редактормын) жұмысыма баруға жиналып, айна алдында таранып-сыланып, мойныма галстугімді тағып жатқан едім, ойламаған жерден телефонның тұтқиыл безілдеп қоя бергені. Тоғыздан аса қоймаған мезгіл, “ертелетіп іздеп жатқан кім екен?” деген оймен самарқау барып трубканы алдым.

— Сәкен ағасыз ба? — дейді аржағындағы сынғырлаған жұмсақ үнді әйел дауысы.

— Иә, — деймін мен жайбаракат қана.

— Бұл Нұрқаділовтің қабылдау бөлмесінен еді, сізбен Заманбек Қалабайұлы сөйлесем дейді.

— Сөйлессін.

— Ассалаумағалейкүм, Сәке, — деген дауыс естілді. — Жана жылыңыз құтты болсын!

— Әликісалам. Рақмет, — деп жатырмын мен де.

— Сәке, кешеден бері құлағыңыз шулаған жоқ па, сіз жөнінде біраз әңгіме болып еді.

— Ә, жоқ. Ондай ештеме бола қойған жоқ, — деймін сол әлгі елпілдей қоймаған қалпымда.

— Сәке, сіз маған тез келіп кете аласыз ба? Тұмаған, Тұманбай Молдағалиев бар, Жібек отыр. Келіп кетсеңіз.

Облыс өмірінде өтіп жататын әлдене мероприятия шығар деп ойладым.

— Оу, мен қала сыртына таяу алыста тұрамын ғой. Жеткенше тойларыңыз тарқап кетіп жүрмей ме?

— Қай жерде тұратын едіңіз?

— Абай мен Саин көшесінің қиылысында.

Сәл үнсіздіктен сон:

— Ә, ана түс екен ғой. Бәрібір мен машина жіберіп, ол сізді тапқанша... Одан да бір такси ұстаныз. Пұлын мен-ақ төлейін, тез келіңіз, — деп ол әңгімені тоқтатты.

Телефон тұтқасын орнына қоярын қойсам да, ойланбай болмады. Бұрын біздің үйге телефон соқпақ түгілі, бір-бірімізді соншалық түстеп те танымайтын, сырттай ғана білетін адамдармыз. Аяқ асты не болып қалды екен?

Нұркаділов те есімі елге белгілі, әйгілі де әйдік азамат. “Мені қайтпек екен?” деген оймен бірге: “әй, осы жолдастардың бірі қалжындап жүрмесін, баяғы Бакқожа Мұқай (ол жайында “Қаламдастарым мен замандастарым” дейтін кітабымда жазғанмын) емес пе екен” — деген күдік те қылаң беріп қалып еді. Ол бірде ауылдан келген баланың, бірде ақсақал ағаларымның бірінің даусын салып, телефонмен мені ұдайы мазалап, алдай беруші еді.

Бакқожаға телефон соғып, үйінен таптым.

— Шынынды айт, сен маған телефон соққан жоқсың ба? — деп сұрап, “жоқ” дегесін болған жайды тәптіштеп айтып бердім. — Нұркаділов шақырып отыр, сен ойнап жүрген жоқсың ғой, әйтеуір.

— Жоқ, ойбай, — деді Бакқожа ант-су ішіп, — ондаймен ойнамайды ғой, қабылдау бөлмесінің телефоны мынау, қайыра тілдесіп көріңіз.

Нұркаділовтің қабылдау бөлмесіне телефон шалайын енді. “Қарағым, — дедім жауап берген қызға, — мен жанағы Сәкен аған ғой, әлгі кісілер әлі күтіп отыр ма?”

— Иә, — дейді қыз. — Тез келесіз бе? Сізді кіргізіп ал деген.

Әлгі Бакқожа өз жұмысындағы қыздардың біріне айтып, жауап бергізіп отыр ма деген күдік әлі тарай қоймай, енді әйеліме карап:

— Сен мына телефонға хабарласшы, — деп нөмірді бердім. — Нұркаділовтің қабылдау бөлмесі ме, жоқ па деп сұрап ал, анығын білейік.

Ақыры қойшы, ойын емес, шын сөз екенін осындай иір-шыйыр жолдармен анықтап алып, Алматы облыстық әкімшілігіне (бұрынғы Үкімет Үйі) жеттік таксилетіп. Кіре берісте Ахмет Кендірбеков інім күтіп тұр екен, шешіндіріп, жол көрсетіп жүр.

Әкімге Тұманбай, Жібек болып кірдік. Тағы бір маған бейтаныс жас жігіт бар екен.

Заманбек Нұрқаділов жылы қарсы алып, хал сұрасу рәсімін жасады да:

– Сәке, сізге бір қызмет ұсынбақпын. “Әкім аппараты басшысының қоғамдық ұйымдар және бұқаралық аппарат құралдарымен байланыс жасау жөніндегі орынбасары” деп аталады. Қалай қарайсыз? — деді.

Көп ойланып жатпадым-ау деймін.

– Зәке, — дедім, — жаңа жылдың, жаңа ғасырдың басында, оразаның соңғы күнінде, аты алты алашқа әйгілі Заманбек мырза үйге телефон соғып, хабарласып, қызметке шақырып жатса, қызға ұқсап қылымсып не қылайын. “Балқан, Балқан Балқан тау, ол да біздің барған тау” дегендей, құп алып көремін де.

– Ендеше, — деді Заманбек, — мына жігіттің аты-жөні Мұрат Мұсабаев, аппарат басшысы, сіздің тікелей бастығыңыз болады. Қалғанын өзі реттейді. Бүгін жұма, дүйсенбі күні таңертеңгі тоғызда осы кабинетте кезігетін болайық. Аппарат қызметкерлерімен таныстырамын.

Сол күні кадр бөлімін басқаратын Әсия дейтін келіншектің айтқанын бұлжытпай орындап, қажет деген құжаттарын толтырып, сұрағанын тапсырып, күн бата үйге бір-ақ оралдым.

Айтпақтай, түс кезінде алдымен Нұрмахан Оразбеков досыма барып (“Қазақстан” баспасының директоры) ақылдастым. “Солай да солай, аяқ асты қызмет түрін өзгертуге тура келіп тұр, сен қалай қараған болар едің?” деп сұрадым.

– Ойланбай-ақ бара бер, — деді ол. — Тіпті күні ертең шыққалы отырған зейнеткерлігіңе де бұл қызметтің пайдасы тиіп қалуы мүмкін.

Содан кейін барып өзім істейтін баспаның директоры маған рухани һәм туған інідей болып кеткен Есенғали Раушановқа айттым.

– Барсаңыз — барыңыз, аға, — деді ол да. — Шыдамай бара жатсаңыз орныңыз дайын ғой, қайтып келерсіз, неңіз кетіп барады.

Әйел, бала-шағама осыдан кейін ғана барып айттым. Мәрия бірден: “Оны қайтейін деп ен, осы жұмысында-ақ жүре бермейсін бе?” — деп салды. Жаңа ортаға мен сыйыспай жүре ме деп күдік ойлағандағысы еді ол, әйтпесе көп байыбына барып жатқан жоқ. Оған менің амандығым, көңілімнің тоқтығы ғана керек.

Сол күнгі түнде еді үйге Аманхан Әлімовтің телефон соққаны. “Аға, сіз Фатиманың орнына барыпты деп естідім, рас па?” — деп сұрады. “Жоқ” — дедім, Фатима өз орнында әкімнің баспасөз хатшысы болып қала береді. Ал сенің баспасөз қызметінің бас маманы болып қалу-қалмауың белгісіздеу болып тұр”.

Ол рас солай еді. Мана күндіз әкімнің өзі солай деп айтқан.

* * *

Осыдан көп жыл бұрын Талдықорған облыстық партия комитетінде нұсқаушы болып қызмет істегенім бар болатын. Онда жас кезіміз. Албырт та аңғалмыз. Лауазымды да, атақ пен абырой, даңқ пен даналықтың барлығын “бөрікпен-ақ ұрып алатындай” болып күтініп жүретінбіз. Көрінгенге бас иіп, тез арада бағынышты бола кою да қолдан келе бермейтін.

Қазір әжептәуір бастыққан кезіміз. Қаншалық бастан сөз асырғым келмегенімен де, ұғатын жерде — ұғып, бұғатын жерде — бұғуды үйреніп қалғандай едік. Біздің ауданда көп жыл аупарткомның бірінші хатшысы болған, маған дәйім ақыл айтып, қамқоршым болуға тырысып жүретін марқұм Күрдеубай Мұжықов: “Сен енді не десен де, не айтып, не туралы сөйлесен де — бәрі обкомның сөзі болып шығады. Сондықтан, әсіресе, аузына сақ бол. Мұндай жерде кісінде дос-жар болмайды, тек әріптесі ғана болады”, — дейтін.

Сол “өсиетті” есте ұстауға тырыстым.

Бұл менің өзімнің іштейгі ойым. Сырымды анық білмейтін сырт көз үзіп-жұлып елден естігендері бойынша мені әлі де “ә” десе “мә” деуге даяр тұрар даңғойлау біреу деп біледі. Оның үстіне Заманбек Нұрқаділовтің арсы-гүрсі, ұрдажықтау мінезін білетіндер: “Әй, осы екеуі сыйысып қызмет істей қояр ма екен, бір күн болмаса бір күн шарт та шұрт кетісіп жүрмесін”, — деп аңыс аңдығандар да барын әркім-әркім жеткізіп жүрді маған.

Қанша істеп, қанша қоярымды өзім де мөлшерлеп көрген жоқпын. Жүре көрерміз деп түйгем. «Тағдырдың бұл да бір ойда жоқта бұрып әкеліп салған сокпағы шығар, байқайық», — дедім де қойдым.

* * *

Бұл Заманбек Нұрқаділов пен “Жас Алаш” газетінің арасы барынша ушыға шиеленісіп, екі жақтың да мәмілеге көнбей “кісіліктен кетісіп” тұрған кезі екен. Газеттің 1999 жылғы (мен мұнда 2000 жылдың басында келгенімді білесіздер) отызға жуық санында (яғни, күн аралатып десе де болғандай) “Гу-гу”, “Ұрымтал сөз” тағы басқа айдарлары арқылы Нұрқаділовтің намысына тиер алыпқашпа лақап, өнін айналдырып қайта жасалған (коллаж) суреті жарияланып тұрған. Заманбектің жүргені, күлгені, тұрғаны, жекіргені, кекіргені дейсің бе, бәрі де есепке алынып, әртүрлі кекету, орынсыз мұқату, оспадар әзіл-қалжың, оспақтармен “тұздыкталып” бірінші бетке берілген де отырған. Кез-келген естияр адамның “жынын қоздырып”, ашу-ызасын тудырап жағдай еді бұл.

Әкім өзі тікелей айтпағанымен, басқалар арқылы маған осының бір жағына шығу амалын ойластыру тапсырылды.

“Жас Алаш” газетінің бас редакторы Нұртөре Жүсіп, оның орынбасары Қали Сәрсенбайлармен сөйлесіп, істің барысы әжептәуір насырға шауып кеткенін аңғардым. Қаламдарының жүйріктігі, ойларының ұшқырлығы, іскер, ұтқырлығымен баспасөз әлемінде аттары мәлім болып қалған олар да ешкімді аяғына отырғызар емес, ытырылып-ақ тұр екен. Олардың ыңғайына Заманбек те жығыла қоймасы және белгілі. Күш алып бара жатқан қызылала өртті ушықтыра бермей, өшіру тағы керек.

Екі оттың ортасында қалу дегеніңіз, міне, осы еді.

Дәл сол күндері (қаңтардың ортасына таман) жұмыстан өз еркімен шығып кеткен сол баяғы Аманхан Әлімовтің “Қазақ әдебиеті” газетінде “Мен Нұркаділовтен неге кеттім?” — деген мақаласы жарық көрді. Бұл да отқа май құйғандай әсер етері өз алдына белгілі еді.

Әрине, Аманхан өз мақаласында көбіне әкім орынбасары Жібек Әмірхановаға соқтығып, тіл майын тауыса қағыта отырып, біраз жерге барған екен. Заманбекке Сіз айналаңызда кімдер жүргенін аңғармайды екенсіз, олардың ішінде достан қас көп, құлағыңызға жағымды ғана сөз айтатын, шындықты бүркеп, жауырды жаба тоқып дағдыланған адамдар деген тұрғыда сын айтады.

Қызметке жана келген адаммын. Көп жағдай маған әлі түсініксіз, жұмбақ та бұлыңғыр. Саптаяққа ас құйып, сабынан карауыл карағандар да бар, “бұл қайтер екен?” деп бұқпантайлаған көздер мен бүлдіру жағындағы сөздер де қылаң беріп қойып жатты.

Аманханды шақырып сөйлесіп едім:

— Сәкен аға, егер Жібек пен Фатима аман болса, көріңіз де тұрыңыз, тура екі айдан кейін сіздің өзіңіз де басқаша сайрайтын боласыз әлі! — дейді.

— Бәтір-ау, өзін суын ішкен құдығың ғой, қайырыла беріп түкіріп кеткендей болғаның не? — деймін ғой мәмілеге шақырып.

— Айтқаным айтқан, тура екі айдан кейін сізге келіп, қазіргі пікіріңіз өзгермесе, ең жақсы ресторанға апарып өзім жуып берем, — деп ол кетті.

Осының бәрі де мені бей-жай қалдыра алмады. Өйткені мені құттықтауға кіріп шыққан көңілі жақын аудан әкімдерінің біразы (қызмет үстіндегі азаматтардың атын әзірге атамауды ұйғардым) да: “Жібек, Роза, Фатималар жүрген жерде өзіңізге қиын болады-ау. Олар өтірікті шындай, ақсақты тындай етуге машыктанып, төселіп, әбден шеберленіп алған. Көзінді бакырайтып қойып әлгінде айтқанынан жалт бере айнып та шыға береді. Байқаныз!” — дескен. Бірақ Заманбек Нұркаділов те мені бұл қызметке бекерден бекер шақырып алып отырмағандарын да жақсы түсіндім. Болмай бара жатса арқа сүйерім де өзі болады деп шештім.

Айтпақтай, осы арада айта кетпесем болмай тұр, Нұрқаділов алғаш шақырған күні сол кабинетте менің аға досым, асыл ақынымыз Тұманбай Молдағалиев болғанын құлаққағыс етіп едім ғой. “Баксам — бака екен...” дегендей, сөйтсем облыс әкімі ең алдымен “осылай да осылай, ағасы, ел алдында, жұрт ішінде үлкен ірі беделіңіз бар, қасыма келсеңіз қайтеді, арашалау үшін емес, ара ағайын болуға қалайсыз?” деп қолқа салса керек. Сонда Тұманбай: «мен бұл жұмысқа жарамаймын. Ал шын мәнісінде өзіңе алыс-жақынмен керісе қалғанда ара ағайынға жарар адам керек деп отырсаң, ол — Сәкен Иманасов. Шақырып сөйлес, мінезі де, беті мен беделі де келіп тұр. Қарсы бола қоймас. Мен де айтармын!» — десе керек. Мұны маған Тұмаған емес, кейіннен Заманбектің өзі емеурінмен білдірген болатын.

Әлгі “Жас Алашпен” айтыс-тартыс арасында (ақыры екі жақты ашық сұхбат алмасу арқылы бұл қырғи қабақ әрекет біраз толастағандай болған) “Аманханға жауап беру керек шығар, бұл да сіздің міндетіңізге жатады” деген сынап аңғарылды. Көп ойланып жатпай “Қазақ әдебиеті” газетінің атына мына бір мақаланы дайындадым.

АМАНХАН, ҚАЙДА БАРАСЫҢ?

Құрметті бас редактор мырза!

Сіздің газеттің 14 қаңтардағы санында “Ашық хат орайында” айдарымен Аманхан Әлімұлының “Мен Нұрқаділовтен неге кетем?” дейтін материалы жарияланып еді. Соны мұқият оқып шыққаннан кейін ақын ретінде де, әкімшіліктің жаңа қызметкері ретінде де бұл мәселеге өз көзқарасымды білдірмей үнсіз қала беру мүмкін болмады.

Сондықтан Аманхан ініме қарата және де “Қызым, саған айтамын” деген тұрғыдағы аз-кем пікіріме газет бетінен орын беруіңізді сұрап едім.

Аманхан, менің кім екенімді Сен жақсы білесің. Осы араға қызметке келмей тұрып та Саған әрдайым тілеулес болып келе жатқан үндес, рухтас ағаң едім деп білемін өзімді. Сен өзін де соны сәт сайын шегелеп айтып жүретіңсің.

Әрине, мен Әкімшіліктегі жаңа адаммын. Көп жағдай мен үшін әлі де жұмбақ, әлі де бұлыңғыр, сөйте тұра облыс әкімі Заманбек Қалабайұлы Нұрқаділовке арнаған ашық хатынды өз басым бірден қорыта алмай, біршама киналған жайым бар еді. Енді соларға тоқталайын.

Сен Бас маман ретінде 10 айлық қызметінде ортана ықпал еткен, жұрт көзіне түскен жұмысыңды айтудың орнына қайдағы көр-жер, көмескі мәліметтерді жинап-теріп, жіпке тізіп жүргенсің бе,

кайткенсің? Мақаланың тақырыбы да томпақтау екен. Өйткені Сен Нұрқаділовтен кеткен жоқсың (“Кетіспеймін” деп өзін де айтыпсың), Әкімшіліктен кеткен жоқсың ба? Сөзімді ауыр алма, акын деген ұғымға ең алдымен ақыл мен адалдық кіруші еді. Ар мен ұят дегеніңіз де осы төңіректен табылса керек еді ғой, бауырым.

Ең алдымен Сен ресми лауазымы — Әкімнің орынбасары, қазақтың санаулы ғана тәуір қыздарының бірі — Жібек Әмірхановаға кінә таға, кей тұста кекете сөйлепсің. Ұмытпасам, осы Сен, Аманхан, осыдан біраз бұрын Жібекке арнап “Жан Апа” деген өлең жазып, оны “Жетісу” газетіне жариялап едің-ау.

Жанымның жабырқаулау сазды әлемі,
Сағынып жүрген кезде назды әдемі,
Ертіп ап Екіашаға барған едің,
Жан Апа, жадыраған жазда мені.
Табиғат таулы жерде сыр ашқан ба,
Төбеден бұлт үйірілді қыр асканда.
Қауымның камын көздеп карап тұрдың,
Дегендей дауа бар ма, бұл аспанға?! — деп те, бір көсіліпсің, бауырым.

Мен болсам Жібекті алыстан сырттай ғана білетін едім де, сенің өлеңің арқылы іш тарта жақсы көре түскендей болып едім.

Бұл — Сенің осыдан алты ай бұрын жазған өлеңің.

Сонда қай сөзіне сендік? Көңіл ауаның қалай ауса, пікірінді де солай өзгерте беретін бе едің? “Бір сөзінде тұрса еді жанса, күйсе...” демеуші ме еді Абай атамыз бұл турасында?

Сөз, баспасөз бостандығы дегенді мен де жақсы көремін. “Сөз бостандығы жоқ елдің өз бостандығы болуы неғайбыл” деп айтып та, жазып та жүрген адаммын. Бірақ бұл жерде Сен құлай жығыла қызықтап, құптап отырған жекелеген қазақ газеттерінің іс-әрекетін де елдіктің белгісі дей алмас едім, өйткені бір емес, екі емес, үнемі үздіксіз, үзіліссіз құлағыңның түбінен ызындай берсе, қалай мезі болмассын. Ызындаған шыбын-шіркей емес, ел көзінде жүрген ежелгі газеттер болса: “Әу, бұларың қалай, тым құрыса ел алдында арылып, айтып өлтірсеңдерші!” деп, адам деген қорғанбаушы ма еді. “Бұл демократияның белгісі, соның іс-әрекеті, оған тосқауыл болмасын!” деп айтуға аузың қалай барады? Егер сенің құлағыңнан кикү кетірмей, әр түрлі гу-гу, ду-ду, өсек-аян, алып-қашпа сөздерді қарша боратып, күн сайын кекетіп, мұқатып жатса, құдайшылығыңды айтшы, түк болмағандай-ақ мән бермей отыра беруге төзімін жете қояр ма еді? Әй, білмеймін, дәл Сен екеуіміз ең құрымағанда газет басындағылардың жағасынан алып, бір-бір сілкіп шығар едік-ау!

Өзгеге ақыл айтып, кенес беруге келгенде желдей есеміз де, сол жерде өзіміз болсақ қайтер едік дегенге ой жүгірте қоймайтынмыз да бар-ау осы біздің.

Қазір ұлттық идеология жайлы әңгіме көп айтылып жүр. Бірақ сол қалай жасалады, оның жөн-жосық, жоба-жолы қандай болуы керектігі жайлы бірыңғай тұжырымды, кесімді, келісті ұсыныс айтқан жан баласы жоқ. Алматы облысы қолға алып жатқан Рух мерекесі, әр түрлі ұлттық үрдіс, салт-дәстүрімізге қайта оралу қағидалары сол идеологияны қалыптастырудың, белгілі бір жүйеге түсірудің үзік-үзік әдістемесі, “осылай етсек қайтер ед?” деген ізденістің алғашқы айқын қарлығашы сияқты емес пе. Оны мансұқ етіп, іңгөламай жатып үнін өшіргеннен біз нені ұтамыз?

Рух мерекесін өткізуге 3 млн. теңге қаржы жұмсалғанын он көрмейтінін аңғартыпсың. Өзіміз үлгі тұта беретін Америка Құрама Штаттарында үгіт-насихат, жалпы белгілі бір мақсаттағы идеологияға арналып (мәселен Кеңес өкіметін құлату сияқты) миллиардтаған доллар шығарып жататынын жақсы білесің ғой, жаңа ой, жақсы идея ертең ел игілігіне қызмет етіп жатса, сен айтқан қаржы рухымыздың өзгерілуі, өрлеуі арқылы-ақ еселеп қайтпай ма?

Кітапханалар жөнінде де дауым бар. Бір кезде шағын мәдениет ошақтары қажет болған да шығар. Бірақ уақыт өтеді, заман басқаша көзқарастарды қажетсіне бастайды. Алматы облысының орталығында кішігірім бірнеше салалық кітапханаларды ұстанғаннан гөрі, “Алматы облыстық кітапхана мекемесі” сияқты орталықтанған ірі құрылым тиімді сияктанады маған бүгін. Оның үстіне Алматыда әлденеше республикалық кітапханалар да бар ғой. Қазіргі тандағы әрбір жеке адамның кітапханасы да ондай шағын ошақтар қызметін тарылта түсері хақ. Ұлттық рухқа келсек, ол бір ғана кітапханалар жұмысымен өлшенбесе керек, әйтпегенде аясын тым-ақ тарылтып жіберерміз.

Сондай-ақ, маған жеткен ақпар бойынша, қазір Сен сынап отырған алтын қордың идеологтарының бірі де, бірегейі де өзің болған көрінесің. Үндеудің мәтінін де, атын да ойлап тапқан (“Алтын қорға — алтын қос”) өзің екенсің.

Сен, Аманхан, облыс әкімі Заманбек Қалабайұлына: “Сіз қарапайым халықты қойғанда, өз аппаратыңыздағы қызметкерлердің қолына түспейтін жанға айналғансыз” — дей келіп, біраз кінә артыпсың. О жағын қайдан білейін, өзім он ай емес он шақты күннің ішінде оның алдына әлденеше рет барып, әр түрлі мәселелер шешкенімді айта кетейін.

Сен оны да ашумен айтып қалған жоқпысың? Өйткені сен екеуміз оңаша бір әңгімелескенде маған бұл туралы ләм-мим деген едің, мен саған ағалық ақылмен: қастасу емес достасу жағында жүрсенші дегендей емеурін танытқан болатынмын, есінде шығар?..

Жүздеген мың адамы бар облысты басқарып отырған Әкім мен оның командасының үшкіріп-түшкіргенін ғана термей, қызметіне қарай бағалап, іс-әрекетіне қарай сараласак жөн болмас па?

Кейде біз сылаймыз деп отырып, сындырып, сыйлаймыз деп отырып, бүлдіріп алатынымыз бар. Қазақ газеттеріне деген, оларды қорғай, қолдай жүруге деген жылы пейіл, жақсы ықыласына түгел қосыламын. Бірақ олардың да әрдайым жауластыру емес, елдестіру жағында болғаны абзал ғой деп ойлаймын.

Бұл күнде газеттеріміздің бір қатары халық қамы, ел намысын ойлап, ұлттық қасиетіміздің жыртысын жыртуудың орнына, көр-жер, өнбес дау, өтірік пен өсек, жала мен бәле қуалап кетіп бара жатыр. Мен соған күйінемін. Бізаланамын. Нелер бір ендігі ұлт қайраткерлері мен болармын-ақ деп жүрген азаматтардың бір-біріне айбат көрсетіп, ғайбат айтып, күйелеп, өзі ғана емес, оқырман жұртты да әуеніне ілестіріп, әуреге түсіріп біткеніне намыстанамын.

Ауылды жерде шәу етіп бір күшік үрсе болды, қалғандары әр жерден, әудем жерден үн қосып, бірінен-бірі асып түсіп, өршелене әуілдеп кетуші еді; кейде “мыналар неге ғана бөрінің көтеніне ұқсап шуылдап кетті?” дегендей болып, соларға қосыла марғау ғана бір манқ етіп қойып, қайырыла жата кететін майтөбеттер де болатын. Біздің газеттеріміздің кейбір қаракеттері соны елестетеді. Одан не барқадар тауып, қандай бақыт шығарарын өздері білсін!

Солай, Аманхан! Сен екеуіміз негізінен Поэзия деп аталатын қастерлі патшалықтың құзырындағы пенделер едік қой, қызметтен сен кетіп, мен келіп жатқан соң айтқаны деп жүрмегейсің, ойымды әлі де болса ірке алмай отырмын. Кеше ғана өзін тап-таза балап, ынтамен келіп, нанын жеп, дәмін татқан жерінді бірер адамға деген пенделік өкпе үшін күстаналамай-ақ кеткенін жөн еді! Өйткені өзін түстеніп өткен жер емес пе еді, өзін суын ішкен құдық емес пе еді? Қайда кеттің, Аманхан? Ойлана жүрсен қайтеді?

* * *

Осылай деп жазарын жазып алып, екі-үш күн үстел тартпасында ұстадым. Жібектен бастап сол төңіректегі біраз адамға оқытып та алдым. “Қатып кетіпті, енді тездеп жариялау керек!” – деушілер көбейіп бара жатты. Содан сәл секем алғандай болып, Аманхан да бекерге шырылдап жүрген жоқ, оның сөзінде де жан бар шығар. Жеген нанымды ақтаудың басы деп біреуді ренжітіп, біреудің көнілін табудан не ұта қоймақпын осы, жұрттың бәрі неге мені қолдап, құптап кетті? Мұнда да бір гәп болып жүрмесін. “Әй, қайда қашар дейсің, жата тұрсын, арғысын тағы көрерміз” – деп, үстел суырмасына салып тастап едім...

Содан қазір ғана, бір жарым жыл өткізіп барып қайта қолыма алып қарап отырғаным осы. Ет қызуымен әлдебір газет бетіне жариялап жібермегенім қандай жақсы болған деп те құдайға шүкіршілік айтып қоямын.

Қарап жүріп қағажу көрген, өресі төмен әлдекімдердің сынап-мінеуінен, әртүрлі кекесін мен кеміте қарауынан ығыр болған жігіттің жан айкайы екен ғой ол.

Осы әкімшілікте істейтін бір қыз бала маған оңаша сыр ретінде: “...Аға, сіз байқадыңыз ба, жоқ па, Аманхан аға мұнда жүргенде мүжіліп, жүдеп, көбіне-көп әлденеге әбіржіп жүргендей көрінуші еді, қазір кезігіп қалғанда байқаймын, ағы – ақ, қызылы – қызыл болып шырайлана, жүзі нұрлана түскен. Төменгілердің түртпегі ақын адамды біз білмейтін әлдебір әуре-сарсанға сала ма, әлде?” – деп айтқаны бар еді.

Ол қыздың өзі де мұндағы атмосфераға төзе алмай, ақыры көп ұзамай кетіп тынған болатын.

Бастапқы кезде әжептәуір айыптап жүрсем де сол Аманханның да орынсыз қорлануға қарсы оқыс тулап қыр көрсетуін түсіне бастағандай болдым. Өйткені дәл осыған шамалас бір оқиға әкімшілікке келерден түп-тура екі-үш ай бұрын өз басымнан да өткені бар болатын. Оны да айта кетейін.

КЕРУЕН КЕРІ БҰРЫЛСА, АҚСАҚ ТҮЙЕ АЛҒА ТҮСЕДІ

Өз басым арадағы 3-4 жылды қоспасак, тек бір ғана “Жазушы” баспасында табан аудармай 24 жыл қызмет істеген адаммын.

Сол баспаның да жағдайы болыңқырамай, қызметкерлері 3-4 ай жалақысыз қалып жүрген бір кезеңде министрлік тарапынан “Қазақ энциклопедиясы” бас редакциясына ауыс деген ұсыныс болды. Бұл ұсынысты маған жеткізген баспа ісі жөніндегі департаменттің директоры жазушы Әлібек Асқаров министр Алтынбек Сәрсенбаевтың ұйғарымы солай дегесін, өзіме әмісе жылы қабақ танытып келе жатқан басшы азаматтардың ілтипат-ықыласын аяқасты ете алмадым да, артыма қарай-қарай, үйренген жеріммен қимай қоштасып, амалсыз сонда ауысқан болатынмын.

Дәл осы жерде есіме ескі бір аңыздың сұлбасы орала кетіп тұрғаны.

Ертеде кәртендеу шалға еріксіз ұзатылған жас қыз екі-үш түн бойы ерін кеудеден итеріп, бұртындай кашқақтап, ыңғай таныта қоймаса керек. Жас иіс икеміне көне қоймаған шал байғұс әрі әурелеп, бері әурелеп ештеңе шығара алмаған соң біржола көңілі қалғандай болып, теріс қарап тарс бүркеніп жатып алыпты. Бір емес, екі емес, әлденеше күн бойы кең салынған төсекте екеуі екі жаққа қарап ұйықтап жүреді де, шалдан қайыра емеурін байқала қоймағанға әбден төзімі таусылған, енді өзінің дегбірі кете бастаған қыз: “Кұдай салды – біз көндік, ақшұнақ шал, бері жат!” – деп кәрі күйеуіне өзі жабысып икемделе беріпті...

Біздікі де сол еді. Кергіп қызмет тандайтын кең заман енді жоқ, күн көру қамы, аштан өлмеу үшін амалсыз аяқ суытқан жер

болатын. Әлгі аңыздағы қыз құсап көңіл қаламаған жұмысқа еріксіз жегіліп кете берген едім.

Мен өзім қай жерде істемейін, қолымнан жұмыс келетінін дос-дұшпанның бәріне дәлелдеп келе жатқан адаммын. Танертенгі тоғыздан кешкі алтыға дейін үстел басында тапжылмай отыра да аламын.

Өйткені, бастықтарымның ешқайсысымен де әмпей-жәмпей араласып, іші-бауырына кіріп кете алмаушы едім де, олар өз тарапынан ұнатсын-ұнатпасын, жұмысымнан ілік таба алмағасын, ресми қатынастан аспай, маған дегенде өздерін дұрыс ұстауға тырысатын.

Аудандық, облыстық, республикалық газеттер редакцияларында қызмет істеген кездерім де болған. Бастық болып көрген емеспін. Бірақ бастықтарымның бәрі де менімен бар жағдайда да санасып, кеңесіп, есептесіп отыратын еді. Көбіне айтқаныма көніп, келісетін. Ақыл сұрап та отыратындары болды. Бетімді қайтарып, қолымды қакқандары аса көп бола қойған жоқ. Бірақ неге екенін білмеймін, қызметімді өсіруге келгенде солардың бәрі де үнсіз ғана ығысып, мені қолдамай да, қорғамай да, ең жақсысы, қорламай да сырттап қала беретін. Мен оған да ренжіп көрген жоқ едім.

1999 жылғы шілде айының аяғын ала хатшы қызы Гүлмира арқылы энциклопедияның Бас редакторы Әбдімәлік Нысанбаев шақырды. Қасында өз орынбасары Тілеухан деген жігіт бар екен.

— Сәке, сіз бүгіннен бастап бізге қызметке келуге тиіссіз. Астана жақтан сондай нұсқау бар, — деді Нысанбаев.

Мен он шақты күнге Алакөл жаққа кетіп бара жатқанымды, демалып келген соң, құзырыңызға көшейін дегенді айттым.

— Жарайды. Мен өзім де кезекті демалысқа кетіп барамын. Осындағы шұғыл басылымдар тобына жетекші боласыз. Келгесін мына Тілеухан бұйрық шығарып, орныңызға отырғыза береді, — деді.

Солай етті де. Әлібек Асқаров айтқан «Екі мың жылдық дала жыры» антологиясын шығармаққа шұғыл кірісіп, арнайы комиссия құрдык. Белгілі ақын Есенбай Дүйсенбаев пен Әділғазы Қайырбековтердің құрастырып, көмектесуімен, Қазақстан Жазушылар одағының басшылығы (Нұрлан Оразалин, Темірхан Медетбек) тарапынан қолға алынған шұғыл әрекеттер нәтижесінде бұл көлемі 60 баспа табақ (көне дәуірден бүгінге дейін) антологияны компьютерде түгел тергізіп, басуға әзір еттік. Енді тек Нұрлан жазуға тиісті алғысөзі қалып тұрған. Ол емделіп жатыр еді. Энциклопедия Бас редакторының орынбасары Тілеухан деген жігіт: «Алғысөзді Әбекен (Нысанбаев) жазады, біздегі тәртіп солай», — деді.

Мен: “Қой, Әбекеннің поэзияға қандай қатысы бар, жөні де, жосығы да жоқ”, — деп үзілді-кесілді қарсылық айтқан болдым.

Әңгіме әрі қарай өршімеген соң, сол мәмілеге тоқтаған шығар деп түйгем.

Бірақ осының алдында мен “Қорқыт” аталатын көлемді кітапқа жауапты шығарушы болып едім, сол кітапқа да, соның алдында жарық көрген “Құрманғазы” кітабына да Ә.Нысанбаев алғысөз жазғанын байқасам да, оған аса бір мән бере қоймаған едім. Дардай аты бар, академик лауазымы бар адам баладай бакқұмар болады дегенге сенгім келмеген.

“Академик” дегенің де арғы жағы ақылгөй, данагөй сөзінен шықпаған-ау, шамасы. Біреулердің көңіліне келсе де айтайын, сол жылы: “Академик дегенің осы күні иттен көп, иттен көптің ішінде бір Сәтбаев жетпей тұр”, – деп бітетін өлең жазып, “Қазақ әдебиеті” газетінде жариялағам да. Орыс елінің үлкен білгірі, атом реакторын жасаған, бұл күнде жасы жүзге келіп отырған Николай Доллежалдың өзі: “1953 жылдан бері Ғылым Академиясының толық мүшесімін, бірақ біздің арамызда бұта басын сындырмаған “атақты” ғалымсымақтар толып жатыр. Олардың не тындырып, не қойғаны өздеріне болмаса, өзгемізге беймәлім”, – деп жазады “Известия” газетінде. Аумалы-төкпелі кезеңде замана толқынымен араласып, су бетіне кездейсоқ шығып қалған лжеғалымдар бола береді. Оған сөз бар ма.

Ақыры, орысқа жүгіне бердік қой, сол елдің “порядочность” деген ғажап бір сөзі бар. Бұл жөні түзу, кісілікті, туа текті, құдайға қараған, ұяты бар, иман жүзді деген сияқты бірқауым ұғымдарды түгел бойына сыйғызып тұрған сөз. Басшының дәйім осы талаптан табылғанын қалар едім. Керісінше болған жағдайда, айнала құдай атып, ол ұжым ісінде береке болып жарытпасы және хақ.

Ондай басшы адам қарауында істейтіндердің де өзіне денгейлес ақыл-есі, білімі бар азамат екенін естен шығармайды. Соған орайлас қатынас орнатады. Білімі мен сауаты сай келгенімен, жұрт басқару мәдениеті жетіспейтін, ой-өріс, интеллектісі төмен адамнан қай жетіскен басшы шығушы еді. Олар әлекедей жаланып, өзін-өзі әйгілеп, жүрген жерінде өзіне жарнама жасаудан артылмайды.

Мен өзім қияндағыны көргіш, қиялдағыны сезгіш адаммын. Осында келер-келместен әлгі орынбасар бастық Тілеухан деген жігіт:

– Сәке, бізде жұмыс көп. Босбелбеу, бойкүйездікті көтермейді, бос уақыт жоқ, жұмыс көп, – дегенді бір емес, бірнеше дүркін қайталап айта берген. Сонда-ақ ішім сезе қойды, жоғарыдағы жігіттердің емеурінімен қызметке мені ықтиярсыз алғандарын байқадым. Өзі де шырт етпе мінезді, шыдамсыз адам, сөйте берсек бір жерден сыр беріп қалар, сонда не өзі кетер, не кетіреміз деп ойлағандарын, алдын ала келісіп алғандарын білдім. Білдім де қойдым.

Сол кезде “Қорқыт ата” деп аталатын көлемі үлкен кітап дайындалып жатқан. Соны дайындаудың 60 пайыздай жұмысын сапалы етіп мен атқардым. Оған осы кітапты құрастырған Ш.Ибраев, К.Есмағамбетов, Т.Дайрабайлар куә. “Бір сүрінсе осы жерден сүрінер” дегендері болмай қалды. “Өзім де кумын!” – деп Тайыр ағам айтқандай, бұл жерден ұстатпадым. Ұтып кеттім!

Мұндағы қызметкерлердің білімі, сауаты, қабілеті жағынан мен білетін баспагерлерден көп төмен екені екі-үш аптадан кейінақ белгілі болған. Екі-үш қызметкерлері болмаса қалғандары жалтақтап басшылардың жүзіне қарай беретін, “шықпа, жаным, шықпалап” отырғандар екен. Шын сөзге ренжіп, дау айтатындар табылып жатса, онысын тағы көрерміз...

Сол алдымдағы малыма адал қарап, қызметіме қылшық жуытпау жағынан мін таба алмай дағдарған “басшым” енді амалы таусылып, басқадай әрекет іздейді. “Қайтсем де көп отырғыза қоймаспын” деп әлдекімге берген уәдесі де болуы керек, оның не сөз екенін де ішім сезеді, бірақ анық дәлелім болмағасын іште бүгіп қалып отырмын. Ақыры қойшы, Нысанбаев маған орынбасары арқылы (онысы да сау сиырдың боғы емес) “басқа жерден жұмыс тауып алмас па екен” деген емеурін танытты. Жоғарыда айтылған кітапты шығарып болған соң өзім де есікті қаттырақ жауып қоштасам ғой деп жүр едім, ол менен айласын асырып, алдымды орап кетіп отыр.

Кетерде Әділғазы Қайырбековтың көзінше: “Поэзия антологиясын” толық жинап, тергізіп, басуға дайын еттім. Егер менің аты-жөнім кітапты шығарушылар тізімінен алынып қалса, барша қазақ ақынын куәға тарта отырып, түп-тура сотқа берем деп “қорқытқан” да болдым. Бұл қызметтен кеткен адамның ішкі қыжылы, орынсыз өкпесі емес, шын ниетім сол еді.

Үш ай ішінде байқағаным: судай сапырыла келіп-кетіп жатқан қызметкерлер. Кадр тұрақтамайды екен. Барар жері, басар тауы болмағандар ғана амалсыз айтқанға көніп, айдауға жүріп дегендей, тұқыра төмен қарап алып қызмет атқарған болуда.

– Әй, Сәке, істесе алмайсыз-ау. Ол сіздей азаматтардың қадірін білер басшылар санатынан емес, әуре болмаңыз”, – деген жанашырларым көп болып еді. “Көрерміз!” – дегем. “Бір жылға қоян терісі де шыдайды” деуші еді, бірер жыл көрейін. Міндетімді мінсіз атқарсам, ешкімнің қазанына түспесем, менде не әкелерінің құны бар, болмай бара жатса тағы көріп алармыз”, – деп түйген болатынмын.

Манында өзінен ойы озық, ақылы кемел, өресі үстем кісінің жүргенін жаратпайтын аса шолақ белсенділер болатынын талай көріп жүруші едік, бұл да соның айқын бір көрінісі болды да шықты. Басқаша айту мүмкін де емес.

Өз басым кашаннан қастасқаннан гөрі достасқанды дұрыс көретін адамдар санатынанмын.

Мұны да айтқызып отырған баяғы өр көңіл, өзімді білетін қалың ел әлде де жаман ойлап қалмаса екен деген ниет. Ендігісін іштеріңіз білсін дер едім.

Басында әлгілермен ұстасып та көргім келген. Келе-келе сабама түсіп, солар менің алысуыма тати ма өзі деп, тез райдан қайттым да, жөніме жүре бергемін.

P.S. Кейін сол антология жарыққа шығыпты. Менің аты-жөнім аталмапты. Антология деген өзі басын қосып отырған әдеби жанрдың інжуі мен маржанынан түзілсе керек-ті, бұл, жүдә, олай болмаған сияқты. Өзім көрдім деп өтірік айта алмаймын, көзімен көріп, қолымен ұстаған ақын інім Есенғалидың айтуынша алғы сөзін сол Ә.Нысанбаев жазыпты, біз іріктеген игі жайсаң-жақсы ақындар ысырылып, иттің ұлы итақай барып ойып орын алыпты. “Оқығым да келмей, бас редакторының көзінше қасымдағы кездейсоқ біреуге ұстата салдым!” — деді Есенғали.

“Қарнымның ашқаны емес, қадірімнің қашқанына жылаймын” дегендей, ой-өрісі өзіңнен көп төмен әлдебір жолбикелерден жәбір көру, жаныңа батпай қоймасы анық. “Баласы Жәлменденің Пышан едім, тұсында Николайдың кісі-ақ едім!” — депті жалпақ жатқан жалайыр ішіне көбірек мәлім Пышан болыс бір кезде. Біз де сол белгілінің бірі едік, қадірімді ел-жұрт біліп болды-ау деп жүрген едік, “керуен кері бұрылса, ақсақ түйе алға түседінің” кері келіп, маңым түгілі, шанымды көре алмас біреулердің күйкілігінен алмас жүзім майырыла жаздады-ау, жігерім жасып, кеудем басыла жаздады-ау деп келіп, бар шындықты ешкімді кемітіп-мұқатпастан шып-шырғасыз қалпында өз аузыммен айтып, елге тегіс жеткізгім келген ниет-сауалым еді бұл.

Бұл Аманханның неге ашынып, не үшін алашапқын болғанын түсінуден туған шегініс еді, енді негізгі әңгімеміздің арқауын үзбей, солай қарай бет бұрайық біржола.

18 қаңтар, 2000 жыл.

Аппарат басшысы ретінде маған тікелей бастық — Мұрат Мұсабаев деген жігіт. Әкім өзі алғаш келген күні әдейілеп таныстырған. Жібек Әмірханова екеуі мені дүйсенбі күні ертіп апарып орныма отырғызып, маған тиісті автомашина шоферін шақырып, жүздестірген.

Өзі шақырмай-ақ араға апта салып алдына бардым. Қырық-қырық бестердегі жігіт. Обалы не, орнынан ұшып тұрып, ағалап қарсы алды. Бір жақсы-жайсаң жігіт сияқтанады. Тұманбаймен қыз алыспайтын аталас ағайын екенін де білдіріп өтті.

Бұрын осында әкімге көмекші болған деп естігем. Аппарат жұмысына әбден машықтанып алған сыңайлы. Мұндай типтегі адамдар сырын ептеп білетін елім. Ылғи ғана біреудің ығында жүріп

дағдыланған адамда өзіндік мінез, өзіндік қылық болмайды. Қысқа күнде қырық құбылу, жаңағы әзірде айтқан сөзінен ретіне қарай жалтара салу да оларға түк емес. Сөзінді салғырт қана тындайды, өзі тікелей ештеңе шешпейтін болған соң да сөйте ме, кім біледі, әйтеуір, айтқан әңгіменнің байыбына барып, терең бойлай ұқпайтынын, не ұққысы да келмейтінін аңғара бастадым. Бір сөзінде тұрақтап тұрып қала алмай ма деп те түйіп едім. Әркім-әркімнің сөзіне қарай тез өзгеріп отыратыны байқалды.

Маған, әрине, оның қандай жігіт болғанынан келіп-кетер ештеңе жоқ. Бірақ бірлесе қызмет істейтін болған соң іші-сыртын аз-кем барлап алуға тура келген. Бүгін айтқанынан ертең айнып отыратын адамдарда не үлкен билік жоқ, не “көп айтса – көнді, жұрт айтса – болды” санатында жүретін, көленкесінен қорқып, қорғалақтап өмір сүріп дағдыланған әккілер. Бұлардың бір жаман жері – өздері бастық атаулыдан қалай қорықса, бағыныштыларын да қорқытып, үркітіп, қолдан келсе үрейлендіріп ұстауға тырысатындығы.

Мұратқа қатысты емес, сөз ретіне орай айтып жатқаным, әшейін.

20 қаңтар, 2000 жыл.

Әкімнің Жібектен басқа (оған әлі кеңірек тоқталатын боламын) орынбасарларымен көп араласа қойған емеспін. Ең алғашқы телефонмен тілдескен орынбасар бастық Долженков болды. Қазаққа аса көп іші жыли қоймайтындар санатынан екені жайлы бұрын еміс-еміс естігенмін. Осында әкім орынбасары екенін білетінмін. Алғашқы күндердің бірінде «меридиан» аталатын телефонмен сол хабарласқан. «Долженков» деді бірден. Мен: «Долженковсың ба?» деп сұрап тұр екен деп ойлап... «нет» деймін ғой баяғы. «Это я – Долженков!» – деді ол нығыздалып. «Ну!» – деймін мен. Ол маған соншалық бір қатысы жоқ шаруанын жайын сұрады. «Уточните!» – деп нығырлап қойды. «Через час я перезвоню» – деді ол. «Ладно!» – дедім. «Вы тот, который... заместитель у этого..., как его?» – деді ол. «Да, заместитель того самого» – деймін мен де қитығып. Ол трубканы тастай салды.

«Апыр-ай,— деп ойлағам сонда,— «аты-жөніңіз кім еді? Кешіресіз!» деген сияқты адами тіл бұларға бұйырмаған ба, немене?»

25 қаңтар, 2000 жыл.

Алматы облысының әкімшілігіне қызметке келгеніме біраз күн болып-ақ қалды, әйтсе де әлі жұртпен сіңісіп кете алмай жатырмын. Өзімнің де жұғымым аз адаммын, оның үстіне осындағылардың

көбінен жасым үлкен, кірігіп кете алмауға ол да бөгет. Кеше бір қызық болды. Есіктен шыға берсем әкімнің орынбасары Т.Қ. деген жігіт жүр екен. Қолында телефон, біреумен сөйлескен болады. Маған иегін көтеріп қана амандасудың ишарасын жасады. Кекірттеу екенін келе-сала байқап ем, бірақ мән бере қоймағамын.

Көлденең тартылған машинама мініп, жүріп кетейік десек, әлгі бастық дәл жол үстінде талтайып тұрып алып қалта телефонымен сөйлесе бастады. “Белгі берсенші!” — деймін шоферға. “Болмайды, аға”, — дейді ол.

Көз қиығын салып, біздің бөгеліңкіреп қалғанымызға разы болғандай: “Міне, солай, Аяз, әлінді, құмырсқа жолыңды біл”, — дегендей өктем ниет танытып, әрең ығысып жол берді-ау.

“Өстімесен қазақ болармысың!” — деп мен кеттім.

Сонау бала жастан бергі ең жек көретін қылығым арсыздық, кісіге қыр көрсете бұлдану, мінін айтқан адамға жатып бүліне тұлдану еді. Ұятсыздығының үстіне өз бойынан асқан кесел, кекірттік, бір күнгі лауазымын арқаланып өзінен басқаны таптап өткісі келіп тұратын өлермен ұрдажық мінез, надан да сасық кеуде, сөйте тұра ақылдының алдына түсіп, итере ығыстырып, ауыздыға сөз, аяқтыға жол бергісі келмейтін сол бір рухани сорлыларды көріп: «Қайнайды қанын, ашиды жаның!» — дер едің ызадан күйіп кеткенде. Өзінді өзің әрең деп ұстап қаласың.

Сөзінде дәм жоқ, өзінде мән жоқ, көп ізденіп ештеме оқи қоймаған, әркімнен үзіп-жұлып шала-пұла естіген қайталауды айтқыштыққа, ділмарлық, шешендікке балау, қолпаш-қошемет көбейген сайын сонысын тоты құсша сан қайталап көсем аталып жүргендер де бар, қайтесін.

Өзімнің де жұрттың бәріне бірден жаға қояр қылығым, ұнай қояр түрім жоғын жақсы білем-ақ, дегенмен әлгіндей басшының көкірегіне нан пісіп-ақ тұрғанын аңғардым. “Ел басқарып осылар не жарытпақ!» — деп те ойлағам.

26 қаңтар, 2000 жыл.

Әдеттегідей дүйсенбі күні аппарат жиналысы өтті. “Сәке, сіз әлі өзіңізді өзіңіз көрсетіп, жұмысқа бел шеше де, белсене де кірісе алмай жатқан сияқтысыз”, — деді Заманбек.

Қайдан білейін, бар болғаны бір-ақ апта болды ғой мұнда келгеніме де. Ештеме тындыра алмай жатуым да әбден мүмкін. Бірақ соны алдына шақырып неге өзіме айтпайды? Әлде сынаған түрі ме?

Сол жиналыс үстінде әкім: “Сіздің қарауыңызда автокөлік біреу-ақ па?” — деп сұрады.

“Иә”, — дедім мен.

Мен тағы да: “Зәке, бізге компьютер білетін бір техникалық қызметкер керек еді”, — дедім.

Кұйысқанға қыстырылып қалуды ар санамайтын Әбдіқадыров (қаржы басқармасының бастығы): “Менің орынбасарларым компьютерде өздері тереді керек құжаттарын. Әр бөлімге қосымша қызметкер ұстап керегі не?” – деп қойды. “Сіз компьютер тілін білуші ме едіңіз” – деп сұрады әкім. “Жоқ, – дедім, – оның үстіне үйренуге деген құлқым да шамалы”.

Бұл әңгіменің негізі қайдан шықты екен деп ойладым. Сөйтсем, осының алдында Фатима кіріп: “Сәкен жаңа келген адам, жұмысты білінкіремейді. Бәріне мен жалғыз жүгірем. Оның үстіне машина да сол кісіге бекітілген”, – деген сынайда қыңқылдаса керек. Оның үстіне тағы біреулер Заманбекке мен туралы “не очень лестно” сөз айтқанын да аңғарып қалдым. Соның бәрі жиналып келіп, әлгіндей әңгіменің өрбуіне әкеліп соққан жайы бар. “Басшы азамат көп қой, қайсыбіреуінің көңілін таба бересің”, – деп еді баяғыда Мәскеудің партия мектебінде менімен бірге оқыған көрікті бір келіншек. Сол айтқандай “қайсысына жалтақтай берем, өздері білсін!” дедім де қойдым мен.

27 қаңтар, 2000 жыл.

Облыстық “Жетісу” газетінің редакциясында әжептәуір үлкен кеңес өткіздік. Республикалық Журналистер одағының басқарма төрағасы Камал Смаилов, Ұлттық университеттің журналистика факультетінің деканы Намазәлі Омашев, “Қазақ газеттері” жабық акционерлік қоғамының президенті Жұмабек Кенжалин, облыстық ақпарат және қоғамдық келісім басқармасының бастығы Күлімхан Жәйшібекова, осы басқармаға қарайтын баспасөз бөлімінің меңгерушісі Кемел Құсайынов, мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінен Кенжеболат деген жігіт, облыстық газеттің басшылары қатысып, бірқыдыру мәселелер төңірегінде әңгіме болды.

Бұл менің облыс әкімі аппарат басшысының қоғамдық ұйымдар және бұқаралық ақпарат құралдарымен байланыс жөніндегі орынбасары ретіндегі алғашқы қатысқан жиналысым еді. Кәдуілгі ысылған шенеуніктей-ақ ағыла сөйлеп, жиналғандарға әжептәуір “ақыл” айтып та жібердім-ау деймін.

Осы әңгіме үстінде бәріміз баяғы партиялық цензура турасында пікір таластыра келіп, бүгінгідей әркім бетімен лағып, бейпіл сөйлейтін, аузына келгенін айтып, гу-гу өсек, ду-ду өтірікке жол беріп, өрепкі қоздыра түсетін “еркіндіктен” гөрі сол бұрынғы белгілі бір адами өлшемнен әріге жібермей, тежеп ұстайтын цензурамыздың өзі дұрыс еді-ау деген қорытындыға келгенбіз.

28 қаңтар, 2000 жыл.

Бүгін облыс әкімі жанындағы алқа жиналысы болып өтті. Жиналған барлық аудан, қала басшыларына әкім мені әдейілеп таныстырды. Бірақ сол мәжіліс өтетін дөңгелек залға кіре берісте қарсы жолыққан Заманбек: “Сәке, бүгін КТК-ні (телеарна) көрдіңіз бе?” — деп сұрады. “Жоқ, көрмеген ем, онда не бар еді?” — деймін. “Апыр-ау, сіздің жұмысыңыздың бір саласы сол теледидар ақпараттарын көру емес пе, оны да мен айтып отыруым керек пе?” — деді әкім екпіндеп.

“Жә-рәй-ді!” — дедім өзіме өзім. Ақсу ауданының әкімі Қ.Байболов, министрлер кабинетінің қызметкері, ескі танысым М.Шәкенов келіп, әңгімелесіп кетті.

3 ақпан, 2000 жыл.

Сағат түп-тура тоғызда “меридиан” аталатын телефон шылдырлады. Аржағынан “Әкім” деген жазуды оқып: “Иә”, — деп едім. “Сәке, маған келіп кетіңізші!” — деген Зекеннің даусын естідім.

Заманбек көңілді екен. “Сәке, қалайсыз, мұнда келгеніңізге қанша күн болды?” — деп сұрады. “Бір айға жуықтап-ақ қалды-ау деймін”, — деп жауап бердім.

Маған жүктелген міндеттер ауқымы, оны атқару тәсілдері жайлы 25-30 минут әңгімелестік. Біраз ой тастарлықтай ақыл-кеңесін айтты.

Мен Заманбек Нұрқаділовті тыңдай отырып, осы азаматтың басында да жұртты өзіне үйіріп алатын, тіпті кейде мысымен де баса түсетін сирек бір қасиет бар-ау деп ойлағам. Бұл кім көрінгенге бұйыра бермейтін қасиет. Өйткені мен де кім болса соның алдында айылымды жиып, аяғымды тарта бермеуші едім. Асып-саса да қоймайтынмын. Әлде ойламаған жерден тап келген жаңа қызметтің әсері ме, не қарамағында істеп жүрген соң ба, әйтеуір осындай оңаша әңгіме үстінде ойда жүрген шаруамды таратып айта да алмай, әбіржіп қала беретін болыппын. Соған танырқай бергенімде әкім:

— Айлық жалақыңыз қанша екенін білесіз бе, Сәке? — деп сұрады.

Мен өзім қай жерде қызмет істемейін, қашан еңбекақым қолыма тигенше қанша алып, қанша қоятыным жайында алдынала ешкімнен сұрап көрген кісі емес ем, ынғайсыз көретінмін. Кісі ақысына қиянат жасай қоймас, артық етіп өздері де бермес дейтінмін. Заманбекке соны айттым. “Жалақы алған күні көрерміз”, — дедім.

— Айлығыңыз аз емес екен, облыс әкімінің жалақысының тең жартысы, — деп едәуір қомақты бір соманы айтты, — қазір ғана ведомостқа қол қойып отырмын.

Жас балаша қуанып кеткенімді жасыра алмай қалдым. Ол да қайбір жақсы қылық дейсін. Сыр білдірмей де сыпайы күліп отыра беруге болар еді ғой. Бірақ ол айтқан сома “Жазушы” баспасында бас редактор ретінде алатын айлық ақшамнан екі-үш есе артық екен. Мұқағали айтқандай, “кұдай көп жарыта қоймай” жүрген ақын үшін бұл өзі көктен түсе қалған байлықпен бірдей еді ғой.

Ақпарат құралдары арқылы жиі көрініп тұруым керектігі, теледидардан дәл Мәскеу билеушілерінің баспасөз көмекшілеріне ұқсап, саясатқа да жиі араласып отыру, осы бастан соған ыждаһатты болуым жайлы айтылды.

Мәскеу қайда, біреу қайда! Оның үстіне Заманбек Нұрқаділов баспасөз басындағы біраз азаматтармен тіл табыса алмай, қырғикабақ жүргені жайлы да аз-кем естігенім бар еді. Сол есіме түсіп, арты қалай боларына көз жеткізе алмай, ойланып қала беріп ем.

4 ақпан, 2000 жыл.

Маған берілген “Волга” автомашинасы бар. Оны бұрын Фатима мініп жүрген бе, білмедім, әйтеуір кешкілік Роза Кәрібжанова, Ахмет Кендірбек, Фатима төртеуіміз тиеліп кетеміз де, ертеңгісін жол бойы тағы теріп алып келемін. Алғашқы күннен осы дағды қалыптасып еді.

Бүгін де сол төртеуіміз тиелген қалпымызда түп-тура сағат 9-00 -де Әкімшілік алдында келдік. Роза қынқылдап: “Сәкен аға, бұдан кейін ертерек шығайықшы үйден”, – деп тықыршып, дегбірсіздене берген. “Асықсан, жүре бермейсің бе?” дегім-ақ келіп, оқталып барып тоқтадым. Азаннан өз көңіл күйімді өзім бұзғым келмеді. Өзі де бір түсініксіздеу әйел екен. Бұрын тиіп-қашып сөйлескенім болмаса, жақын жүріп көрмеп ем. Әркім әртүрлі мінездеме беретін. Көбісі “отрицательный”, әрине.

Жұмысты беріле істеймін деген адамға 8 сағат әбден жетеді. Қалғанының бәрі жалған белсенділік, көзбояу, өзгені де, өзін де алдау.

Кешегі бір әңгімеде әкім ақпарат құралдары өкілдерімен тығыз байланыса жұмыс істеу үшін қосымша автокөлік бөлдіремін, ресми қызметнама жазып әкеліңіз деген.

Аппарат басшысы Мұрат Мұсабаев: “Аға, ақыры әкімге шыққалы отырсыз, хатыңызға екі “Волга”, бір “Жигули”, бір “Нива” деп көрсетсеңіз”, – деді. Оны қаржы-шаруашылық бөлімінің бастығы Еламан Сүлейменов те қостап, солай деп хат жаздым. Әкімнің көмекшісіне түс қайта тапсырып кеттім.

7 ақпан, 2000 жыл.

Бүгінгі аппарат мәжілісінде әкім: “Сәке, Сіз тұтас бір гараж машина сұрапсыз ғой, екеуі де жетпей ме, әнеукүні солай келіскен сияқты едік”, — деп күліп отырып сұраған.

Мен жалтақтап Мұратқа қарадым. Ол тырс етіп үндемеді. “Мен едім айтқан” демегеніне таңырқап, иығымды қомдай бердім. Әбдікадыров қана (финанс королі) тыныш отырмай:

— “Түйе сұрасам, бие береді” деген ғой, — деп қалды.

— Бұ кісі түйе сұрағанда да төрт өркеші барын бір-ақ сұрапты, — деп Заманбек тағы күлді. — Бір “Волга”, бір “Нива” машинасын бөлдік, әзірге республикалық газеттер тілшілерімен жұмыс істеуіңізге со да жетіп қалар.

Бірақ сол машиналар ақыры “қолды болып” кете барды. Бірер рет қаржы-шаруашылық бөлімін басқаратын Сүлейменовтен сұрап көріп едім: “Менен неге сұрайсыз, Тойбаев (әкімнің бірінші орынбасары) пен Мұсабаевтан сұраныз, солар біледі деген. Мұрат Мұсабаевтан сұрап едім: “Болады ғой, қайтесіз тықыршып”, — деді. “Бұлардың жұмыс әдісі осы шығар” деп әрі қарай қазбаламағам.

Мұнда ашылып сөйлесерлік, аз-кем сырласып ой бөлісерлік адам аз болады екен, бәрі де томаға-тұйық, артық бірдеме айтып қоюдан сақтанған, екі шоқып артына бір қарап әдеттенген тісқактылар. Әркім өзімен өзі ғана. Біріне бірін біреу андытып қойғандай, үрке қарап, үдірейе түсіп жүргендері.

Түс қайта жалпы бөлім менгерушісі Айдын Әлімжанов келіп, ертенгі сессия материалдарымен таныстыра отырып, біраз әңгіме айтты.

— Сіздің машинаныз, Сәке, маршруттық такси сияқты, — деп күлді ол, — екі еркек, екі әйел болып тиелесіздер де жүресіздер, әйтеуір.

8 ақпан, 2000 жыл.

Кімнің кім екендігі сұлбаланып, азды-кем белгілі бола бастағандай. Баяғы бала кезімде Сұлтанбек деген чешен баласымен дос болып едім. Жокты-бардың бәрімен әуес, әсершіл, ізденгіш болатын. Соған еріп фотосуретпен әуестеніп көргенім бар. Негатив деп аталатын пленкадағы бейнені жарыққа қаратып та ажырату қиын, кеспірі де, кескіні де беймәлім біреу. Әлдебір дәрі (“проявитель, закрепитель” дейтін еді) қосылған су толы табакшаға фотоқағазды салып, қажет тетігін іске қосқанда әлгі негативтегі бейне ақырын-ақырын айқындала келе, алғашқы нысанаға алған нұсқан бадырая барып сурет болып шығатын. Сау ма, соқыр ма, пұшық па — енді “өндеп” те, “жөндеп” те ала алмайтын сол түсірген адамың өз түрімен көрініс берер еді Айналамдағы сол негативтер,

міне, ақырын-ақырын айқындала бастағандай. Күн сайын менің қызмет машинама тіркесе тиеліп жүретін сол Фатима, сол Роза, сол Ахметтердің де бет-перде аржағындағы өз “жүздері” анығырақ көріне бастап еді.

Бүгін де сол төртеуіміз түгел қалпымызда кеңсе қасына ертелеп жетіп едік, алдындағы машинадан Жібек (әкім орынбасары) түсіп жатыр екен. “Ойбай, Сәкен аға!— деп баж ете қалды Роза жылан шағып алғандай, — сәл ғана машинадан шықпай отыра тұрайықшы! Әйтпесе, құримыз!”

Машинаның әйнегі кіреукеленген. Сырттағы адам ішінде кім бар, кім жоғын ажырата алмайды. “Ойпырмай, адамды адамға бағындырып, табындырудың үстінде осынша кіріптар, басшының алдында осынша мүсәпір етіп қойғаны-ай!” — деген ызамен мен өзім жақ есікті серпе жауып шығып жүре бердім. Баспалдақпен көтеріліп бара жатқан Жібекке жақсы пейілмен амандасып, өкшесін баса ішке ендім. Жеп қойған жоқ, неде болса ойы іште қалды.

“Служебная иерархия” дейтін де қалыбынан аспай катып қалған бір “дәстүр” бар. Ертеде, Талдықорған обкомында қызмет істеп жүріп, алғашқы күні “байқамай” асханадағы кілең Зав.отделдер ғана кіруге болатын бөлікке барып тамақтанғаным бар. Бұл бөлімнің қапталында төменгі сатыдағы қызметкерлер “ет табағын” құшақтап, қаздай тізіліп кезекке тұрып жатқанын, ал мына бөлікте аппақ алжапқыш байлаған даяшы қыздардың зыр жүріп қызмет жасап жүргенін көргем.

Даяшы қыз ештеңе демей заказын қабылдады. Қарама-қарсыма обкомның өндіріс бөлімін басқаратын, жасы менен онша көп үлкен емес Баталов деген жігіт келіп жайғасты. Ол көз астымен маған қарап қояды: «бұл да “өсіп” кеткен бе» дегені. Үн-түнсіз тамағымды ішіп, даяшы қызбен есеп айырысып, Баталовқа бас изеу рәсімін жасап тұрып кете бергемін. Бұдан кейінгі күндерде де сол жағдай қайталанып, он-он бес күннен соң менің бөлім бастығым Виктор Солодилов дейтін жасы кіші орыс жігіті: “Сәке, сізге Зав.отдельдер асханасына айрықша рұқсат беріліп пе еді, жоқ кателесіп барып жүрсіз бе?”— деп сұраған. “Енді бүгіп-жабар не қалды?” — деп ойладым да: “Иә, Виктор Данилович, рұқсат берілген”, — дедім міз бақпай.

Ол әрі қарай қазбаламады.

Менің бойымда “бұлардың қайсысы менен артық, қызметі болмаса” деген сәл астамшыл ой жүрген.

Мына әкімшілікте де үш асхана бар екен. Екеуі төменде, біреуі (шағын) жоғарыда. Сол баяғы обкомдағыдай “хатшылар”, “Зав.отдельдерге” арнайы бөлінген. Маған іні болғансып жүретін Ахмет Кендірбековты (ол осындағы бөлім бастығы Роза Кәрібжановаға орынбасар) түскі үзілісте сол өзім баруға хұқылы асханаға

шақырдым. Ахмет, обалы не керек, зырылдап, шырылдап біраз тартынып еді, мен сүйрегендей болып ілестіріп алғам.

Тамактанып алып шығып келе жатсақ алдымыздан әкімшіліктің сол кезгі шаруашылық-қаржы жағын басқаратын алпауыт Еламан деген жігіт ұшырасты да, өзінен жасы үлкен Ахметке кіжіндеп, “мұнда кіруге қакын” жоқ деп, көзге шұки ескерту жасады.

“Сәкен ағам ертіп келіп еді”, — дейді Ахмет шыр-пыры шығып.

Менің бойымдағы өзім білетін ең басты кемшілік-мінім — шыдамсызбын. Бастан сөз асыру деген болмайды. “Шыдамсыз адам ұнамсыз болатынын” біле тұра намысыма тиетін сөз естіген жерде, басшы ма, басқа ма, дер кезі тойтарыс бермей тұра алмайтыным бар. Ал кекету, мұқату дегендерге тіптен төзе қоймаймын.

Әлгі Еламанның сөзіне де: “Баяғыда Америкада “Неграм и собакам вход воспрещен!” деген болады деуші еді, әйтпесе, не қағынып кетті соншама?” — деп едім дызылдап.

Ол менен айылын жия қоймады.

Мұндай пиғылдағы адаммен дауласып түк өндіре алмасымды да білем. Пушкиннің “Я воздвиг себе памятник...” деп басталатын әйгілі өлеңінде: “... И не оспаривай глупцов!” — дейтін жол бар еді. Бірақ, қайтемін, жәбірленгенге жәрдем беру, ары мұқалғанға араша түсу міндетім ғой деп өскен, жапа шеккен жанның қасынан табылуға тырысатын адам болғаннан соң да көпе-көрнеу қиянатқа төзбейді екенсін.

Еламан неге сонша шіренеді? “Байдың асын байғұс қызғанадынын” кері ме әлде?

Жоқ, бәрін аңғара, бәрін де байқай бастағандаймын. Токпағы мықтылардың қарны тоқ, аузы қисық болса да — соның сөзі өтімді.

Бұл жерде “кожа мен құлдар” ғана барына көзім жете түсті. Дәл осы жерде баяғы Кенес елінің “қас жауы” Дмитрий Мережковскийдің: «Одного бойтесь — рабства и худшего из всех рабств — мещанства и худшего из всех мещанств — хамства. Ибо воцарившийся раб и стал хам, а воцарившийся хам и есть черт — уже не старый, фантастический, а новый маленький черть, действительно страшный, страшнее, чем его малюют, грядущий князь мира сего, грядущий хам», — деген сөзі еске түседі. Бұл жұлынынды үзердей ұзақ бір сөйлемді өз әлімше қазақшалап көріп ем, ұзын-ырғасы былай болып шықты: “Қорқатын болсаң бір ғана нәрсе — құл болудан және сол құлдықтың ең сорақы түрі — тоғышарлықтан және тоғышарлықтың ең сорақы түрі — жүгенсіз тәйтiктен қорқатын бол, өйткені таққа мінген құл жүгенсізге айналмақ, ал таққа мінген жүгенсіз албастының нағыз өзі, онда да біз білетін баяғы қиялдағы албасты емес, бүгінгі өзіміз көріп жүрген шын мәніндегі сұмырай, бірақ әсірелеуден де асып түскен сайтанның сапалағы, болашақ дүние тетігі қолында тұрған Қожа, болашақ жүгенсіз”.

Мұнда да сол Қожа, сол жүгенсіздер. Қожасы иегін көтерсе үріп қап, көзін жұмса тұрып қап үйренген, Қожасы “жат” десе жатып, “қап” десе қатып дағдыланған жүгенсізге де құл керек, оны да өзі секілді жүгенсіздер арасынан іріктеп тандайды.

Соларға менің қылығымның бәрі оғаш болып көрінуі де заңды еді. Қалжынмен ғана қағытып, күлкіге ораған кекесіні болмаса, “былай тұр!” деп ашық айтуға жүрегі дауаламайды. Содан барып өзінен де жетесіз, өзінен де жүгенсіз, “әйт” десе болды, тап беретін, шап беретін, шабатын, қабатын бетсіздері мен тексіздерін қосады.

Мен алғашқы айлардан бастап-ақ ешкімнің маған жауыға қарамағанымен айналамнан салқын бір ниет аңғара бастап едім. Басында оның мәнісін ұғып, байыбына бара алмай да жүргемін. Сөйтсем, бұлармен терезең тең сөйлесу үшін де, істес, тістес болу үшін де ең алдымен тонынды айналдырып киіп, бетіңе перде тұтуың керек екен. Өйткені – бөгдесің, бөтенсің. Саған да ешкім жоламайды, өз маңына жуыта да қоймайды.

Менен әлдеқайда жас Мұрат Мұсабаевтың (менің тікелей бастығым) өзі: “Аға, сіз туралы әркім-әркіммен әңгімелесіп, сыр тартып көріп ем, бәрі де “адал адам, тура айтатын тік мінез кісі” дегенді айтты бірауыздан. Өзім де сізбен танысқалы бері соны байқап жүрмін. Бірақ, шынын айтсам бар ғой, аға, мына қоғамда, дәл бүгінгі кезеңде ақ, адал сізден гөрі аппараттық интрига, ыбыр-сыбырға әбден төселіп алған мен қажеттірекпін!” – деп күлген болатын бірде.

Бұл жерде “бәріміздің илеп жатқанымыз бір терінің пұшпағы-ау” дейтін, ортақ істің абыройы үшін жаны күйе жүгіре қоятын адам болмайды екен. Тапсырма тек қана бастықтан болуы шарт. Әкім – орынбасарына, орынбасар – өзіне тиісті бөлім басшыларына тапсырма береді. Соны орындап “алғыс, не қарғыс” алғандарына мәз. Олай дейтінім, бірде аяқ-асты “Қазақстан-1” телеарнасында қызмет істейтін бір келіншек телефон соғып, шұғыл түрде Талғар ауданынан бір сюжет түсіріп келуге көмектесуімді өтінді. Өзі 9 мамыр – Жеңіс күнінің қарсаңы еді. Талғарда тұратын соғыс ардагерін көрсету керек болған. Әкімшілік қызметкері – бас инспектор болып істейтін Шамшитдинов Мұсабек деген азаматтың шетелдік жеке меншік машинасы бар, соны жұмсап едім, лып ете түсті: “Қазір апарып келейін, Сәкен аға!” – деп.

Арада аз уақыт өтпей жатып жанағы телевидение қызметкері звондап: “Асай-мүсейіммен уағдаласқан жерде әлгі жігітіңізді күтіп тұрмын, бірақ өзі жоқ”, – деп тұр.

Шамшитдиновты қайтадан іздеп табайын. “Бақытжан Құлнарұлы рұқсат етпеді”, – деп күмілжиді ол. Бақытжан деп отырғаны дәл мен секілді аппарат басшысының орынбасары әрі ұйымдастыру-бақылау бөлімінің меңгерушісі Асқаров. Соған телефон соғайын “осылай да осылай” деп.

– Алдымен маған айту керек еді ғой, ол инспектор менің қарауымдағы адам, — деп кергиді ол да.

Жүріс-тұрысы сыпайы, мәдениетті жігіт көрінген.

– Оу, Бақытжан, мен көк базардан жуа сатып әкеліп бер деп жұмсап отырған жоқпын ғой, сені іздеп тауып, келісіп, мәмілеге келгенше олар барып та келмей ме? — деймін.

Ол келісті, көнді. Бірақ кейіннен Мұрат Мұсабаевтың: “Сәкен аға, әр бөлімнің өз стилі бар, менгерушісімен келісіп істенізші”, — деген бір сөзінен Бақытжанның да шағым жасап үлгергенін аңғардым.

Ал амбиция жағына келсек, артында тіреуі бар, сүйенері мықты болғасын ба, қатардағыларды көзге де ілгісі келмейтін, бастықтың алдында құрдай жорғалап, басқаларымыздың алдында айылын да жимайтын әйелдерді көріп, сан рет жағамды ұстағаным бар.

Бір күні маған “Мәдениет басқармасынан” едім деп, Гүлнұр деген әйел телефон соқты. “Сәкен аға, сізге біздің бастық Қанымжан Шотбаевна келіп кетсін дейді”, — деп.

Сәл аңырып қалдым. Қанымжан Шотбаевнасы — облыстық мәдениет басқармасының бастығы Солтанқұлова деген әйел. Ара-тұра кезігіп, қызмет бабында әңгімелесіп қалып жүретінбіз.

– Оу, Гүлнұржан, — дедім телефон соққан әйелге, — ең алдымен сенің бастығыңның мені хатшысы арқылы кабинетіне шақырып алып сөйлесуге құқы бар ма екен, соны анықтап біле қойшы өзінен.

– Өзім де соны ойлап ынғайсызданып отыр едім, ағай. Қазір, өзіне айтайын, — деді Гүлнұр. Кейін таныстық, бұл өзі бетінен иманы төгілген жақсы бір келіншек болып шықты.

Аз үнсіздіктен соң телефоннан Қанымжанның да даусы естілді. “Кешіріңіз” — деген болды ол, — бір асығыс шаруа үстінде отырып, сізбен ақылдасқым келіп еді. Біраздан кейін өзім кіріп шығамын”, — деді.

Со жолы Қанымжан кіріп шыққан жоқ. Бірақ кейін жақын таныса келе әзіл-қалжыңға да кет әрі емес, әжептәуір көргені бар, жөн біліп қалған әйел екенін де аңғартқан. Облыстық мәдениет басқармасына бастық болып келгеніне де көп бола қоймапты, менен сол бір-екі ай ғана бұрын тағайындалса керек. Мамандығы — мұғалім, мектепте директор болған, Талғар ауданында әкімнің орынбасары қызметін атқарыпты. Әлі де болса жаңа қызметтің буы басыла қоймай тұрса керек. Қызметтік иерархия дейтін құрғырдың да байыбына бара алмай жатқанға ұқсайды. Осының алдында өзімнің де бір оған телефон соққаным бар-тұғын. Хатшы қызы арқылы кім екенімді айтып, жалғап жіберуін өтінгемін. Сонда ар жағынан амандық-саулық жоқ: “.. Е, не болып қалды?” деген дауыс естілген.

Мен оған ашу білдірмедім. Емеурінмен ғана өз орнына қойғандай болдым. Төменгі жерде кіші-гірім мекеме басқарып, одан

аяқ асты облысқа жоғарылап келген адамдардың көбінде осы мінез кезіге беретін.

Бірді айтып, бірге кетіп жатқан жоқпын. Сөз ретіне қарай салыстырғаным болар, баяғыда облыстық “Октябрь туы” газетінің редакциясына жауапты хатшы болып М. деген жігіт келген. Мамандығы журналист (сырттай оқып бітірген) болғанымен, көп жылдар ірі колхоздың (қазіргі тілдегі ұжымдық шаруашылық) партия ұйымында хатшы һәм төрағасының орынбасары болып істеген. Әміршіл, әкімшіл кезеннің төл өкілі. Ауыл шаруашылығында жұмыс көбіне айқаймен, әкірендеумен бітіп жатады. Соған әбден дағдыланып кеткен М. редакция қызметкерлеріне де катулы кабакпен қарап, бірден билеп-төстеп алғысы келіп бірер ай әуреге түскені бар еді. Қаламы жүйрік, ойы ұшқыр, тауға да, тасқа да салса мойымайтын білгір журналистер оның айтқанына көніп, айдауына жүре қоймады. Соны екі-үш айдан кейінгі әуре-сарсанның соң барып түсінген М. ақыры жаспен де, кәрімен де тіл табысып, біразымен сыйлас, сырласқа айналып, тонның ішкі бауындай араласып кетіп еді. Мен де оған қалжың ретінде сол бастапқы кылығын қызықтай айтып, келемеждеп, қағыта берсем керек, бір отырыста: “Әй, Сәкен-ай, мен қайдан білейін, ойдан-қырдан жиналып жатыр, мен де екі-үш бастықтың бірімін, колхоздағыдай бірден бет қаратпай ықтырып ала қояйын деп едім, оған болмадыңдар, енді қойсаңшы, ондай-ондай хан қызында да болады ғой”, – деп уәж айтқан.

Әрі қарай біз де өткенді еске түсіріп, мазалай беруді доғарғамыз.

Қанымжандікі де соған ұқсас бір қыры-ау дедім де қойдым.

14 ақпан, дүйсенбі, 2000 жыл.

Бүгінгі кезектегі аппарат мәжілісінде Әкім маған алғаш рет “әлі ештеңе тындыра қойған жоқсыз-ау” деген сыңайда сыпайы ғана ескерту жасады. Таннан бері денем тоназып, көңіл-күйім пәс, сіркем су көтермей-ақ түр еді, содан да сөйлеуге халім де, ықыласым да болмады. Әйтпесе бірдене деп, кім екенімді білдіре кетудің ұрымтал тұсы осы еді. Бірақ “үндемеген үйдей пәледен құтылады” дейтін уәждің де дұрыс екеніне осы жолы көзім жете түсті.

Не істеп, не қойып жүргенім осындағы елдің бәрінің де алақанында ғой деймін де, мен көбіне “мынаны істеп жатырмын” деп қыт-қыттамай-ақ үнсіз жүре беретінім бар. Мемлекет қызметіндемін дейтін адам үшін бұл аса жараса қоймас қылық екенін де білуші едім. Осыдан көп жылдар бұрын Талдықорған обкомында жүргенде жасы үлкен аға, біраз жыл аудандар басқарған, өмірінің соңғы кезеңінде облыстық баспасөз басқармасының бастығы болып істеген Жолан Сыздықов (белгілі аудармашы Нияз Сыздықовтың ағасы) дейтін азамат маған жиі келіп, ұзақ

отырып әңгімелесіп, ағалық ақыл-кеңес айтып, сыр бөлісіп жүрді. Бір сөздің ынғайына қарай сол кісі: “Сәкен, сен өз ісінді ел құсап айшықтандыра көрсетуге жоқ екенсің-ау!— деп еді. — Содан да болар, сенің ұсынған ой, жүзеге асырған идеяларың, іс-жоспарыңды үзіп-жұлып малданып, иеленіп кетіп, орта жолда пайда тауып жүргендер де барын байқадым”.

— Саған мен мынаны айтайын, — деді әңгімені соза түсіп Жолан Сыздықұлы, — айталық, өнертапқыш бір адам мына сенің алдында жатқан қарындашты ойлап табады да, жасап шығарады. Болды. Сонымен ісі тәмамдалады. Өнер адамы болған соң “сөйттім де бүйттім” деп, өзін-өзі әйгілеп, әлекедей жаланып жатпайды. Басында басқа да мың сан ой бар, соны жүзеге асыруы керек. Қарындаш та болса қалың елге пайдасы тиер бір дүние ойлап тапқанын қанағат тұтады.

Ал оның қасындағы екінші бір адам әлгі қарындашты әдемілеп ұштап алады да, қолында біраз билігі бар бастығына: “Жазып көріңізші!” — деп дер кезі ұсына қояды. Бастығы да мәз болып: “қара мына пәлені, өзін бір керемет екенсің ғой!” — деп, әлгіні айналасына таныстырып, қолды-аяққа тұрғызбай көкке көтере мақтап бір береді дейсін. Өзі ғана мақтап қоймайды, өзгенің бәріне үлгі ете сөйлеп: “Бұл бір іскер адам, мына қарандар — қарындаштың қалай пайдаға асатынын!” — деп төңірегіне жар салып бітеді. Содан да әлгі қарындаш ойлап тапқан адам жайына қалып, ұшын шығарып берген кісі бар абыройға ие болып кетеді. Сен де сол сияқты болып жүрмегейсің”, — деген еді жарықтық. “Біз надан боп өсірдік иектегі сақалды!” — дегендей, кезінде ол сөзге мән беріп жарыта қойғаным шамалы. Француз жазушысы Тристан Бернардың: “Не важно уметь хорошо работать, важно уметь хорошо доложить” — дейтіні бар еді, бұл да сол ғой аумаған. Міне, жана жұмыста да бірқатар шаруаның басын қайыра жүріп те, ұсынысымыз өтіп, айтқанымыз бірден назарға ілігіп жүріп те “мынаны мен істедім” демеппін, соған орай: “Бұл Сәкеннің шаруасы еді”, — дегенді де, не алғыс, не қарғыс түрінде естімеппін.

Оның үстіне маған қараған екі адамның екеуі де өздерінше бір-бір тип. Қызметкерлерді өзім тандап алайын деген еркіме басшылар жібермеді. “Міндетті түрде орыс ұлтынан болсын бір қызметкер”, — деп отырып алды Әкім. “Екі тілге бірдей қазақ жігітін алсақ қайтеді?” — деп едім, Әкім тіпті: “Қазағымыз Аманхан ба, асын ішіп, аяғыма түкіріп..., жоқ, орыс жігітін аласыз!” — деп салған. Қарсыласа берер қай қауқар бар бізде де. Фатима (баспасөз хатшысы) іздеп тауып, “Азия даусында” бірге қызмет істеп едік деп, әйтеуір бұрын шекара әскери округінің газетінде редактор болған Василий Шупейкин дегенді әкелген. Отставкадағы полковник көрінеді.

Айтқаныңды бұлжытпай орындауға үйренген әскери тәртіптің адамы екен. Бірақ не оңға, не солға қарай артық бір адым

жасамайды. Өзіне тікелей жеке тапсырма бермесең қимылсыз, қарекетсіз күні бойына отыра беруге бар. Өз бетімен инициатива білдіре қояйын деген ниеті де жоқ. Қазақша жазылатын қағаздарға қол ұшын тигізуге қауқарсыз. “Сен неге қарап отырсың?” – десен кейде: “Сіз маған бүгін ешқандай жұмыс тапсырған жоқсыз!” – дейтіні бар. Ұдайы өрт сөндіргендей болып, екі иінін жұлып жеп жүретін баспасөз хатшысының толық антиподы. Бірақ анау өз бетінше сауатты бір бет қағаз жаза алмайды екен.

Содан барып бар салмақ өзіме түседі. Бірақ мана айтқандай мынаны мен істеп едім деп айтуға тағы жоқ басым, оның үстіне Жібектің октын-октын “қарауыңызда бір топ адам бар, соларға жұмыс істете алмай отырсыз” деген сөзі де сүйектен өтіп, іштен тына беретін болдым.

“Бір топ адам” демекші, сол күндердің бірінде Заманбек маған телефон соғып, “қарауыңыздағы барлық адамдарыңызбен маған тез келіңізші” дегені бар. Даусында бұрын мен байқай қоймаған бір ызғар бары да аңғарылған.

Шупейкин басшылар рұқсатымен іссапарда еді. Фатиманы қасыма алып, жетіп-ақ бардым. Заманбектің қасында қыздыып Жібек отыр екен. Мен ұсынған орындыққа күйрық тигізіп үлгерер-үлгерместен Заманбек: “Қалған адамдарыңыз қайда?” – деп зірк етті.

– Бары осы-ақпыз. Шупейкин командировкада, – дедім мен.

Ол біресе Жібекке, біресе Фатимаға қарады. Дағдарып сәл тұрып қалды.

– Жұмыс істеу керек, – деді сосын.

– Біз де шошқа тағалап отырғамыз жоқ, – дедім мен.

– Жарайды, бара беріңіздер! – деді Әкім.

“Қарауында тұтас бір бөлім бар, соны дұрыс басқарып, жұмыс істете алай отыр” деген сыңайындағы бір әңгіменің болғанын сездім. Бұл да баяғы бізге бөлінген машинаның жоқ болғаны сияқты аяғы құрдымға кетер әңгіме екенін де аңғардым.

... Осындай әңгіменің бәрі қайдан шығады дегенге келейік. Ол үшін ең алдымен төңірегімде тағы да кімдер жүргеніне тоқтала кетпей болмай тұр.

II

Мен әкімшіліктегі қызметімнен кетуге әзірленіп, қағаздарымды жинастырып жатқанда “Қазақ әдебиеті” газеті жазушы Бексұлтан Нұржеке баласы екеуіміздің көлемі біршама бір сұхбатымызды жариялап еді. Сонда бір әңгіменің ретіне қарай: “...Бұған әлдеқандай себептермен билік төңірегіне ілініп алған айлакер де мекер, аяр да арам әйелдердің әрекетін қосқанда, тіпті төбе құйқан шымырлайды”, – деген сөз бар еді.

Менің карамағымда жүрген, әкімнің баспасөз хатшысы болып істейтін әйел: “Сәкен аға, мені жазыпсыз ғой, осындағылардың бәрі: “ағанның мұнысы несі? – десіп жүр”, – деп өкпе айтты. “Оу, – дегем сонда, – менің сенде нем бар, оның үстіне сен билік төңірегінде емес, мемлекеттік қызмет сатысының ең төменгі баспалдағында жүрген адам емессің бе?” – деймін. Ол аузы-басы күлгенімен, жанары сол сап-салқын суық қалпында: “Елдің бәрі айтып жүр ғой осындағы!” – дегенді қайталай берді. Сонда мен: “Орыстың аю, қасқыр, қоян жайлы бір анекдотын білуші ем. Үшеуі карта ойнауға кірісіп, сонда Аю: «ойын тәртібін бұзып, бізді алдаймын, арбаймын дегендер болса сап-сары жылмиған тұмсығынан былш еткізіп ұрамыз» – деген екен. Кімді ұратыны айтқызбай білініп тұр. “Егер өзінді өзің айлакер де мекер, аяр да арамза десен, айнаға да, маған да несіне өкпелейсің!” – деп күліп кете беріп едім.

Қызметке алғаш келген күннен бастап қоржын бас қос бөлмеде карама-қарсы отырып келген осы қарағым туралы әрі-сәрі пікірім бар еді, бірақ бір тоқтамға келе алмай жүргем. Сәті енді келген сынағы бар.

Қызметке келген алғашқы күндердің бірінде мені хатшы қызы арқылы Мұрат Мұсабаев (аппарат басшысы) өзіне шақыртты. Кабинетке маған сөйлей ілескен әлгі әйел де бірге ере кіріп еді, Мұрат:

– Сіз неғып жүрсіз? Мен Сәкен ағамды шақырып отырмын, – деп сұраған.

– Е, жай, бірге қызмет істейтін болған соң, ортақ тапсырма бере ме деп едім, – деп кенкілдей күлді әлгі әйел. “Тапсырма берсем, сізге Сәкен аға өзі айтар, ендігі тікелей бастығыңыз ғой”, – деп Мұрат қатқылдау сөйлеп, кабинетінен қуып шыққандай болған.

Сол Фатима жайында күнделігіме түскен біраз жағдаят бар екен. Содан бастасам деп отырмын.

10 ақпан, 2000 жыл.

Түскі үзіліске кеткелі жатқам. Машинаға менімен бірге мінген баспасөз хатшысы: “Мені Президент резиденциясына апарып салып, екіге 5-10 минут қалғанда ала қайтыңызшы!” – деді.

Сол уәде бойынша түп-тура екіге 6 минут қалғанда уағдаласқан жерде күтіп, айнала карап, біраз тұрайын. Әлгі әйел үшті-күйлі жоқ. Екіден 11 минут кеткенде жүріп кете бердік.

Орныма отырып, жұмысқа кіріскенім сол еді, телефон шыр етті. Сағат 2-ден 25 минут кетіпті. “Аға, мен кешігіп қаппын, машинаны жіберіңізші!” – деді. “Машинанызды” демейді, “машинаны” дейді. Апыр-ау, бұл неткен кердендік, не талтаң?!

Осыдан бірер күн бұрын оны жолшыбай алып кететін дағдымен дәл уәделескен уақытта үйінің қасына барғамын. Шыға қоймады. Енді жүріп кетейік дегенде (15 минут өткізіп барып) жүгіріп шығып, кенкілдей күліп: “Есіктен шыға берем дегенде Макпал звондай (әкімнің әйелі, әйгілі Макпал Жүнісова) қойғаны. Сол ұстап қалған”, – дейді машинаға отырып жатып. Бұл маған көрсеткен тағы бір қыры, тағы бір сесі болуы керек деп түйгем де, әрі қарай ушықтырып жатпадым.

Күнделігіме түскен әртүрлі ауқымдағы танырқап, тандануларға карап отырсам, бұл өзі кісіге жасаған жаманшылығына айызы қана түсіп отыратын әйел болып шықты. Онымен бір бөлмеде жылдан астам уақыт қатар отырған Василий Васильевич Шупейкин айтып еді: “Сіз ғой біреудің көңіліне келер сөз айтып салсаңыз да, бірер күн қысылып күйгелектеніп жүресіз. Ал мынау әйел ондайда рақатқа батып, “әй, әкесін таныттым-ау, көзіне көк шыбын үймелеттім-ау” дегенді ашық айтып, аксия күліп отырады!” – деп.

Осы қызметке келе сала бірден қолға алған ісім облыста туып-өскен ақын-жазушы, басқа да әртүрлі әйгілі өнер адамдарының басын қосып, әкіммен кездесуін өткізіп, қолдан келгенше сыйсияпат жасату еді. Обалы не, Заманбек Нұрқаділов бұл ұсынысты бірден қабыл алып, қатаң қуаттаған.

Бірақ қарсылықтың бәрі төмендегілерден шықты. Мен әлі аппараттық интрига дегенге, ыбыр мен сыбыр, қыбыр мен жыбырға қаныға қоймаған едім де, әкімге күн сайын баса көктей кіре жүріп, бұл істі аяғына жеткізіп ем. Сол да біреулерге ұнамай қалыпты. Оны кейінірек арнайы әңгімелеймін.

Сол жиын үстінде ұйғыр әйелі, халық әртісі мінбеге шығып: “Бізді елеп-ескеріп шақырған әкім шығар, бірақ ұмытпай тізімге қосқан Фатима сіңліме аса разылық білдіремін”, – дегені. Сонда менің қасымда отырған адамдар жағасын ұстамаса да, аса танырқап-ақ қалған болатын бір-біріне қарасып.

Сол жиын алдында, шақырылғандарға хабар беру үстінде Фатима: “мына бір топ адамға мен хабарлайыншы”, – деп сұрап алған тізімі бар-тын. Басында мән бермегем. Сөйтсем ол жанағы шақырылуға тиіс адамдардың бәріне: “Сіздерді тізімге қосып отырған мен, әдейілеп өзім шақырып отырмын!” – дейді екен. Сонынан мұны қазағы, ұйғыры бар бірнеше адам маған айтып та келді.

Дәл осыған ұқсас мына бір жәйтті де айта кету уақ-түйек болып көрінбес. Қазақтың белгілі сахна шебері, марқұм Есболған Жайсаңбаевтың жесірі, өзі де жақсы әртіс Салиха облыс әкіміне хат жазып, Есболғанның 60 жасқа толуын атап өтуге қолқабыс беруді сұрапты. Сол арызын әкім маған жолдап, орындауымды өтінді. Ақсу, Райымбек ауданының әкімдеріне айта жүріп, бұйымтайын қанағаттандырдық та.

Содан кейінгі кездің бірінде жанағы Салиха әкімшілікте ұшырасып қалған маған: “Фатимаға рақмет айтуға келіп едім”, — дегені.

Сөйтсем, мен тапсырған шаруаны өзі иемденіп, «мұның бәрін мен тындырдым», — дей береді екен.

Ол ол ма, “Егемен Қазақстанда” біздің облыс бойынша меншікті тілші болып жүрген Саясаттан бірде: “Оу, сен неге бізге бас сұқпай кеттің?” — деп сұрасам, ол тұрып: “Сіздің есігіңіз жабық тұрады, кіре бергенде ылғи Фатима ұстап алады да: “О кісіде не бар, бәрібір әкім маған тапсырады, маған-ақ айта бер!””, — дейді. Көбіне соған кірем де, сізге соқпай кете беремін”, — деді.

Өзіне тікелей емес, орағыта келіп, жанамалай айтып көріп ем, ат-тонын ала қашып, аяғына отырғызар болмады.

Бір жерге тез барып келе қояйын деп едім дейді де, машинаға мініп, ұшты-күйлі кете беретін болған соң, мен енді басқа әдіске көштім. Өйткені, оның “осы жер дегені көш жер” екенін, “қазір” дегені кешке дейінге созылатыны жайлы да өзінің туған сінлісінің маған күле отырып әңгімелеп бергені бар-тын. Содан мен ол машина сұрағанда дәл қанша уақытқа екендігін әбден анықтап алып, жүргізуші жігітке: “Дәл айтылған уақытыңда барған жерінен шыға қоймаса жылжып жүре бер,” — деп тапсырдым.

Менің рұқсатымсыз машинаны билеп-төстеп мініп кетпеу жағын бұрын өзіне ескертіп қойғам.

Шофер жігіт айтатын: Әлдебір кеңсеге барып алып, машинаны тура есік алдына тоқтата сала: “Сен отыра тұр, қазір келем! — деп шығып кетеді де, екі-үш минуттан соң әлгі есіктен бір жігіт шығып: “Фатима апайдың шофері сенбісің, саған қайта берсін, деді, жұмысы біткенде өзі звондап шақырады”, — деп хабарлайды. Бұл астымда жеке машинам бар дегенді білдіріп қоюдың әдісі ғой деймін, аға”, — деп күлетін.

— Сіз айтқан уақытта кете берейін десем, кейде салонға қол сумкасын әдейі қалдырып кетеді, “бірденем жок” деп жүре ме деймін деп, содан қорқып күтіп отыра беремін.

— Сәкен аға күтіп қалады, пәлен уақытқа кел деген, — деп ренжи қалсам, ашуланып: “Біз екеуіміздің правомыз бірдей жүреді бұл машинаға” дейді.

Шофер жігіттің осы әңгімелерінен де көп сыр аңғаратынымын.

Әкімге де сөздің бір ретін тауып шағынса керек. “Машинаны жеке өзіме бағынатын етіп беріңіз”,— дегенді айта алмай, тым кұрыса тең кұқылы етудің әртүрлі орайын іздестірген көрінеді.

Біз де қара жаяу қазақ емеспіз. Сөз аңғарынан, емеурін-ымынан да сезіп, бәрін де байқап жүреміз. Кейде ашуланып, кейде ашына күлеміз.

Бірде Фатимаға ежелгі бір әдіспен қасақана: “Сен әкімге Сәкен машина бермейді” деп мені жамандапсың ғой. Түнде төсекте кұшақтап жатам демесең, күндіз баласы қолыңды қакқан жерім бар ма еді? Күні бойы сол машинаны басқалардан гөрі сен көбірек пайдаланып жүрген жоқсың ба? Көлденең жұртқа тіпті “менің қызмет машинама” дейтін көрінесің, маған келе жатқан адамдарды жолшыбай ұстап алып, басқаратын мен ғой, бері жүріңіз”, — деп кабинетіңе бұрып әкететін де әдетің бар екен”, — дегем.

Ол да, қанша дегенмен шындықтың аты шындық-ау, бірден қарсылық айта алмай, кұр ғана үйренген әдетінше сылқылдап күле берген. “Жоқ, мен жамандағам жоқ, әңгіме былай болып еді”, — деп ақталу әрекетіне қарай ойысқан.

Мен әрі қарай оның сөзін тындамай: “бәрін де білем, менің оған түгім де кетпейді, өзіңе жақсы болса әрі қарай жалғастыра бер!” — деп әңгімені қысқа қайырғанмын.

Ол өзі естіген-білгенін екі еселеп, әрлеп, сәндеп Жібекке жеткізіп тұрады екен. Жібек те оның айтқанының бәрін талғамай түгел жұта бермейді, қорытып, керегін ғана талғап қылғытады. Сол ақпарат-қауесеттің өзіне керегін, өз бағасын көтерер жерін орнымен пайдаланып, әрі қарай өндеп, өсіре жеткізе біледі. Әрине, оның бәрін өзінің байқап, аңғарғаны, түйгені ретінде жеткізеді. Ол өзі әкімге менен гөрі әлдеқайда жақын. Менен гөрі сырлас, менен гөрі сыйлас. Сөзін өткізе, айтпағын асықпай отырып жеткізе алады. Манағы бір әңгіме де сондайдан барып өрбіді-ау деп шамалаймын.

Әркім өз өресіне қарай әрекет етеді. Сүтпен бірге сінген әдеттің сүйекпен бірге кететінінен де хабардармыз. Сондықтан мен Фатиманың әлгіндей-әлгіндей қылықтарын жақын жүрген кейбір інілеріме айтып, зілсіз күліп қойғаным болмаса, кекетіп-мұқату жағына бара қоймадым. Өтірік десе өзі айтсын. Әкімшіліктен кеткенге дейін өз тарапымнан әзілден ауыр сөз айтылмағанын жақсы білемін. Өрескелдеу қылығының өзіне кешіріммен қарап: “әйел адам ғой, қайте қояр дейсің!” — деген ниеттен әріге бармадым.

12 ақпан, сенбі, 2000 жыл.

Бүгін Ырым Кененбаев келіп облыстық білім басқармасы шығарған бір календарды (күнтізбек) көрсетті. Оқушылар үшін шығарылған календардың ортасына облыс әкімінің үлкен суретін

беріпті. Орыстар мұндайды “медвежья услуга” деп атайды. Жағымпазданамыз деп отырып жарға итергендерін, сылаймыз деп отырып сындырып ала жаздағандарын сезбеген-ау, шіркіндер!

15 ақпан, 2000 жыл.

Биыл Жеңістің 55 жылдығы, сол қарсаңда Алматы облысы бойынша шәйт болған соғыс құрбандарының “Боздақтар” деп аталатын тізімі бірнеше кітап болып шығуы керек еді. Екі томын “Қазақ энциклопедиясы” редакциясы дайындаған екен, солар басып шығаратын болды. Мен әкімнің тапсырмасымен әркім-әркімге сөз салып, сұрастыра жүре қалған кітаптардың қолжазбасын тауып алып, қанша қаржы керектігін есептете келе, “Жазушы” баспасымен келісіп, үш томын соларға бердім. Олар да жұмысқа шұғыл кірісіп кетті.

— Сіз “Боздақтарды” неге “Жазушы” баспасына бердіңіз? — деп сұрады Жібек араға аз күн салып барып.

— Мен өзім көп жылдар бойына сол баспада қызмет істегенмін. Адамдары таныс, баспаның мүмкіндігі де белгілі, — дедім.

— Неге басқа баспаға бермедіңіз?

Әлдебір оқшау әңгіме болғанын сезе қойдым. “Қазақтың ен тыныш отырдым” дегені бір кебісті бір кебіске кигізіп отырады” — дегендей, біреулер: “бү кісінің бүйрегі “Жазушыға” бұрып кеткен ғой” тұрғысынан әлденені қоңырсытқанға ұқсайды.

— Дер кезі сапалы етіп шығарып берсе болды емес пе, кімнің шығарғаны емес, бізге қалай шығарғаны керек қой, — дедім.

— Ақылдасуыңыз керек еді дегенмен! — деп Жібек қалды.

Қолыма берген билік аясынан артық кеткен, асыра сілтеген емеспін. Әкімнің арнайы өкімі бар, қаржы жағы шешілген, тікелей маған тапсырылған шаруа, ендеше қарайлайтын не бар, уақ-түйектің бәрін талқыға салып отырудың қажеті жоқ шығар деп ойлап едім. Со жағы ұнамай қалғанға ұқсайды.

21 ақпан, 2000 жыл.

Бүгінгі аппарат мәжілісінде әкім әлдебір мәселе бойынша өзінің өнеркәсіп, құрылыс жөніндегі орынбасарларының бірі К.-ге оқыс шүйлігіп берді. “Қолында билік, қоржынында қаржы бар, неге маған апта сайын айтқыза бересің?” деп, ауыр-ауыр сөзге барды. Кім біледі, басқамызға жасаған қыры да болуы мүмкін. Мұндай-мұндай спектакльдердің талайын көріп те жүрген жоқпыз ба. Бірақ, қалай десек те, мен мұндайға төзіп отыра алмас едім...

Сөйте тұра өзім де ойланып қалдым. Әкім әрбір жиналыс сайын өткенде берген бір тапсырмасына оралып соғып, шегелеп айтып, қатты-қатты қадала қадағалап сұрап жатады. Орынбасарлары “қатырамыз” деп, орындар мерзімін айтып, уәде береді. Соның бірі жанағы орынбасар еді.

Бұл да бір қызық жігіт. Әкімнің қабылдау бөлмесінің алдында үлкен холл бар. Дүйсенбі сайын таңертең аппарат жиналысына қатысатын 18-20 адам сол араға жиналып, бір-бірімізбен шүйір-келесе амандасып сағат 9 болуын тосамыз.

Бағана сол орынбасар бастық К. дөңгелей тұрғандарға жағалай қол беріп амандасып келе жатты да, менің алдымдағы адаммен сөйлескен қалпы бетіме дұрыстап та карамай маған алақанын ұсынды. Мен екі қолымды қалтама салған қалпымда міз бақпай тұра бердім. Ол, сірә, мені қолына жабыса кетеді деп ойласа керек, алақаны ауада қалқып қала берген соң, амалсыз бетіме қарап:

— Сәке, сәлеметсіз бе? — деп тіл қатты.

Мен де жылы жымыып сәлемін алдым.

Ол өзі осының бәрін сезді ме, сезбеді ме, о жағын білмеймін, әрі қарай айналып кете берген болатын. Бала кезімізде әкем жарықтық “үлкенге де, кішіге де түксимей тік қарап, жылы жүзбен сәлем бер” деп үйрететін. Әсіресе үлкен адамдарға “ассалаумағалейкүм” деп амандасуды ұмытпа дейтін. Бірде үй көленкесіндегі киіз үстінде қисайып кітап оқып жатыр едім, дәл қасымнан салт атпен өтіп бара жатқан ауыл ақсақалы Сәрсенбай қартты көріп қалдым. Сол жантайып жатқан қалпымда: “Ассалаумағалейкүм, ата!” — деп сәлем бердім даусымды соза түсіп. Сәрсекен маған қарай бұрыла беріп жон арқамнан камшымен тартып кеп жібергені. Орнымнан атып тұрдым.

— Сен маған бірдеңе дедің бе, балам? — деді қария.

— Амандастым ғой, ата. “Ассалаумағалейкүм!” дедім.

— Қайта айтшы.

— Ассалаумағалейкүм, ата! — дедім камшының орнын ауырсына тұрсам да.

— Уағалейкүмәссалам, балам. Бар бол, көп жаса! — деді Сәрсекен. Сөйдеді де: — Тек кісіге сәлем берерде орныннан тұрып, жүзіне қарап тұрып амандас. Сонда ғана сәлемің дұрыс болғаны, — дегенді қосып қойды.

Бұл маған өмір бойы сабақ болған бір оқиға еді. Реті келгесін айтып жатқаным.

24 ақпан, 2000 жыл.

Аппаратта өзіме деген өзгеше бір салқындық бары сезіле бастағандай. Бұрынғыдай үлкен-кішісі бар —бәрі жік-жапар болып жататын ыңғай байқалмайды. Кеше тура сағат 2. 30-да қызметке келіп, машинадан түсе берсем қарсы алдымда Жібектің жеке автокөлігі тұр екен. Іште отырған қалпы маған бас изеп амандасқан болды. Мен қайдан білейін, ойымда дәнене жоқ, сол баяғы қаңғалақтаған бойымда қасына барып, әйнегін қақпаймын ба. Соған шамданды ма, басқа бір себебі бар ма, шоферына бірдеңе деп, әйнегін әзер төмен түсірді-ау. Сәлемімді салқын қабылдады.

Біртүрлі тіксініп қалдым. Біреулер бірдеме деп мені жамандай ма, жоқ өзінің бойға сіңіре дағдыланған әдеті сол ма, әйтеуір маған кейінгі кезде жылы кабак таныта қоймай, әмісе астам сөйлегісі, асылық көрсеткісі келетіндей көрініп жүр. Түбі бір анықтала жатар деп, әзірге елемеген сыңай таныттым.

Жібек Әмірханованы мен мұнда келместен бұрын атүсті ғана танитын едім. Жолыға қалғанда, әртүрлі жиын-тойларда ұшыраса қалғанда бір-бірімізге құрақ ұша жік-жапар болып жатпасак та, әдептен озбай амандасып, жылы қоштасып жүретінбіз. «Сырт көз – сыншы» демей ме, білетіндердің айтуы бойынша өз орнына лайықты, оқығаны да, біршама тоқығаны да бар әйел ретінде танылған. Қара жаяу көптің бірі емес екенін осында келгелі өзім де байқай бастаған едім. Әзіл-оспаққа да жүйрік, оқыс айтып тастайтын тапқырлығы да, бір басына жетерлік шешендігі де бары байқалған.

Облыс әкімінде болған әлдебір жиын үстінде мен: “Бұл мәселені Жібекпен ақылдасып шешейік!” – деп қалған едім, соны жаратпаған лауазымды азамат: “Жібектен басқамыз адам емеспіз бе?” – деген қалжың-шыны аралас. Сонда мен: “Адамның бәрі Жібек емес, аралдың бәрі түбек емес” – деп едім экспромтпен. Маған қайталап айтқызып, отырғандардың бәрі де күліп қалған.

Тағы бір әңгіме үстінде жауапты қызметкерлердің біреуі: “Мұны Жібек Әмірханқызына айтайық, сол тез шешіп береді!” – деп еді әжептәуір қомақты мәселенің төңірегінде.

– Басқалары шешіп бермей ме? – дедім мен астарлы әзілмен, әрі әкім орынбасарларын мегзей.

– Жоқ, Жібек Әмірхановна мұндайды тез шешіп береді, тез шешіп береді! – деді әлгі қызметкер өзеурей.

Әзіл астарын түсінгендер түсінді, түсінбегендеріне дауа жоқ, алдына бір кіргенде Жібектің өзіне оңашада айтып беріп, күлдіргенім бар болатын.

Бірақ қайткенде де шенеуніктің шекпенін ерте киген әйел, тістене қатып қалған, өміріне өзек етіп ұстаған ереже-шарты бар, бойға сіңіре үйренген әдет, дағдыланған мінезі бар. Татқаны да, тапқаны да сол, көзін ашып көргені, аузын ашып сүйгені де сол. Сол мінезге сүйеніп карьера жасады, соның аркасында ел аузына ілікті.

Көп шенеунікке тән қаракеттен ол да ұзап кете қойған жоқ. Лауазымы жоғарыға иіліп, дәреже-мансабы төменге шүйлігіп үйренген. Бетіне айтқанды ұнатпайды. Тік сөйлейтін, тура мінезді адамға тіксіне қарайды.

Мен өзім “екі мырзаға бір қызметкермін”, қоғамдық жұмыстарға жауап беретін болғандықтан Жібекке де бағынуым керек, аппарат басшысының орынбасары болғандықтан Мұраттың да жанынан табылуым керек. Екеуі де аппарат жұмысына менен әккілеу. Әкімнің көңіл ауанын бағып үйренгендер. Оның қас-

қабағын барометрдей бағып, кімге қалай қарайтынын аңдып әдеттенген. Соған орай өздері де құбыла біледі. Бұғына біледі, жығыла біледі.

Сен де “бірдеме білемін-ау” деп пікірінді ашып айта бастасан, бүйірі оқыс шаншып кеткендей болып тыжырына кабак түйіп, жаратпағанын жасыра алмай қалады. Содан да болар, өз карауындағылары да ұдайы ығына жығыла береді, соның құлағына ғана жағымды сөз айтуға дағдыланып, айтқанын екі етпей елпілдеп тұруға үйренген.

Мен өзі осы жасыма дейін ешбір адамға өлердей жауығып көрмеппін. Ренжіген, өкпелеген, күйінген, ызаланған, түтіп жердей буырқана бұрқанған кезім болса болған шығар, ал кек тұта, сес көрсете жауласқан кісім де, ондайға барған жерім де болмапты. Қайтымым да соншалық тез адаммын. Өзгелер тарапынан қысастық, менмендік, менсінбеушіліктің жеті атасын көріп келе жатсам да, өзім біреуге өш алу, кек қайтару тұрғысынан жаманшылық жасауға ниет етіп көрмеппін.

28 ақпан, 2000 жыл.

Ұзынағашта Жамбылдың туған күніне орай дәстүрлі басқосу өтті. Бір топ орынбасарын, басқа да нөкерлерін ертіп облыс әкімінің өзі қатысты. Сол жерде Жібек қарындасым әкімнің маған қатысты айтқан бір сөзіне киліге кетіп, кекете қағытып өткені. Секем алып та қалып едім...

Жамбыл мерекесіне Қытай жақтан келген бір топ өнер адамы да қатысты. Жібек мені ымдап өзіне шақырып: “Сіз мына кісілерге қызмет ете, жөн сілтей жүріңіз” дегенді айтты. Олардың қасында бір топ адам (әкімшілік тарапынан да) барын бағана байқағам. Содан: маған қатысы жоқ шығар, жүр ғой қастарында адамдар деп едім. Жібек шамдана қалып: “Сізге айтылып тұр ғой, неге дауласа бересіз”,— деген соң әрі қарай сөзді көбейтпеу үшін сытылып шеткері кетіп, өз жөнімді тапқамын.

Осыдан көп жылдар бұрын, 70-жылдардың басында Талдықорған облыстық партия комитетінде қызмет істегенімді жоғарыда айтқанмын. Сонда менімен бірге бөлім бастығының орынбасары болып Ораз Құлмағамбетов деген жігіт істеген болатын. Бұрыннан таныс-біліспіз, аса жақындасып достаса қоймасак та, сәлеміміз түзу, сыйласып, сырласып жүретін едік. Ол қалалық партия комитетінде, мен облыстық газет редакциясында жүрдім де, ақыры келіп бір мекемеде басымыз тоқайласып, қызмет дәрежесі сәл үлкенірек Ораз маған бастық болып шыға келді де, сонысын әр жерде баса көрсетіп қалуға тырысатынды шығарды. Кабинетіне екеумізге де таныс бір адам кіре қалса, қажетпін бе, жоқпын ба, оған қарамай, телефон арқылы мені шақыра қояды. Шақырып алады

да әлгі танысымыздың көзінше маған кәкір-шүкір, маңызы шамалы бір тапсырмалар берген болады. Арғы жағы белгілі, ішім бәрін сезгенімен, сыртқа шығара бермей, “жарайды” деп жүре беретінмін. Өзі де содан ләззат алатындай көрінген соң, шіркінді онысынан айырып та қайте қоям дейтінмін.

1974 жылдың жазында орыс әдебиетінің Қазақстандағы күндері өтетін болды да, сол делегацияның бір бөлігін басқарып Талдықорған облысына Қалижан Бекхожин, Сайын Мұратбеков, Бексұлтан Нұржекеевтер келген. Үшеуімен де таныспын, үшеуін де бұрыннан білем, замандаспын, сыйласпын. Олар да мені қастарынан қалдырмай бірер күн жұп жазбай бірге жүріп ек. Соңғы күні-ау деймін, орыс жазушыларын ертіп жайлаудағы шопандар тойының салтанатына қатыстық. Жоғарыда аттары аталған үш қазақ қаламгерімен қатарласа кетіп бара жатыр едім, әлгі Оразым сонадайдан айқайлап мені тоқтатып алды да, серіктерімнің көзінше:

— Сәкен, анау жерде біздің машина тұр, жүгіріп барып шоферға айтып қойшы, ешқайда кетіп қалмасын, қазір қайтамыз, — дейді ендігіп.

Ішім бәрін біліп тұр.

— Оу, Ореке, шофер болған соң ол өзі машинаның қасында жүруге міндетті емес пе, ешқайда кете қоймас, — деймін.

— Жоқ, сен барып айтып қойсаңшы, ескертіп, — дейді ол да қасарысып.

Көмейінде қасымдағы аға-інілерім — қазақ жазушыларына “сендердің қолпаштап, қолтықтап жүрген Сәкендеріңді мен қол бала етіп жұмсай да алам” деген қыр көрсету тұр. Соған күйіп кеттім де, әйтсе де аса аптықпай, сабырмен:

— Ореке, ақыры “қайтқалы жатырмыз” дедің ғой, сол машинаның қасына өзін-ақ бара берші, менің мына кісілерде жұмысым бар еді, — дедім.

Ол атарға оғы жоқ, не істерін білмей бір бозарып, бір сұрланып қала берді. Мені жеп қоярлық, жерге тығып жіберуге пәрмені де, дәрмені де жоқ еді, қайтсін.

Сайын маған: “қайте қояйын деп едің, тілін ала салмадың ба?” — деп күнк етті. Оның өзі де партияның орталық комитетінде қызмет жасайтын, содан болар. Бекхожин аға мен Бексұлтан ләм-мим деп ештеңе айтқан жоқ.

Жібектікі де сол ма деп қалдым. Әрбір ұрымтал, оңтайлы тұсты пайдаланып, сенің алтын басынды төмен игізудің, арқан бойы жердің тұсау бойы төтелісін тапқанына мәз әккіліктің бір қыры шығар деп ойладым. Әйтпесе, ұрынарға тау таппай, ұрысарға жау таппай жүрген жоқ еді. Бұл да болса амалдың жоқтығынан өзі құрмет көрсетіп келе жатқан көкірегі көнектей, көк тамыры білектей бір қауым жазушының алдында “сендердің де әуселен белгілі” деген есеппен әйтеуір біреуін тәубасына түсіріп қойсам деген қулық. Ол тұста балтаның да бір сабы, бір басы болатынын ойлап жата ма?

Басшылардың тағы бір түрі бар. Президиумда отырып алып, карауындағы қызметкерінің кәрі-жасына, еркек-әйел екеніне карамастан алыстан ымдап, саусағын шошайта бүгіп шақырып алады да, оған бас шұлғытып қойып, дүйім жұрттың көзінше құлағына әлденелерді сыбырлап жататындары болады. Сол манда өртеніп бара жатқан ештеңе жоқ, әрине, тек өзінің кім екенін алкалы топ алдында тағы бір көрсетіп қою керек. Бұл да бакай есеп парықсыздықтың бір белгісі.

Міне, мынау да соның айғақты бір мысалы еді, “Менің алдымда иіліп-бүгіліп тұрмайтын сен кім едің?” — деген кердең саясат қана баяғы.

Құлпендеге айналып үлгерген көп шенеуніктің әлі күнге бірде-бірі қарсы тұрып көрмеген ең көргенсіз түрі...

29 ақпан, 2000 жыл.

“Көтере білейік, көмектесе жүрейік” деген мақала жаздым. “Госчиновник” ретіндегі алғашқы жазған мақалам еді, жағымпазданып кетпеппін бе деген күдікпен қайталап бір оқып едім, тәп-тәуір сияктанды.

... Бұл мақала да біраз жүйкеме тиіп болып еді. Алдымен “Егемен Қазақстандағы” Мейрамбекке алып бардым, ол ақырғы нүктесіне шейін түгел оқып шықты да: “Аға, дәл осы материалыңызды біздің редакция қабылдамайды, о жағына ренжіменіз!” — деп шығарып салды.

“Е-е, мейлі” — дедім де, орныма келіп отыра бергенім сол болатын, “Түркістан” газетінде бас редактордың орынбасары болып істейтін Дидахмет Әшімханов келе қалғаны қаңғалақтап. Өзі де, сөзі де орнықты, артық-ауыс әңгімеге бармайтын жақсы жазушы, қаламы жүрдек журналист. Әңгіме үстінде оған сондай бір мақалам барын, “Егемен Қазақстаннан” бетім қайтыңқырап тұрғанын айттым. Ол қуана күлімдеп: “Аға, бізге беріңіз, дәл осы тақырыптағы материал керек еді!” — деп елп ете түсті. Ұстаттым да жібердім.

Ертеңінде Дидахмет телефон соғады. Даусында кешегі екпін жоқ, бәсең: “Аға, материалыңыз редактордан қайтты. Жариялай алмайтын болдық”, — деп түр.

“Е-е, мейлі”, — дедім де қойдым.

Сол кезде “Ана тілінің” бас редакторы Мереке Құлкеновтің облыс әкімінде арнайы жұмысы болып, алдымен маған бас сұқты. Соған айттым. “Газетіміз енді тек наурыз тойы қарсаңында ғана шығады, мерзімі ұзап кетеді-ау демесеңіз бізге беріңіз, шығарамыз!” — деді ол.

Мерзімі ұзарып кетеді екен деп тағы қайда жүгіріп жүрем. Келістім.

Сол мақала біршама қысқартулармен, газет редакциясының жаңа қызметіме орай маған айтқан тәп-тәуір жылы лебізімен қоса Наурыз мерекесі қарсаңында басылып шықты.

Дәл осы жерде көпсінбей-ақ сол мақаланы жазылған күйінде шып-шырғасыз түгел келтіре кетсек те болатын шығар деп ұйғардым.

КӨТЕРЕ БІЛЕЙІК, КӨМЕКТЕСЕ ЖҮРЕЙІК

Осыдан біраз бұрын Алматы қалалық әкімшілігінде Президент Нұрсұлтан Назарбаев бір топ мәдениет, әдебиет пен өнер өкілдерімен кездесу өткізді. Өз басымыз ол жиынға қатыспасақ та (ешкім бізді шақыра да қоймағанын айтам да) Нүрекеннің теледидар арқылы айтқан бір сөзі көкейімде қалып қойыпты. Кейде ұдайы ғана оппозицияда жүретін жекелеген азаматтар, деп еді сонда Президент, аузына келгенін ақтарып, бет алды байбалам салып жатқанда, біздің зиялы қауым өкілдерінің бірде-бірі: “әй, қоя тұр!” – деп басу айтып, басалқы болғанын көрмеппін, қайта, керісінше, “қай жеңгенің менікі” дегендей бейтарап сынай танытып, сыртқары қала бергісі келетіндері бар. Сөйте тұра: “бізге анау керек еді, мынау керек еді”, “өйтпедің, бүйтпедің” деп өкпе айтып, реніш білдіріп жататындарын қайтесін!”.

Дәл осы сарындас бір сөзді о кісі бұдан бес жыл бұрын тағы да бірқауым әдебиет пен өнер қайраткерлерін Алматыдағы өз резиденциясында қабылдаған кезде де айтқан болатын. Қазақтың бір баласы бола тұра, деген онда Президент, сол қазақ елін басқарып, халқына қызмет етіп келе жатып, ел мен жерге менің де жаным ашымайды, ел басына түскен ауыртпалыққа менің де қабырғам қайыспайды деп ойлайсыздар ма? Мен де өз елімнің аяғынан тез арада тік тұрып кетуі жолында жан беріп, жан алып жүрген адаммын. Ел мен жердің, еңбекшілердің, әрбір отбасының әлеуметтік жағдайы, тұрмыс-тіршілігі жақсара беруін ойлап жар құлағым жастыққа тимейді. Бірақ, амал жоқ, бірде қалауы табылмай, бірде алауы жағылмай жатады, бір-ақ орғып шығуға, бір-ақ секіріп түсуге мүмкіндік бола бермейді. Соны біле тұра көп болып көтермелеп, қолдап, қуаттап жіберудің орнына біреулеріңіз аяққа оралғы болып, біреулеріңіз мені іске алғысыз ете сықпырта сөгіп жатасыздар. Бәрін де көріп, бәрін де естіп-біліп жүремін. “Былай етсек қайтеді?” – деудің орнына саптаяққа ас құйып, сабынан қарауыл қарағандай боласыздар. Соған күйінемін, ыза болсам, соған ыза боламын.

Бәлкі, Президент бұл қауымның ақыл-кеңесіне де, көтерме, қолпашына да зәру емес шығар. Әлгі сөзді де елдестерін, отандастарын ұлы іске қарай жігерлендіру, қайрай түсу үшін айтқан болар.

Өз басым кейінгі Президент сайлауы алдында “Егемен Қазақстан” газетінде жарияланған “Мен қандай Президентті қалаймын?” деген шағын мақалада осы төңірегінде біршама таратып айтып едім. Сонда біреулер: “жөн екен, дұрыс!” – деп құптаған, біреулер: “жағымпазданып бара жатқан жоқсың ба?” – деп, жарата қоймаған сынай танытқан.

Мен – Қазақстан азаматымын. Қазақ ақынымын. Мемлекеттік қызметтегі адаммын. Күні кеше елмен бірге Президент үшін дауыс бергемін. Ендеше өзім қолдаған, даусымды берген адамды сыйлауға, құрметтеуге, оның оң бағытқа орай құрылған идеологиясын, ел игілігі жолындағы бар жақсы бастамасын, ойын, мұрат-мақсатын қолдауға, қолдап қана қоймай ауыр жүгін қолдаса көтеруге, әрбір шұғыл шараларды жүзеге асыруға өз биігім, өз білімім, қабілетім, қауқарым жеткенше үлесімді қосуға міндеттімін деп білемін.

Президент те көктен салбырап түскен жоқ, ол да ет пен сүйектен жаралған адам. Елбасының атқарар ұлы қызметінде бірде артық кетіп, бірде кем түсіп жататын тұстары да болар. Сөйте тұра, айналып келгенде, әрбір іс-әрекеті, әрбір жарлығы мен әмірі ел мүддесіне сай келіп жатыр ма, халықтың әл-ауқатын көтеруге септігі тие ме, еліміздің ертеңі не болмақ? Президент қай жолмен, қай бағытты бетке ала бастап бара жатыр? Бізге керекті ең алдымен осылар емес пе? Ел ішінің негізгі көпшілігі Нұрсұлтан Назарбаев ұстанған жолды құп көріп отыр, оған ешқандай дау да, дамай да жоқ. Күдік келтірудің өзі кінә. Ендеше сонына ерген, өз қасында ұстап келе жатқан бір топ нөкері ғана емес, көп болып қолдап, ел болып сонына ергенде ғана, еріп қана қоймай, әрбір оңды сөзіне құлақ асып, орынды нұсқауын бұлжытпай орындағанда ғана ісіміз оңға басатын болады. Сонда ғана ертеңге ұялмай бара алатын боламыз.

Күн қанша биік болғанымен кей-кейде оның бетін шүйкедей ғана бұлт жауып, көлегейлеп алады. Зиялы қауым өкілдеріне наз айтып, орынды өкпе білдіргенде Президент араша іздемеген болар, әртүрлі алып-қашпа әңгімеге жол бермей, дер кезінде тойтарып, әлгі бір бұлтты көп кідіртпей сырып жіберіп отырғандаршы деген болар. Әйтпесе, езге деген елеусіз өкпеге бола елге де, ел ішіндегі ерге де ренжи қоярлық кісініз Нұрекен емес еді ғой.

Қазіргі әдебиетте, сахналық шығармаларда, тіпті күнделікті баспасөз беттерінде де келенсіз бір көрініс белен алып барады. Бұрын біз қожа-молда, бай-манаптарды жағымсыз кейіпкер ретінде жек көріп өсіп едік. Солардың орнын бұл күнде әртүрлі деңгейдегі әкімдер басыпты. Әкімді ақынға да қарсы қою, елге де кілең құбыжық етіп көрсетіп, жөн-жосықсыз тиісу, келсін-келмесін балағаттай жөнелу, қызметін күстаналауға біржола ойысып бара жатқандаймыз.

Адам қашан таяқтың бір ұшы өз басына тигенше көп нәрсеге мән бере қоймайтыны бар. Алматы облысы әкімінің қарамағына

қызметке келгенге дейін өзім де ондай әңгімелердің біразына қосылып кете беруші едім. Ел ішінде орын алып отырған ірілі-уақты кеміс-кемшіліктің біразын әкімдерден көріп, солар бөгет болмаса әп-сәтте бәрі оңала кететіндей көрінетіні де рас болатын.

Жоқ, олай емес, мүлдем олай емес екен!

Біздікі көбіне сырттан қарап тон пішу болып шықты. Енді соны әлім жеткенше әр қырынан таратып, талдап көрейін.

Облыс әкімі Заманбек Нұрқаділовтің әр дүйсенбі сайын барлық орынбасарлары, әртүрлі саладағы басқарма, департамент, бөлім басшыларымен міндетті түрде өткізетін лездемелеріне үзбей қатыса жүре, бір шеті мен екінші шеті әлденеше күншілік жерді алып жатқан екі миллионға жуықтап қалған халқы бар үлкен өңірді басқарудың, басқарып қана қоймай ай сайын, апта сайын сынық сүйем, сыңар елі болса да ілгері дамыта түсіп отырудың қаншалықты қиындыққа түсетінін шамалай бастағандаймын. Ел билеп, жұрт шүйлеп жүрген бұл азаматтардың шын мәнінде жар құлағы жастыққа тимейтінін байқадым. Ауыл шаруашылығында, өндірістегі кетеуі кетіп-ақ қалған тірлікті қайтадан қаз-қалпына келтіру, мыңдаған, жүз мыңдаған адамдарға жұмыс тауып беріп, күнкөрісін қамтамасыз ету, облыстың қаржы-қаражатын көз жазбай қадағалау, оны барынша тиімді пайдалану, әр теңге, әр тиынның қайда кетіп, неге жұмсалып жатқанына бақылау жасау, айта берсең Әкім атқарар істі күні бойы санап та тауыса алмайды екенсін.

Оның үстіне бір жерде мектеп жылусыз қалса да, балалы әйелдің жәрдем ақысы берілмей, дәрігердің қырсыздығынан емханадағы ем-дом дұрыс жүрмей жатса да таяқтың бір ұшы келіп тағы да Әкімге тіреледі. “Жағдайымызды көрмеді, тиісті көмегін бермеді!” — деп анталаған ағайын өз алдына. Бәрін де тындау керек, бәріне де қол ұшын созып, қолынан келген көмегін көрсету керек. Кейде түймедейді түйедей етіп көрсетуге дайын тұратын, әртүрлі алып-қашпа әңгімені еселей түсетін ресми, биресми ақпарат құралдары тағы бар. Содан да Әкім өзінде де, қарауындағы үлкен-кіші қызметкерлеріне де тыным беру дегенді білмейді. Екі тізгін, бір шылбырды уысынан бір сәтке шығармауға тырысады.

Бірақ бұл жалаң ұран, жай ғана көзбояуға құрылған алашапқын емес, күн сайын жүзеге асып жататын қауырт іс, сәт сайынғы, сағат сайынғы қайнаған жұмыс. Ал әкімнің таңдап алған орынбасар, басқа да серіктестері, төменгі буын бастықтар соның бәрін қалай басқарып, қалай орындап, қалай жүзеге асырып жатыр. Ол енді келесі кезектің әңгімесі.

Құлдық санадан қашан ғана арылып болатынымызды анық кесіп айта алмаймын. Кешегі кеңестік психология да жейдесін біржола шешіп лақтырған жоқ. Өйткені біздің халық әлі күнге ұядағы балапанға ұқсап, “берші де бершілеп” шикылдаған қалпы, жоғарыға аузын ашумен отыр. Олар өз үйінің түтіні түзу ұшпаса

да, өзі лоқсып, төрі қоқсып жатса да Әкімнен (әкімдерден) көреді. “Көмектеспеді, қол ұшын созбады” деп зар еңірей жамандайды онымен қоймай. Айтаққа айқай қосушылар соны іліп алып, тағы да сөзді көбейтіп, ду-думан көпіртіп әкететіні тағы бар.

Бәріміз де пендеміз. Болған үстіне бола берсе екен дейміз. Өйткені, “кедей бай болсам дейді, бай құдай болсам дейді” деген қағиданы құлағымызға құйып өскенбіз. Облыс, аудан әкімдерінің атқарып жатқан қызметіне күмән келтіріп, кейде бір жаңылып кеткен, сәл-сәл қате басқан ізін көрсе, атой салып шыға келетіндер де аз емес. Бұл Абайдың: “Жақсылығың күнде ұмыт, бір жаңылсан болды кек”, – дейтін сөзін еске салады.

Сондайда өз бағасын білетін, өз басын биік бағалайтын адамдар бір сәт ашуға бой алдырып қояды. Өйткені, олар ешқашан жалған жалаға төзбеуді дағды етіп үйренген. Бірақ ол мінез көпке жақпасы ақиқат.

Әрине, мен ешкімді де басшы атаулыға (Елбасына да) бас иіп, құлшылық етуге шақырып отырған жоқпын. Тек өз елінде, өзін туған жерінде сенің қамынды қоса жейтін басшың барын ұмытпа, қолдан келсе соған серік бол, септігіңізді тигіз демекпін. Жоқ жерден ілік тауып, кісілік, лауазымдық намысына тие бермейік деп те айтқым келеді. Өйткені, әкім де адам, ол да азамат. “Таудай ісімді көрмей, тарыдай кінәмді тергені-ай!” – деп дау айтуға оның да қақысы бар.

Елім деп еңіреп жүрген азаматтардың әрбір шалыс басқан адымын аңдып, табалап, “шоқ-шоқ” деп әуре болғанша, арқасындағы ауыр жүгін демеп, өзін жебей жүргеніміз оң болмас па еді.

Ел басқару — аса қатпарлы, қалтарыс-күпиясы, шытырман шырғалаңы көп өнер. Екіншісі бірі игі жақсы атала бермейді. Жүзден озған жүйрік, мыңнан озған тұлпар ғана ел тізгінін өз қолына алып, берік ұстай алады.

Орыс ақыны Евгений Евтушенконың: “Поэт в России — больше чем поэт”, – дегені бар еді. Қазір қазақы саясат көгінде беделін де, бедерін де жоғалтпай бірқалыпты жақсы көрініп келе жатқан, білері мол, әкімдігінен азаматтығы басымырақ бір шоғыр жас топ, жақсы топ бар. Ел басқару өнерін еркін игеріп, жолдан таймай келе жатқандар да әзірге солар сияқты. Солардың мандайы жарқырай берсін, күн көзінен көлегейлеп, қолдан келсе көтере, көмектесе жүрейік дегім келіп еді, ағайын.

Артық сөзі, алып-қосары жоқ еді. Бәрі де өз орнында сияктанған...

Бұл қазақ, орыс баспасөзінде Заманбек Нұрқаділовке қарсы көтерілген науқанның әлі басыла қоймай тұрған кезі болатын. Жібек Әмірханова айтты: “Бү да баяғы ...Дайрабайдың көк

сиырының дауы ғой,— деп. — Әйтпесе, материалыңызды баспайтын сізде қандай алты аласы, бес бересі бар дейсіз қазақ газеттерінің?”

7 наурыз, 2000 жыл.

Әкімшілікке келгелі екі айдың жүзі болып қалды. Сөйлесуге, пікірлесуге, сырласуға болатын адам жоқ. Көбіне-көп мансапты ғана бақ санап, лауазымды ғана мұратқа балап ғадеттенген адамдар сияқты. Байқамайын-ақ, елемейін-ақ дейсің. Амал жоқ, көзін болған соң — көресін, құлағың болған соң — естисін. Әйтпесе, мен үшін, менің алдағы күнім үшін осыларға көңіл бөліп жатуым керек пе өзі? Бәрі демегенімен, біразы түймедейден түйе жасауға, түйір дәнді тірнектеп жинап, айналасына соны көрсетіп байбалам салып қалуға құмар жұрт екен.

Сөзіне қарасан да, өзіне қарасан да бәрін өздері шешіп, бірденені қиратып жүргендей көрінеді. Байыптай келе байқасан — тау қопарып тастаған түгі жоқ, бәрінікі сол баяғы күйкі тірлік, қиқым шаруа. Ел мүддесі, жұрт мұратын ойлап жүрмегендерін өздері де сезеді, сөйте тұра былайғы жұртқа: “біз, міне сондаймыз!” — дейтін баяғыдан қалған көзбояу.

Жібекке кіріп, әлдебір шаруа жайын әңгімелеп, әзіл айтысып отыр едім, үстімізге алқын-жұлқын болып, қобыраған көп қағазы бар Роза Кәрібжанова кіріп келгені. Кіріп келді де, маған қарама-қарсы отырып алып, қағаздарын жайып салып, міз бағар түрі байқалмаған калпында Жібекке қарады. Мені барсың ба, жоқсың ба деп елейтін түрі көрінбейді. “Бұған не боп қалды?” деп мен отырмын.

Бұрын өйтпейтін. Өтірік те болса жалбақтап амандасқан болып, жанасқан болып жүретін. “Апыр-ау, қарындастың бұл қай кердені?” деп ойладым да, Жібекке қарап: “Мен шыға тұрайын ба? — деп сұрадым. — Роза асығыс сияқты ғой, баса-көктеп кіргеніне қарағанда”.

Жібек дегенің сұңғыла пәле. Ішкі ниетімді қабағымнан сезе қойды-ау деймін. “Роза, қазір біз бітеміз. Орныға барып сәл күте тұр, өзім шақырам!” — деді.

Роза қағазын қайта жинап алып, қызара бөртеп шығып кетті.

Менің де білмейтінім бит ішінде, сезбейтінім тіптен жоқ. Мен туралы маған жағымсыз, өзі мен өзі сияқтыларға жағымды бір сөз естіген. Осы Жібектің аузынан да андаусыз шыққан әңгіме болуы мүмкін. Соны ести сала, “енді сенімен несіне санаса қоймақпын” деп қыр көрсеткендегісі. “Құл қожасынан қорықса да, құдайынан қорықпайдының” кері еді бұл.

10 наурыз, 2000 жыл.

Осындағы өзіме тиесілі қызмет орнына келіп отырғалы тұп-тура екі ай өтіпті: “Менің ғана қолымнан келеді, мен істедім!” – дерліктей әлі түгім жоқ екен. Мен болмасам да атқарыла берер, кез-келген адам еңсеріп әкетер сол баяғы осындағылардың бәріне тән кикым ғана шаруалар. Ара-тұра кіріп шығатын Ахмет болмаса, ешкіммен әлі ашылып сөйлескен де, шешіліп сырласқан да емеспін. Әйелі де, еркегі де бір-бірінен үркіп, үрейленіп, секем-сезіктен арыла алмай жүрген біреулерге ұқсайды. Өз көленкесінен өздері қорқады. “Апыр-ай, ойдан-қырдан осылардың басын қалай қосып жүр екен?” – деп ойлай беретін болдым.

Басқаша бір бетбұрыс жасамай болмас, сірә. Оның үстіне әлгіде ғана “Меридиан” дейтін арнаулы телефон арқылы Заманбек Нұрқаділов сөйлесіп, көңілге қонымды біраз пікір айтты. “Жылы-жылы сөйлесе, жылан іннен шығады” дегендей, әзіліне де, артық-кемсіз айтқан ақыл-нұсқауына да ішім жылып қалып еді.

31 наурыз, 2000 жыл.

Біз бүгін барлық аудандық, қалалық газеттер редакторларының, аудандар мен қалалар әкімдері орынбасарларының басын қосып үлкен жиын өткіздік. “Тойдың болғанынан боладысы қызық”, осы жиынға дайындалу, өткізу төңірегінде мен тағы да біраз жәйтке қаныға түскендей болдым.

Бұл жиынды өткізудің қажеті, алдағы күнге белгіленер межесі жайлы ой өзімнің тарапымнан туындады да, аппарат басшысының орынбасары ретіндегі өзімнің тікелей бастығым Мұрат Мұсабаевтан қызу қолдау тапқан болатын. Әкімге кіріп айтып едім, жай-жапсарды түгел тыңдап алды да, қарсы болған жоқ, разылығын берген-ді.

Бұл жерде аппарат ішінің ырымы мен жырынынан әлі бейхабар менің тарапымнан біраз қателік кеткенін кейін барып аңғардым. Оған кейінірек тағы бір тоқтала жатармын, әзірге бағытымыздан бұрылмай тұра тұрайық.

Жиын өткізудің жоспары жасалып, күні, сағаты белгіленді. Негізгі баяндаманы мен жасайтын болдым да, мәдениет, экономика, аппарат және қоғамдық-келісім басқармаларының басшылары, облыстық екі газеттің редакторлары сөйлейтін болып келісілді.

Жиынды кіріспе сөзбен ашу үшін облыс әкімінің де алдын-ала келісімін алғамыз.

Бірақ жиын өткізуге бір күн қалғанда әкім Жібек екеумізді шақырып, дайындық барысын анықтап отырды да, кенет: “Мен сіздерге Уссурий жолбарысы жайлы бір мысал әңгіме айтып берейін бе, – деп алып, әңгімесін: – Жолбарыс, былай алғанда

ормандағы ешбір аннан қуатты да күшті емес, бірақ ол жылына бір мезгілде екі рет елді мекен тұсына келіп, әй-дә бір ақырып береді екен. Бала-шаға, қатын-қалаштын зәреселері зәр түбіне кетіп, мал-жанның біразы тіпті бұтына жіберіп те қоятын көрінеді. Сөйтіп айнала біткеннің зәресін ала, үрейін ұшыра түсіп барып тынады да, жөніне кетеді екен сабазың,— деп жалғастырды.

Егер ол күн сайын ақырып-шакыра берсе, құлағы да, еті де үйренген жұрт елең етіп елеуді қояр еді. Үніне де, түріне де мән беріп жатпас еді. Сол сияқты мен де, әкім басыммен осында өтетін үлкенді-кішілі жиынның бәрінде сөйлей берсем, өзімнен мән, сөзімнен дәм қалмай жүрмей ме? Сондықтан бұл жиналысты, Жібек, сен басқарып өткіз. Сенен де сөз қалып көрген жоқ еді ғой”, — деп әзіл араластыра бітірген.

Соның артынан іле-шала Жібек мені шақырып, жиналыс жоспарымен, баяндамашылар құрамымен танысып, құптап, қуаттап дегендей, өзі өткізетін болып келіскен. Солай ұйғарып тарасқанбыз.

Тағы бірер сағаттан кейін мені Мұрат шақырды өзіне. “Жібек аяқ асты жиын басқарудан бас тартып отыр, сіз екеуіміз өзіміз өткізе береміз. Дайын болыңыз!” — деп тапсырды.

Түк түсінсек бұйырмасын. Мұншама какпақыл қылардай не пәлеге душар болдық? Бірақ шешінген судан тайынбас, ұрыста тұрыс жоқ дедік те, жиналысымызды өзіміз-ақ күн сайын көріп, қатысып жүрген басқосулар дәрежесінде талапқа сай өткізіп шығып едік.

“Бақсам бақа екен” дегендей, мұның бәрі саясатта “выжидательная позиция” деген болатын еді, содан шыққан сынайы бар. “Ал көрейік, осы не тындыра қояр екен?” — деп аныс аңдудың бір түрі болып шықты.

Мен де барымды салып едім. Мұрат қолдау танытты. Солтан-құлова, Жәйшібекова, Адамбаевтар да, Нұрғожаев, Оверко сияқты редакторлар да, жарыс сөзге шыққан жергілікті газет редакторлары мен әкімдер орынбасарлары да бос лағып кетпей, нақпа-нақ, дәлмедәл пікір-ұсыныс айтып, бүгінгі таңдағы жергілікті газеттер басындағы хал-ахуал, мұң мен мұқтаждық жайлы әңгімелеп, облыс әкіміне қарата біршама қолқа да білдірді. Ол сөздердің бәрі хатталып, қаулы алынып, әкім алдына жетті кейін.

Жиынға қатысқандар да, қатыспағандар да (мұнда сөз жатпайды) “жиындарыңыз аса мазмұнды, жақсы өтіпті!” — десіп жүрді артынан. “Всем смертям назло!” — деп ерегесем егескеннің көкірегін басуға білім де, білгірлік те, көрегендік те, ұйымдастыра білер қабілет те жоқ емес еді, соларды бір пайдаланып көргемін.

Бірақ басшылар тарапынан (Заманбек, Жібек) не мақтау, не даттау ести алмадық. Мұратқа әкім айтса айтқан шығар, маған емеурін білдірген ешкім бола қоймады. Көңіліме келсе де, тырс етіп үндеген жоқпын.

БАСЫНБА

Тасуын-ай,
Басынуы-ай мынаның,
Жақпай қойды жұртым ғашық жыр-әнім,
Өзімді әлді, сөзім дәмді демейтін
Кердеңінен керең болды құлағым!

Мен де елімнің екі тумас ер ұлы ем,
Неге саған құбыжықтай көрінем?
Нақұрыстау «нәнің» де емес едім ғой,
Көрі жуық, кәрің де емес, төрінен.

Төңірегің толып алған құл мен күң,
Құл мен күңге күңкілдейтін тіл бердің.
«Көзіңді ашып қарасаңшы, қалқам-ау, —
дегім келіп тұрады ылғи, — Бұл — менмін!»

Мені де сол құлдың бірі еткің кеп,
Жауыр аттай жайдақ міне кеткің кеп,
Нығыздала, тығыз ғана сызданып,
Артық — ауыр сөз айтасың екпіндеп.

Кеңістікті қимағандай, кеңсемді,
Езгің келіп ерге біткен еңсемді,
Қатар жұмсап әрің менен зәріңді,
Жүргеніңді қайдан білсін ел сорлы.

Әңгір таяқ үйірердей төбемнен,
Бөле-жара шүйілердей көп елден,
Құлағымда ойнайтыңдай құрбақа
Құдыққа да құлай қойған жоқ ем мен!

Дос та бола қоймаспын мен, қасың да,
Тісің кетер — тістенбей жүр асылға.
Ұры бұғар, ұлық ұғар тілім бар,
Тас жармаса — бас жарады... Басынба!

20 сәуір, 2000 жыл.

Күнделікке карамай кеткелі де көптеген күндер өтіпті. Бұл арадағы ауыз толтырып айтар негізгі бір тындырған шаруамыз — 14 сәуір күні болып өткен осы облыста туып-өскен ақындар мен жазушылар, сахна шеберлері, суретші-мүсінші, басқа да мәдениет пен өнер адамдарының Әкіммен басқосуы болды.

Бұл істі мен облыс әкімшілігіне қызметке келген алғашқы күндерден бастап қолға ала бастаған едім. Ең алдымен кездесуге шақырылатын адамдардың тізімі жасалды. Басында “белгілі-белгілі” жазушыларды, халық әртістерін, өнер қайраткерлерін, халық суретшілерін ғана жинау ойда болған. Бірақ, біріншіден бітпес дауға қалатынымызды мөлшерледік, екіншіден мұндай жиын күнде өтіп жатқан жоқ, сондықтан жарғыға сай мүшелікке өткен жазушылардың бәрін де бөле-жармай тегіс шақыру керек шығар деген түйін жасаған едік.

Бәрін даярлап, ойша қорытып алып әкімге кірдім. Баппен, асықпай отырып бәрін түсіндірдім. “Ішінде үлкені-кішісі бар, ел сенгені де, жалған белсенгені де бар, Жетісу өңірінде туып-өскен сексеннен астам Жазушылар одағының мүшесіне ең көрнекті әртіс, композитор, әнші-күйші, сазгерлерді қоса шақырып, бәріне де ақшадай қомақты сый-сияпат жасалық, солардың бәрі болмағанымен, белгілі бір бөлігі бізге оң карап, дос болып тарасар”, — деген уәж айттым.

Әкім сөзге келмей бірден келісті. Құптады. “Қанша қаржы керегін есептеп көріңіз!” — деп өзіме тапсырма берді.

Мәселені осылай әбден пісіріп алғаннан кейін барып орынбасар бастық Жібек Әмірхановаға кірдім. “Осылай да осылай, әкіммен осындай басқосу өткізуге келістік. Әрқайсысына мына мөлшерде (басында әжептәуір қомақты сома болатын) ақшалай сыйлық жасау ұйғарылды” — легенді айттым.

“Ойбай! — деп шырағатты Жібек бірден, — Не деп отырсыз, ақша қайда бәріне!”

Мен әкіммен ауызша келіскенімді, қолдап, құптап, құлшына қуаттап отырғанын айттым.

“Жоқ, әлі де ойланыңыз. Сыйлықтың қажеті не, бастарын қоссақ та жетпей ме? Әкім мәселенің байыбына бармай отырған болар!” — деп Жібек сабасына түсер емес.

Мөлшермен сәуірдің 5-жұлдызы-ау деймін. Әкім тағы шақырды. “Кездесуді қашан өткізейін деп жүрсіз? Неге соза бердіңіз?” — деп сұрады.

Мен бәрі даяр екенім, жұртты жинау түк емес, бәрінің қаржыға келіп тіреліп тұрғанын айттым.

Ол дереу қаржы басқармасының бастығы Т.Әбдіқадыровты шақырды. “Сәкен Иманасовтың есебінше (сомасын айтты) пәлен

миллион тенге қаржы керек. Соны тез арада қарастырындар!” – деген тапсырма берді.

Бірақ Жібек біресе жасалған тізімді жаратпай, біресе шығынның көптігін ұнатпай, қайта-қайта сүзгіден өткізіп, азайтқызып, жазушылардың бас-басына жеке мәлімет жинатып, мәдениет, театр, филармония адамдарын көбірек тартуды міндеттеп, жұмысты ауырлата берді. Мен болсам шыр-пырым шығып, “әкіммен келіскеніміз бұлай емес еді, тым ұсақтап барамыз” деп қарсылық білдірген болам. Бірақ, амал не, күш сол жақта, айтқанына құлақ асып, келіспей және болмайды. Тіпті бір сөз таласы үстінде ол:

– Сіздің жазушыларыңыздың да не тындырып жүргені белгілі ғой! – деп қалды қыза-қыза келіп.

– Менікі емес, халыктікі, Қазақстан жазушылары ғой, – деп жатырмын мен.

Тағы да сиыркүйімшақтанып, сөзбұйдаға түсіп бара жатыр еді, сәуірдің 10-ы күнгі мәжілісте әкім менен: “Сәке, неге созып кеттіңіз, қашан өтеді әлгі басқосу?” – деп сұрай қалғаны. Мен баяғы сөзімде тұрып, бәрі дайын екенін, тек кейбір кісілер тосқауыл бола беретінін айтып қалдым. Өйтпей болмайтын да еді, күйсін-тисін дедім де, көзіммен Жібек жақты нұсқап көрсеттім.

Сол-ақ екен, әкім бірден қатты кетті. Орынбасарларына да, қаржы басқармасының бастығына да ауыр-ауыр сөз айтып қалды. Маған қарап: “Қай күнге белгілеп отырсыз?” – деп сұрады. “14-сәуірде, таңертенгі сағат 10-ға” деп қалдым мен де. “Болды, бітті, сөйтіңіз. Ал сіздер, – деді ол әлгі басшыларға қарап, – бүгіннен қалдырмай қажетті бар жағдайды жасайтын болыңыздар!”.

Сол-ақ екен жұмыс диірменнің тасындай айналып берді. Кешке дейін қаржы да табылды, шақырылуға тиіс адамдар, кімге қанша мөлшерде сыйлық берілуі жайындағы мәселелер де бір шешім, бір ұйғарыммен ақырына жетіп тынды.

Тек осы арада да Жібек: “Сіздер әкімшілік қызметіндегі адамсыздар”, – деп мені, мен тізімге алып жүрген Ахметті сыздырып тастады. “Мен ең алдымен ақын, онда да елге танымал үлкен ақын емеспін бе?” – деген сөзімді құлағына да ілген жоқ.

Күлдім де қойдым. Ел аузында “аракчеевщина” деген бір сөз жүретінін естіген боларсыздар. Орыс императорларының бірінің тұсында премьер-министр болған, патшаның сеніміне кіріп алып, жан баласын тыңдамай, ақ дегені – алғыс, кара дегені – қарғыс бір мемлекет қайраткері болғаны тарихтан белгілі. Сол бірде әйгілі партизан, ақын Денис Давыдовты инфантерия жағын басқаруға жібермек болады ғой. Өзі ақын, өзі атағы дүрілдеп шығып, әйгілі қолбасшы Кутузовтың көзіне түскен Денис Давыдов: “Апыр-ау, мен кавалерия генералымын ғой, инфантерия (армияны жабдықтау жағы болса керек) қалай басқарам?” – дейді ғой. Сонда Аракчеев:

“Мен каласам инфантерия түгілі, ветеринарияны басқаруға барасыз!” — деп әкірендеген екен. Соған ұқсаған бір жағдайды мен де бастан осылай еткізіп едім...

* * *

Ұмытып барады екем, осы басқосудың алдында Заманбек Нұрқаділов тікелей телефон арқылы облыс жұртшылығымен байланысқан. Күні бойы арнайы телефон түбінде отырып, жер-жерден, алыс-жақын аудандардан телефон шалған адамдардың мұң-мұқтажын, арыз-шағымын, ұсыныс-пікірін тыңдаған. Бір өзі бәріне жауап беріп отырған. Сол кезде шағым айта бастаған бірнеше адамға: “Міне, менің қасымда Сәкен Иманасов отыр, сол кісіге тапсырамын, шаруанызды тындырып береді!” — деп жатты. Мен басында мән бере қоямап едім. Сұхбат өткен күннің ертесінде “абыройымның аспандап” кеткенін бір-ақ білдім ғой.

Кәрісі де, жасы да, танысы да, танымайтыны да есігіме тыным бермей, телефоным қызарғанша безілдеп, тағы біраз жайсыз әуреге түсіргені бар. Сол бір телефон арқылы өткен сұхбаттың стенограммасы екі тілде түп-түгел облыстық газеттерде жарияланған болатын. Бұрын аудан дәрежесінде ел басқарған бір қария сол газеттің бір данасын төс қалтасына сала келіп, алдыма жайып қойды да: “Мені Заманбекке ертіп апар, айтатын арыз-мұңым бар”, — деп табандап отырып алды. “Маған ондай өкілеттік берілген жоқ, әкімнің кеңесшісі, көмекшілері бар, хат-хабар, арыз-шағым қабылдайтын арнайы бөлім жұмыс істейді, соларға барыңыз”, — десем, азар да безер болып: “Міне, мына газетте Сәкен Иманасовқа хабарлас”, — деп тұр ғой деп болмайды. “Бұл сізге емес, маған қатысы бар, әдебиет, баспасөзге байланысы бар, өнер мен мәдениет өкілдеріне айтылған”, — деймін ғой безектеп.

Бірақ сол жазушы, журналист, өнер адамдарына да берер көмегім мардымсыз. Бірінен кейін бірі ағылып келеді де жатады. Бәрі де Нұрқаділовті шет-шексіз билігі бар, көңілі қалаған адамын, алдына барса болды, әп-сәтте жарылқай салатын Харон Рашид падишадай көреді.

Алдаусыратып, әртүрлі сылтау айтып, есек дәмемен шығарып салып, қарап отыруға да болар еді, бірақ жалған сөйлеп дағдыланбаған жазған басым дағарадай болып, тағы да Заманбектің алдына барам. “Осылай да осылай, Пәленшекеннің өзі, не Түгеншекеннің жесірі сізден көмек сұрайды, бұйымтайы мынау”, — деп естігенімді бүкпей айтамын. Ол да кейде басын ала қашады, кейде қолма-қол ақыл-кеңесін айтып, кіммен сөйлесуім керектігін көрсетіп, біреулерге сілтеп, біреулерге қолма-қол телефон соғып, өз билігі жететін дәрежедегі жәрдемін беріп жататын.

Сол әлгі 14 сәуірдегі басқосудан соң, сондағы айтылған толып жатқан ұсыныс-пікірді ескере отырып, қажеттісінің бәрі

камтылған түйін — әкімнің 14 баптан тұратын арнайы Шешімі қабылданды. Оның орындалуын бақылау Жібек Әмірхановаға, орындау маған тапсырылды. “Токсан ауыз сөздің тобықтай түйіні” дегеніміз де осы еді, жыл бойғы жұмысымызда сол шешімді негіз етіп ұстандық.

Осы Шешім шығар алдындағы бір келеңсіз әңгімені де айта кетуге тура келеді. Жиын өтерде мен жөн білетіндерден, осы жерде бұрыннан істеп келе жатқан адамдардан: “Стенограмма керек шығар, о жағы қалай болар екен?” — деп сұрадым. “Бәрі де ойластырылған, магнитофон, диктофондар бар, бір сөз желге ұшпайды, түгел таспаға түседі”, — деп сендіріп еді бәрі.

Жиын біткеннен кейін дәл қасымда отырған облыстық газет редакторы Жақыпжаннан сұрасам: “Ойбай, көке, біздің жігіттер жазып отырамыз деп еді, жазу техникалары істемей қалыпты, не істейміз?” — деп өзіме қарсы сұрақ қояды.

Сөйткенше әкім шақырды. Кірсем, қасында Жібек отыр екен. “Ал, Сәке, — деді бастық, — жазғандарыңыз қайда? Талқылап, талдап көрелік. Не істеп, не қойғанымызды оңаша отырып белгілеп алайық”.

Менде ешқандай жазық жоқ. Әлгі жігіттердің әдейі жасағанын, не шынымен техника жағынын арандатқанын білмей дал болып отырғанымды дәлел етіп көріп ем, әкім тіпті көтеріліп: “Халық жазушысы сияқты шіреніп отырысыңыз жаман еді, өзіңіз-ақ жазып алмадыңыз ба?” — дегенге шейін барды. “Халық жазушысының да менен асып тұрғаны шамалы-ау!” деген бір сөз көмейіме кептеліп тұрып қалды. Дәл бұл жерде дауласып, сөз жарыстырып та түк өндіремесім белгілі болатын. Оның үстіне Жібек: “Мен жазып отырғамын, дәптерімде бәрі бар сияқты” — деп сөз қыстырып қалды.

— Ендеше ең алдымен соларды бір ізге түсіріп, хаттап, шоттап алайық. Қалғанын содан кейін әңгімелесеміз, — деді әкім.

Құдай берейін дегенде өстеді емес пе, кабинетіме келіп, енді не істесем екен деп отырсам, сол әкімшілікте істейтін Виталий деген орыс жігіті бәрін таспаға түсіріп жүр еді, сол кезіге кеткені: “Менде бәрі де, сөйлеген адамдардың суреті де, сөзі де бар. Қажет десеніз түгел көшіріп әкеп берейін”.

— Ой, құдайын жарылқасын сені, сөйте ғой! — дедім қуанып.

Соны түгел қағазға түсіріп болып Жібекке бардым, әлгі дәптердегі жазбаларыңды көрсетші деп. “Мен өзіме керегін ғана жазып отырғам, стенографистка ғой деп пе едіңіз”, — дейді ол да әлгіндегі әкім алдындағы сөзінен тез айнып. “Е, бопты онда”, — деп шығып кеттім де, жаңағы айтылған 17 беттік хаттаманы қағазға түсіріп, сол ұсыныстарды қорыта, ерінбей екшей келе туындаған 15-16 баптан тұратын шешім жобасын әкім алдына қойдым. Ол да бағанағыдай емес, менің қарап отырмағанымға көзі жеткен соң барып, бұрынғы сабасына түсейін деді. Қолма-қол Жібекті шақырып, нақпа-нақ тапсырма берді. Жібек өзі араласа алмай

қалғанға іштей ренжіді ме, әйтеуір жаңағы 15-16 баптың бір-екеуін сызумен ғана шектелді бұл жолы.

Сол әкім Шешімі бойынша ең үздік жаңа әндерге бәйге жариялау, бір топ ақын-жазушылардың кітаптарын, баспалардан шыққан, бірақ өздері өткізе алмай отырған өнімдерін облыс кітапханалары үшін сатып алу, тағы бір топ Жетісу ақын-жазушыларының кітаптарын шығартып беруге демеуші болу, Бактыбай Жолбарысұлының 165 жылдығына орай Талдықорған қаласында ақындар мүшәйрасын өткізу, тағы басқа толып жатқан үлкенді-кішілі игі де ізгі шаралар белгіленіп еді. Бұлардың бәрі жайлы мен осы жылдың басында облыстық “Жетісу” және “Огни Алатау” газеттерінде бір күнде жариялаған мақаламда толық айтқанмын. Сол мақаланың қысқартылған нұсқасын да осы қолжазбаның қажет тұсында қолдана кетпекпін. Әзірге әңгімеміздің ұзын-ырға желісін үзбей қоя тұралық.

23 сәуір, 2000 жыл.

Республикалық баспалардан жарыққа шығып үлгерген, бірақ әртүрлі себептермен өткізбей жатқан кітаптар тізімін алдырып, өзім ғана жеке сүзгіден өткізген болатынмын. Ең қажетті-ау дерлік әдебиеттерді іріктеп, баспа басшыларымен жеке-жеке әңгіме үстінде тағы да нақтылы анықтай келе “Жазушы”, “Жалын”, “Қазақстан”, “Білім”, “Ана тілі”, “Қазақ энциклопедиясы” шығарған жүздеген кітап тізімі жасалып, әрбір кітаптың 50-100 данасын (сапасы, көркемдігі, бүгінгі күнге қажеті ескеріле отырып) облыс кітапханалары үшін сатып алу ұйғарылды. Облыстық мәдениет басқармасы арқылы қомақты қаржы бөлініп, жауапты адамдар белгіленген еді.

Әрине, бүгінгі оқырманға қат болып тұр-ау деген әуелгі нұсқаларды алдымен сатып алуға көбірек көңіл бөлінді. Сондықтан да бір баспадан көп, біреуінен аз болды алғанымыз. Жібек Әмірханқызы: “Неге “Жалын”, “Жазушыдан” шыққан кітаптар көбейіп кеткен? Бәріне бірдей қарамадыңыз ба?” — деген күдік білдірді. Менің бүйрегім біреулерге артығырақ бұрып кетті ме дегендегісі еді бұл.

— Баспалардың да ұстанып отырған бағыттары бар. Бізге керегі тіпті, баспа емес, өнімі ғой. Мен соған баса назар аудардым, — дедім мен.

Іштей келіспегені білініп тұрды.

15 мамыр, 2000 жыл.

Біздің арамызда (әкіммен) соңғы кезде әйтеуір бір көңілге білінгенімен, көзге көрінбес кіреуке пайда бола бастағандай. Соншалық жақындасып та кетпедік, алыстай да түспедік. Дос та емес, қас та емес; араз да, тату да емес; бастық пен бағынышты да емес (бастық әкіреңдер еді, бағынышты өтірік мүләйімсір еді) беймәлім бір қатынас орнаған. Ол да көп ішін бере қоймай жүр, мен де емешегім үзіле жақындасуға тырыспаймын. Осында келгелі 4 айдан асты. Өзі бетімді қайтарып, қолымды қаққан жоқ. Сөзімді де жерге қалдырмай, үлкенді-кішілі басқосуларда көпшік қоя көтеріп жүрді. Бірақ бастық сөйтті екен деп өңмендеп төрге ұмтыла қоятын адамың да мен емес. Қағаберісте қала беруге тырысамын. Осым дұрыс па, болмаса қате жасап жүрмін бе?

Ең жек көретін нәрсем – ержігіттің екі сөйлегені, сөзінде тұрмауы еді. Енді сол қылықты әйелден көргенде тіпті күйіп кете жаздайды екенсің. Көзінді бақырайтып қойып өтірік айта береді. “Шіркінде ес болсашы сезед деген”, – деп Абай неге күйінді десем, осындайдан екен ғой. Апыр-ай, күлгені де жасанды, жүргені де жасанды, ақсақты тындай, өтірікті шындай етуге шебер осындай әйелдің бірі тағдырдың жазуымен маған жар бола қалғанда қайтер едім деп ойлай беремін. Құдай бетін әрмен қылсын.

23 мамыр, 2000 жыл.

Көбіне-көп өз тілімнен табамын-ау осы. Осында келгелі “Бұлақ көрсен – көзін аш”, “Рухани уыз”, “Қымызмұрындық”, “Кеусен”, “Жайлау” сияқты сөздерді көп естіген едім. “Дәстүрдің озығы бар, тозығы бар” деп жүрміз. Қажетті дәстүр халықпен бірге жасасып келеді, қажетсізі ысырылып қалып жатыр.

Жайлау жөнінде облыстық жиналыс өтті. Қасымдағы бір жігітке (басқармалардың бірінің қызметкері) әзілдеп: “Жайлау сәні – мал, жылқы сәні – жал. Мал болса жайлау елсіз иен қалмайды. Қазақ баяғыдан бері жайлауға шығарар мал емес, мал шығарар жайлау іздеген”, – дей келіп, Махамбеттің:

Еділдің бойы ен жайлау,
Ел толтырсам деп едім, – деген егіз жолын
айтып, халықтың:

Ақ бұлағы бал татып,
Ақ шабағы май татып,
Жайлау – аш болсам, азығым,
Арық болсам, қазығым, – деген сөзін де
қостым. “Малы азайған елге жайлау іздеу жараса қоймайды-ау”, –
дегенді қостым.

Соны естігендердің бірі Жібек Әмірхановнаға жеткізе қойса керек, бүгін: “Сіз “Жайлау” бағдарламасына қарсысыз ба, немене?” – деп оқыс сұрап жатыр.

– Жок, ойбай, неге қарсы болайын. Өзім де кезінде жайлауға көп шыққам, қызықтағам, қыдырған адаммын, – деп жалтарып кеттім.

Ол көп қазбаламады.

– Биыл “Аңырақай жылы ғой”, – деді ол, – Семей жақта Еңірекей тауы бар. Аңырақайда қалмақ аңыраса, Еңірекейде қазақ еңіреген екен. Со жақта Майлышат деген жер бар көрінеді. Соған арнайы экспедициямен барып қайтсақ.

– Алыстан арбалап кайтеміз, “Майлышат” деген жер біздің ауылда да бар, – дедім мен.

Жібек аса көп мән бере қоймаған сияктанған.

Бірер сағаттан кейін Жібектің қарамағындағы Ахмет телефон соқты: “Аға, “Майлышат” дейтін жер бар ма біз жақта?” – деп.

– Бар, – деймін.

– Мен Жібек Әмірхановнаға “ондай жер туралы естіген емеспін” дедім. Ол қай жерде?

– Түп-тура Әнуар Әлімжанов ауылына бара жатқан жолдан сәл бұрыс, тау ішінде сондай ауыл бар. Картадан қарасаңшы, – деймін.

Тағы бірер сағаттан соң Ахмет:

– Аға, “Майлышат” деген ауыл бар екен. Жібек Әмірхановнаның кабинетіндегі картадан тауып, өзіне көрсеттім. Мен тіпті естімеген екенмін ол ауыл жайында, – деді.

“Сен екеуіміздің естімегеніміз де, көрмегеніміз де көп қой әлі”, – деп қойдым мен іштей ғана.

* * *

Байқаймын, өзіме тиесілі міндетімді орындау барысында әртүрлі ойда жок кедергі, тосқауылдарға кезіге беретін болып барамын. “Сіз, осы қаржыға барып тірелмейтін идея неге ұсынбайсыз?” – деп қалып еді бірде Жібек. “Бұл заманда ақысыз-пұлсыз жүзеге асқан идеяны көрмедім-ау”, – деп мен күлген боламын. Әнуар Әлімжановтың туғанына 70 жыл толу мерекесін атап өту дайындығы басталды. Әкімнің тікелей бас-көз болуымен сол мерейтойды Алматы, Талдықорған, жазушының туған жері – Алакөл өңірінде өткізудің жоспары, қатысатын адамдардың тізімі жасалған. Бір отырыста әкімнің өзі: “Бір жылдан соң Мұқағалидың 70 жылдығын атап өтетін боламыз. Әнуар да үлкен тұлға, бірінен бірі кем түсіп, біріне бөлінген көңіл екіншісіне жетіспей жатса бірқауым сырт ағайынның бітпес дауына, өсек-аянына ұрынамыз!” – деп ескерткен. Біз де сол орайда жұмыс істей бастаған едік.

Бізден соң әкіммен қалай сөйлесіп, қалай келіскендерін өздері біледі, әйтеуір Жібек болса біз жасаған жоспарды жүз қарап, мың тарап жүріп, ауқымын тарылта, шеңберін ықшамдай келе туған ауылы Қарлығашта әдеби-теориялық конференция дәрежесінде

ғана өткізуге ұйғарым жасапты. Сол конференцияның өзіне баратын ақын, жазушы, ғалымдар тізіміне күдікпен қарап, “мынау кім, анау неге жүр?” – деген тұрғыдағы жүйкеге тиер қисынсыз күдігімен де мені мезі етіп бітті.

Әнуар жарықтық тірісінде де қарапайым, “өзінде бар деп көз ұрмайтын” ірі тұлғалар санатынан еді ғой. Бұрын тұяқ тиіп көрмеген тыңға түрен салса да, көрінген көк аттының қолы жете бермейтін биік-биік лауазым-билік басында жүрсе де кеудесіне нан пісе артық шалқымай, асып-төгілмей ғана тірлік кешті. Елу жас, алпыс жастарын кезінде кернейлетіп, сырнайлатып, той-думан, мереке-мейрам етіп өткізіп, төңірегін дүрліктіріп көрмеген кісі. Содан да шығар – 70 жылдығы да аса көп даңғаза даңғойлыққа ұрынбай өткені. Жазушының жерлестері намысқа тырысып, әжептәуір дайындық жасап жатқанынан хабардар болатынбыз. Оның үстіне Әнуар Әлімжановтың 70 жылдығын атап өту Алакөл жерінде Қаракерей Кабанбай батырға ескерткіш қою рәсіміне арналған салтанатпен түспа-түс келіп еді. Хан Абылай тұсында казактың Бас батыры, Хан батыр, Дарабозы атанған Кабанбай бабамыздың қоладан құйылған тұңғыш тұлға – ескерткішінің Алматы–Семей тас жолының бойында, Үшарал қаласына бұрылар тұстағы жол айырығына орналасуы да ел рухын бір көтеріп тастайтын ірі уақиға еді.

... Біз ертелетіп әлі ашыла қоймаған ескерткіш түбіне келсек, күні бұрын құлақтанған жұрт қара-құрым болып жиналып қалған екен. Сахна маңында облыс әкімінің сол кезгі орынбасарларының бірі Токтархан Қожағапанов пен Алакөл ауданының әкімі Оралбек Жақияновтарға қарсы жолықтым. Екеуінің күбірлей керісіп, әлденеге келісе алмай тұрғанын байқадым. Сөйтсем, әңгіме жиынды кім ашуы керектігі – облыстан келген бастық па, болмаса жергілікті әкімнің өзі ме, – сол жайында екен. Аудан әкімі: “Мен ашайын да, сөзді бірден сізге берейін!” – дейді. “Жок, мен бірінші сөйлеп шығамын”, – деп Қожағапанов бой берер емес.

Үлкендік жасап, екеуін бір мәмілеге келтірдім-ау деймін.

Бірақ не керек, осы ұланасыр ұлы қуанышта да, соған іле-шала жалғасып берген Әнуар мерекесінде де облыс әкімі Нұрқаділов, не оның осы саланы басқаратын орынбасары Жібек Әмірханованың қатыспауы – жергілікті жұрт, басшылар үшін жайлы тие қойған жоқ. Олар жіберген жанағы өкіл, ол да орынбасар бастық, екі жиында да біз жазып берген көтерме сөздің өзін кібірткітеп әзер оқып шықты. Әйтеуір, әбүйір бергенде, Ғаббас Қабышев (ол өз қаржысына Әнуар жайлы естелік кітап та шығарып, ауылына ала барды), Камал Смаилов, Мұрат Әуезов, Темірхан Медетбеков, Тұралық Дөненбековтар (ауылдас жерлесі) жасаған баяндамалар, біз оқыған арнау өлең, Қабдеш Жұмаділов, Қастек Баянбаевтар

сөйлеген сөз Әнуар тойына жиналған Алакөл-Үйгентас жұртының ойынан шыққанын байқадық. Алакөл ауданының әкімі Оралбек Жақиянов, оның Үйгентас жағындағы орынбасары Бота Қапсаламов, тағы бір орынбасары Мейірман Араповтар Әнуар аруағына шек келтірмей, қолдарынан келгенін жасап-ақ бакты. “Облыс басшыларының ықылас-ниеті, ұстанған позициялары анығырақ болғанда мұншалық жетім қыздың тойы емес, бәрі де басқаша болатын еді”, — дегенді айтып жүргендер де болды.

Қарлығаш ауылындағы жиын-той аяқталғанда біз сол кезгі өз өкілет-билігімізді пайдаланып, Алматыдан, Талдықорғаннан келген азаматтарды, жазушының туыстарын, ауылдан ерген бір топ жерлестерін Алакөл жағасына апарып, сол арадағы саяжай ауқымында бір күн, екі түн әдеби ойын-сауық өткізіп, өзіміз де суға түсіп, сейілдеп, орысша айтсақ “полезного с приятным” — “пайдалыны ләззат-рақатпен” ұштастыра, аунап-қунап қайтып ек. Шырық бұзған бірлі-жарымы болмаса, бұл сапарға бірге шыққан үлкенді-кішілі жиырмадан астам адамның бәрі де разы көңілмен маған рақмет айтқан болатын.

20 маусым, 2000 жыл.

Осыдан бір апта бұрын 3-4 күнге Солтүстік Қазақстан өңірінде өткен “советтік сөзге қаламы көрмеген әсте мұқалып” әйгілі Сәбит Мұқановтың 100 жылдық мерейтойына барып қайттым. Соның алдында Заманбек Нұрқаділов: “Сәке, мені Сәбит тойына әдейілеп шақырған екен, бара алатын емеспін. Қасыңызға өзіңіз қалаған бір адамды алып, сіз барып қайтыңыз. Сол облыстың әкімі Қажымұрат Нағыманов мырзаға арнайы кіріп, менен сәлем айтыңыз!” — деп еді.

Қасыма облыстық газеттің бас редакторы Жақыпжан Нұрғожаевты алып, белгіленген күні солтүстікті бетке алып жүріп те кеттік. Ұшақтан түскен бойда Нағымановқа кіріп, Заманбектің арнайы жеке сәлемін де жеткіздім. Облыс әкімінің қасында Кәкімбек Салықов ағам жұбайымен отыр екен, сәлемді жылы қабылдады.

Мені сол той құрметіндегі ақындар айтысының қазылар алқасына мүше етуді ұйғарған екен, екі күн соған қатыстым. Мұндай “төреліктен” бой тарта бастаған тұсым еді, “қонақ қойдан да жуас, май берсе де жей береді” деген қағиданы ұстанып, алдынала айтылып қойған соң, амалсыз келісіп едім.

Сол той тарқардан бір күн бұрын облыс әкімі Нағыманов орман ішіне тігілген әппақ зәулім сарайда жан-жақтан келген зиялы меймандар құрметіне ұлан-асыр қонакасы берді. Алматы облысының атынан барған Жақыпжан екеуміз де шақырылдык. Дастарқан төрінде заманымыздың ірі жазушысы, ежелгі таныс, ескі сыйлас

Әбіш Кекілбаев отырды.

Облыс әкімі көңілі шалқып, аса бір балқып отырып, кей тұста артық кетіп қалғанын аңғармады-ау деймін, әрбір кезекті лебізден (тост) кейін жұртты тұрғыза берді: “Ал, енді осы тост үшін тік тұрып алып қоялық!” – деген әскери жарлық, қайта-қайта кәрі-жасымыз болып орындығымызды сықырлатып тұра беру әбден жалықтырды да, кезекті бір лебізге мен қозғала қоймай, орнымда отырып қала бердім. “Оу, Сәке, неге тұрмайсыз орныңыздан? – деп айқайлайды Нағыманов төрден. – Нұрқаділовтің қарамағындағылар бірден бюрократ болып кете ме, не бұл өзі?”.

Ләм дегем жоқ, елемеген сынай танытып, жайбарақат отыра бердім.

Сөз кезегі маған келгенде сол әкім: “Алматы облысының атынан Сәкен Иманасов сөйлейді, өзі құсап, тұрмай-ақ, орындарыңызда отырып іше берулеріңізге болады”, – деп кекете хабарлаған болды.

Мен тұрып, мұнда әкімнің құрметіне емес, әлем таныған, телегей-теңіз дарын иесі Сәбит Мұқановтың аруағын сыйлап жиналып отырғанымыз жайлы, қазіргі бүкіл қазақ жазушысы Сәбиттің шапанынан шыққанын, тіпті осы тойдың төрінде отырған ұлтымыздың қазіргі сәттегі нөмірі бірінші жазушысы Әбіштің өзі де со кісінің шәкірті екенін, аруақ сыйламағандардың орындарында отырып-ақ ішуіне болатынын тілге тиек етіп ем, жұрт ду ете қол соғып, тегіс аяқтарынан тік тұрған.

Әбіш барынша мәз бола күліп, мені қасына шақырып бетімнен сүйіп жатыр. Қасымдағылар да, қарама-қарсы отырғандар да разы болып қалды. Өтірік десе – өзі айтсын, со күндері қасымнан бір елі қалмай жүрген Жақыпжан Нұрғожаев осының бәріне куә болып еді.

Қызылжардан келе сала, ұшактан түсер-түспестен тағы сол Жақыпжанды нөкер етіп, жұп жазбаған қалпымызда Лепсі стансасының маңында өткелі жатқан Еркеғали Рахмадиевтің 70 жылдық мерейтойына тартқанбыз. Қызылжар сапарының бар әсері жайлы алып-қоспасыз шындықты сол жерде жолыққан облыс әкімі Заманбек Нұрқаділовке әңгімелеп бердім...

“Ұшактан түсе сала...” деп баса айтып, алыстан ат терлетіп барғанымды бұлдап отырған жоқпын, ол тойға да ас ішіп, аяқ босату үшін емес, той иесіне деген құрметімді, алаштың айтулы азаматының бірін қадірлеп, сыйлайтынымызды айрықша әспеттей түсу еді. Соның алдында ғана облыстық “Жетісу” газетінде о кісіге арнаған өлеңім жарияланған. Соны енді өз аузымнан тойға жиналған алқалы топ алдында оқып бергім келген, оқып беріп ағаға деген ықылас-пейілімді толық білдірдім-ау деп те ойладым.

Бірақ Ераған аса елпілдеп емекси қоймағандай, өлеңіме де, арнайы айтқан құттықтау сөзіме де құрақ ұша құлшына қоймаған сияктанды. Қадір-құрметтің бәріне де еті үйренген салқын

сабырлы сынай танытты. Дастарқан үстіндегі сөзінде де: “Бұл тойға атағы жер жарған інілерім Тұманбай қатысып отыр, Қадыр қатысып отыр, қарындастарым Марфуға қатысып отыр, Ақұштап қатысып отыр”, — деп ақындарды бас-басына тарата түгендеп келді де, бізді тағы орағытып өткен. “Бұ қалай?” — деп мен қалғам.

Мен тегі орынсыз секемшіл, шамшыл, шамкөс, кит еткенге шамданғыш болып бара жатуым да мүмкін, қымс еткенге өкпелеп, көңіліме алып, кейде тіпті ашуланып ала жөнелетін әдет те тауып алыппын. Бұл баяғы “шолақ сай тез тасидының” кері ме, болмаса қартая бастаудың алды ма, о жағын анық кесіп өзім де айта алмас едім.

18 шілде, 2000 жыл.

Аппарат басшысының орынбасары болып есептелетіндіктен де мен көбінесе тапсырманы тікелей Мұрат Мұсабаевтан алатынмын. Ұзынағашта өткен Нағашыбек Қапалбековтің 50 жасқа толған тойына арналған әкімнің құттықтауын да сол Мұраттың тапсырмасымен жазып, әкімге қол қойдырып, той иесіне апарып тапсырдым. Әкімнің атынан арнайы шапан да жапқанмын.

Еңбекшіқазақ, Талғар аудандық газеттерінің 70 жылдық мерейтойы өтетін болды да, құттықтау хат дайындадым. Талғарда ертерек өткен, тағы да әкім атынан құттықтап қайттым Енді Еңбекшіқазақ ауданына арналған құттықтауға қол қойдырғалы әкімге кірейін десем, көмекшісі Ермек (аса сыпайы, мәдениетті жігіт): “Аға, Жібек Әмірханқызына көрсетіп алыңызшы алдымен”, — дейді. “Не болып қалды?” — десем, ол: “Сөйтіңізші!” — деп болмайды күлімдеп.

Жібекке бардым. Қасында экономика басқармасының бастығы жас жігіт Еркін Адамбаев отыр екен. “Осылай да осылай мынау әкімнің құттықтау хаты еді, қол қойдырайын десем, көмекшісі алдымен сізге көрсет дегесін...”

“Иә, солай, — деді Жібек, — бұдан кейін құжаттардың, қатынас қағаздарының бәрін ең алдымен мен қарап шығуым керек”.

“Өйтіп әрбір жұмысты бекерге қиындата берудің қажеті бар ма өзі?” деп әзілдеп оның көзіне қарадым. Жүзі сұп-суық ызғарлы екен, селт етіп тітіркене қалдым. “Құп, солай-ақ болсын, онда мына қағазды қарап беріңіз”, — деп құттықтау мәтінді алдына қойдым.

Ол Еркіннің көзінше мен жазған әр сөзден ілік іздеп, сызғылап, әлгі мәтіннің быт-шытын шығарды. “Қайта жазып әкеліңіз!” — деп зілдене түсті.

Қағазымды алдым да, кабинеттен шығып жүре бердім. Со қалпы темір жәшікке бәрін атып ұрдым: “Атасына нәлет, басқа-басқа, дәл құттықтау хат жазуға менің шамам келеді ғой, бұл қай

қысастық”, — деп намыстанғаным рас. Ренжіп, аса тарылмадым... “Битке өкпелеп тонынды отқа салма” деген бар, жүйкемді жұқарта беріп не табам деп те ойлады. Бірақ әлгі құттықтау хатты да қайтып қолыма алмадым. Ол қағаздар мен әкімшіліктен кеткенге шейін сол сейфте қозғалмай жатты. Екі ортада аудандық газет қызметкерлеріне обал жасадық.

Осы бір кезден бастап арамыздан сұр ит жүгіріп өткендей, сенімсіз бір салқындық пайда бола бастады. Бұрын тікелей ғана өзіме жолданатын әкім бұрыштамасы бар құжаттар, әртүрлі нұсқау, арыз-шағым, өтініш енді тек Жібек арқылы келетін болды. Әлдебір қызметнама жазып әкімге кірсем: “Жібекпен ақылдастыңыз ба?” — дейді. “Жоқ”, — деймін мен. “Ақылдасыңыз!” — деп қайтарып жібереді.

Күнделікті қызметке байланысты бірер ұсыныспен бара қалсам, бұрынғыдай бірден шешпейді, “Жібек көрді ме?” — деп сұрайтын болды. “Жоқ, көрген жоқ”. “Көрсетіп алыңыз!” — дейді әкім.

Өзіме тиелісі биліктен қаға бастағаны белгілі болды. Енді мен де бұрынғыдай елпілдемей, ұсыныс, идея айтуды, тың пікірмен әкімге шығуды азайта бердім. Өйткені Жібектің мен айтқан бастаманы бірден қолдап кетпейтініне көзім жете бастаған. Ол өзінің әкім алдындағы абыройын ешкіммен бөліскісі келмейтінін, әрбір идеяның әкімге тек өз аузынан жетуін қалайтынын аңғара бастадым. Менің әкімге тікелей кіріп, мәселені төтесінен бірден шешіп жүргенім ұнамай, Заманбекке менен әлдеқайда сенімді, әлдеқайда жақын әрі қолында билігі молырақ екенін пайдаланып, менің іс-әрекетіме тосқауыл қойғандағысы екенін де бірте-бірте түсінгендей болып ем. Түсіне бастадым да, аяғымды тартыңқырап, алдына да көп бармай, айналып өтуге, аса жақындамауға тырысып жүретін дағдыға көштім.

19 қазан, 2000 жыл.

Біраздан бері бізді әуре-сарсаңға салып келе жатқан Талдықорған қаласындағы ақындар мүшәйрасын өткізгенімізге де екі апта болды. Әкімнің арнайы шешімі бар, Талдықорған қалалық әкімшілігіне, облыстық мәдениет, білім, қаржы, ақпарат және қоғамдық келісім басқармаларына жүктелген. Бірақ дайындық барысы көпке дейін бір орыннан жылжымай-ақ қойды. Жүзге жуық акыннан шығарма түсті, соның отызға жуығы іріктеліп алынды. Газеттерге бірнеше дүркін мүшәйраның шарты, бәйге мөлшері хабарланып тұрды. Бірақ облыс тарапынан бөлінуге тиіс қаржының қарасы көрінбейді. Енді әкімге шыға берудің жөні де, жосығы да жоғы белгілі болып қалған. Бәрібір Жібекке сілтейтіні аян.

Ақыры Жакыпжан Нұрғожаев екеуіміздің білек сыбана кірісуімізге тура келді. Демеушілер іздедік. Қазақстан Жазушылар одағы, аудан әкімдерінен көмек сұрадық. Обалы не, бәрі де аздық көп жәрдемін аяған жоқ. Облыс әкімшілігінде істейтін кәсіпкер, іскер азамат, Бактыбай Жолбарысұлының (мүшәйра соның атында) тікелей ұрпақтарының бірі Төлеген Шойынбеков өз қалтасынан 150 мың теңге берді. Ондай болмағанымен, көрпесіне қарай көсіліп, басқа да қол ұшын бергендер болды. Талдықорғанда тұратын Ораз Исмаилов та бірер қалталы демеуші (спонсор) тапқанын хабарлады. Әйтеуір, бәріміз жүгіре жүріп жарты миллион теңгеге жуық қаржының басын құрадық. Екі газель автомашинасына тиіп, Алматыдан бір топ ақынды Талдықорғанға алып бардық. Қала әкімі Сәкен Жылқыайдаров бас болып, басқалары қостай, қолдай жүре оларды екі күн бойына қол-аяғын жерге тигізбей бағып, күттік.

Қастек Баянбаев, Еркін Ібітанов, Қанипа Бұғыбаева, Ғұсман Жандыбаев, Әбен Дәуренбеков сияқты санлақтар бас болып, екі күн бойына өлең оқып, ән салып, әй-да бір дүрілдеттік.

“Семіздікті қой ғана көтереді” деген, кейде сенің сыйлағаныңды, сылап-сыйпағаныңды өзіне қарсы әрекетке пайдаланатын парықсыздар да кезіге береді. Ақындарымыздың ішінде де артық сілтеп ішкені, құсканы болмай қалған жоқ. “Мұның бәрі өкіметтің ақшасы, сендердің нең шығып жатыр міндетсітін!” – деп асымызды ішіп, аяғымызға түкіргендері де болды, амал қанша!

Бірақ біздікі тағы да сол намыс еді. Бастаған істі абыроймен аяқтасақ, бұл өзімізге де, облыс әкімінің атына да кір келтірмейтін шаруа екенін ойлап, жар құлағымыз жастыққа тимеген.

Газет біткен соңынан шуласып жататын әлдебір сұмпайыларша сол жиналған ақшаны жеке басымызға пайдаланып кетсек те ешкім іздемес еді. Өйткені өзіміз тапқамыз.

Соны не ақындарымыз, не басшыларымыз түсінбеді, не түсінгілері келмеді. Қайта өзімізді кекетіп, іліп-шалғысы келетіндердің бары байқалып қалды. “Мүшәйраларың қалай өтті?” – деп сұраған бірі жоқ, ал кімнің қанша ақша бергенін білгісі келетін “ағайын” көп болды.

Сол оқиғаға іле-шала әлгі айтқан Төлеген Шойынбеков елу жасқа толды да, бұдан бұрын да әйгілі Алдабергенов, Ескелді, Балпық билердің, Қаблisa жыраулардың той-мерекесіне қаржылай көмек көрсетіп жүрген азамат жайлы мен “Бар-ау бір жайсаң жігіттер” деген мақала жазып, оны облыстық “Жетісу” газетіне жариялады.

Соның ертеңіне Жібек телефон соғып: “Мұндай мақала кімге керек? Неге жазасыз, маған мүлдем ұнамайды”, – деп қалды.

Мен әжептәуір ызалымын: “Жібек-ау, мен сіз үшін емес, қалың оқырман үшін жазам ғой. Сізге ұнамайды екен деп жақсының жақсылығын айтпаймыз ба?” – деп қалдым.

Тіл ұшында тағы да біраз ащы сөз тұр еді, дауласып та, тәжікелесіп те ештеңе өндірмесімді, түкті де дәлелдей алмасымды сездім. Сездім де, сөзді ұзартып жатпадым.

Ақыры келіп, менің әрбір жазған-сызғаным Жібектің ашу-ызасын қоздыра берді.

Сол шамада бұрынырақ жазылып, көптен бері тартпамда жатыңқырап қалған “Өзім туралы” деген эссемді “Жетісу” газеті өзінің екі санында жариялады. Соңғысы сенбі күні шыққан. Жұмыста отыр едім, Жібек Әмірханова тағы телефон соқты. “Сіздің мақаланызды оқып отырмын”, – деді ол. “Иә, қалай екен?” деймін ғой әмісе айналаманнан мақтау ғана естіп үйреніп қалған басым. “Ұнамайды, – деді ол кесіп-пішіп, даусын қатайтып, – ондай өмір, жазам десе, кімде жоқ. Кімге қызық деп едіңіз сіздің бастан өткергеніңіз. Одан гөрі облыс экономикасы, дотациясыз саясат жайлы жазбайсыз ба жазғыш болсаңыз”, – деді.

“Оу, Жібек Әмірханқызы, екі бірдей облыстық газет бар, оларда жүзге жуық журналист отыр, облыста болып жатқан барлық жаңалық, күнделікті шаруаны бақылап, жазып, сарапка салып отыру солардың міндеті ғой. Мен ақын ретіндегі, азамат ретіндегі өз өмірімнің кейбір ауыр тұстарын, ақындық лабораториямның көпшілік оқырманға беймәлім жағын әңгімелеп отырған жоқпын ба?” – деймін.

“Бәрібір маған ұнамайды! Жакыпжанға айтамын, ендігөрі жарияламасын мұндайды”, – дейді ол қасарысып.

Телефон трубкасын тұғырына тастай салудан басқа амалым қалмаған еді менің...

Сырт көзге сыпайы, білімді, іскер көрініп жүрген, облыстағы саяси-бұқаралық мәселені, барша идеологияны уысында ұстап отырмын деп жүрген адамның сөзі еді бұл. Осындайда “алтын басты әйелден бақыр басты еркек артық” дейтін халық сөзі еріксіз еске түседі. Еркекті мұндай жағдайда тым құрығанда, келістіре отырып қазақша бір сықпырта сыбап алар едің ғой! Әйелге не дерсің!

Әкімшілікте жүргендердің дені сол әйел қауымынан екен. Жібектің тікелей өз қарамағындағы бөлімде оннан астам әйел істейді. Бұрын Ермек, Өсербай деген жігіттер болып еді. Сыйғызбаған, сыймаған.

Әйел жолдастар ұдайы ғана бастығының қас-қабағына қарап үйренгендер. Оған сол бөлімдегі “арпа ішіндегі бір бидай” ер-азаматтар да қосылып кетіп жатады.

Бұдан көп жылдар бұрын – он жылдық мектепті бітіргеннен кейін стаж жинау (ол кезде жоғары оқу орнына түсу үшін кемі 1-2 жыл өндірісте істеу керек дейтін катал қағида болған) мақсатында Ақтоғай-Достық аталатын темір жол құрылысында қатардағы жұмысшы болып істегенім бар еді. Тамақты үш мезгіл жұмысшылар асханасынан ішеміз. Жұмысшылардың негізгі дені жан-жақтан

жинаған жастар. Іштерінде әр қаладан келген жап-жас қыздар да бар. Ұяда көрген тәлім, кинодан көріп, кітаптан оқып алған тағылым бар, кезекке тұрғанда қыздарды ілгері жіберіп, кейде тіпті подносын көтерісіп, жігіттік қызмет те көрсетіп қойғым келіп жүрді. Әсіресе Татарстан жағынан келген үріп ауызға салғандай әдемі қыздар (біразы біздің елге келін болып қалып та қойды) көп. Өздері шетінен іші-бауырына кіріп, жұтынып-ақ тұр, пәтшағарлар.

Бірер күннен кейін байқасам — мұнда үлкен-кіші, әйел-еркек деп бөліну жоқ, жұрттын бәрі бірдей, бәрі де — жұмысшы. Тек мамандықтың мәртебесіне қарай ғана сатылап бөлінеді екен. Ең жоғары сатыдағы қалаушылар, одан әрі жолшы, ағаш шеберлері болып кете береді. Кезекке тұрғанда бірін-бірі май құйрықтан теуіп қалу, былапыт аралас сөзбен сыбай салу бұларға түк емес, әбден еттері үйреніп, құлақтарына сіңісті болып кеткен. Менің ілтипат көрсетіп, иіле түсуім, кішілік көрсетуімді мұнда жасықтық, корқақтық деп те түсінетін сынай аңғардым. Дағыстаннан келген құмық балалары Мұртаз, Әлімпаша, Аюб, Сұлтанпашалар тіпті басына бастады. Тепсе темір үзетін жаспын ғой ол кезде, біреуден имене кою деген де болмайтын онда. Бірер аптадан соң әлгілердің аса сүйкеніп, қағыта кекетіп, тым еркінсіп кетіп өзіме соқтыққан бір-екеуінің танауынан “шертуге” де тура келген. Тең құқылық әділеті содан кейін ғана барып орнап еді. Көбімен кейін достасып та кеткенбіз.

Әкімшілікте де солай. Мен үлкендерін “пәленшекелеп”, жасы кіші ұл-қыздарын “әке”, “көкелеймін” ғой баяғы.

Әсіресе қыз-келіншек жағына барынша сыпайылық танытып, көрген жерде сүйіп-құшып, өбектеп жататын едім. Сөйтсем олардың да көбі бұл жердің ынғайына қарай әбден бейімделіп алған, одан бөлек тірлік бар дегенді ескере бермейтіндер болып шықты. Бастықтарының алдында байпаңдап, маймандап, маймылға айнала жаздап тұрады да, сол бастығының қабағы біреуге түйілсе болды, бұлар да сырт айнала жалт береді екен.

Түрі де, діні де әртүрлі болғанымен, тіні бір, ісі мен “тілі” бір, тіпті жүре келе бір-біріне кескін-келбеті де, кимыл-қаракеті де ұқсап кететіндігін көріп таңырқай бастадым. Рас, бәрінің де нан тауып жерлік ақылы, айналасын алдауға жарар аяласы бар әйелдер. Тек кісі сыйласа — сені қызметіңе, дәрежеңе қарап қана сыйлайды екен, содан үркіп қалған жайым бар.

Соларын көріп, енді мен де бәріне бұрынғыдай өбектей бермей, біразының сәлемін салқын қабылдай бастадым. Мені тіпті, жайдақ, жалпақшешей біреу екен деп жүре сөйлесуге де бейіл танытқан бірен-саран қыз-келіншектің қылығынан түніле сырт айналуға да тура келген. Содан да аяғымды тарта берген болатынмын.

Ылғи ғана есекпен бірге қамап ұстаса арғымақ аттың өзі аз ғана күн ішінде есекке ұқсап кетеді деген сөз бар. Сол сияқты

әйелдерге ғана бағынып, күні үшін ғана амалсыз жағынып жүрген ер-азаматтардың өзі де бірте-бірте ұрғашыға ұксап, бойда бар азмаз еркекке тән қасиетінен айырыла бастайтынын да байқадым. Оған да көптеген дәлелім бар.

Осы арада Еркеғали Рахмадиевтің Ғабан (ғұлама Ғабит Мүсірепов) жайында жазған бір әңгімесі есіме түсіп отырғаны. Ераған 8-наурыз қарсанында үйіне өзімен аралас-құралас, сыйлас-сырлас жүрген қазақтың бір топ зиялы азаматтарын қонаққа шақырмай ма. Бір-бірімен үйірсек, үлкен-кіші демей, етене жақындасып кеткен жақсылар мен жайсаңдар болса керек бәрі де.

Бір сөздің кезегіне орай үй иесі Ераған: “8-наурыз мерекесі де келіп қалды ғой, сол үшін осы дастарқан басындағы ер-азамат орнымыздан тік тұрып, сүйікті-сұлу арулар құрметіне тост көтерейік!” — деп ұсынады ғой. Дастарқан басындағылар тегіс ұшып-ұшып тұрады да, жалғыз Ғабан орнынан қозғалмаған күйі отырып қала береді. Өзілі жарасқандар атасымен де ойнайды, бұрыннан үйде-түзде әжуа-қалжыңы жарасып келе жатқан Ераған: “Әй, шал, сен естімей қалдың ба, әйел емессің ғой, неге тұрмайсың орнынан?!” — дейді екен. Сонда ыңырана тіл қатқан 80 жасар Ғабан: “Біз де бұл күнде соларға қосылып қалдық қой!” — деп, ду күлдіріпті бәрін.

Әкімшіліктегі әйел басшылардың қол астында жүрген бірен-саран жігіттер де сол Ғабан айтқандай, «ұрғашылар» сапына қосылып бара жатқандай көрінеді де тұрады маған. Мұнда біраз жыл қызмет істеген еркек-әйелдің бәрі де күн өте келе зәлімдіктің өзін мәртебеге балайтын, екі айтуға еті үйреніп, ит-ырғылжынды өнерге санайтын қатып-семген әлдекімде айналып шыға келеді екен де, кісіге жасаған жамандықтың өзінен ләззат табатын тасбауырға барып туысып кететінін сезбей де қалатын сияқты.

Татар халқында: “Сұлы жемес арғымақ жапыраққа зар болады” деген сөз бар екен, өзім де осыларға ұксап кетпей тұрғанда жөнімді тапқаным абзал шығар деген ойға көбірек табан тірей бастағандаймын.

Бәрімізге белгілі атакты ғалым-физик Петр Капица: “Руководить — это значит не мешать хорошим людям работать”, — депті. Сенің жұмыс істеуіңе молынан мүмкіндік туғызып отырса, әр бастамана бөгет жасамаса, қолыңды қағып, бетінді қайтармаса — қандай іске болса да құлшына кірісер едің ғой. Әр ісіңнен мін тауып, әр сөзіңнен астар іздейтін жартылай ғана бастықтардың жортак әдісі құртады екен дінкенді. Былайғы жұрттың алдында сенің абыройың өзінен асып кетпеу жағын көз жазбай қадағалап, жоқ жерден іліп-шалып, кердендей келе жүйкенді жұқартып, жігерінді мұқалта береді. Өзі ғана емес, айлар бойына ыбыр-сыбыр, қыбыр-жыбырға өзі үйреткен қол астындағы қошеметшілері және бар. Әр жерде арс ете қалып, реті келсе аяқтан шалып, олар да қарап жатпайды. Өйткені бұл жерде өз аяғымен келе қалған кездейсоқ

адам болмайды. Бір-біріне аға, бір-біріне апа-жезде, құда-құдағи сияқты ілік-шатыс болып кетеді. Солар бір-бірімен қол ұстаса қосақталып, арасынан саңылау өткізбеуге итін де, битін де салып бағады. Жан-жақтағы “ел билеп, жұрт шүйлеп жүрміз” дейтін аудан дәрежесіндегі атқамінерлер де бетін, беделін жұмсай жүріп, жасаққа жарамас жасығын, қосаққа жүрмес масылын да тықпалап әкеліп, майлап өткізіп жатады. Олардың ұяда көргені де, күнделікті еститіндері де бір сыдырғы сөз, бірыңғай өнеге, бір ауыздан ғана шығар өсиет пен уәж. Көргендері — тақталастық пен бақталастық, әрекеттері — күншілдік пен күндестік. Қыспак пен қымтырысқа да, қарекетсіз тым-тырысқа да еті үйреніп кеткендер. Өздерінен биігірек тұрған, өздерінен әлдеқайда таза, ары былғанбаған, ұяты ортаймаған біреуді көрсе олар шетінен ит көрген ешкі көзденіп, өшігіп, өршеленіп шыға келуі әбден заңды құбылыс деп білемін.

Арын да, ұятын да жақсы бір мақсат үшін емес, аз күнгі алдамшы мансап үшін тәрк еткен сол әккілер билік басына келіп алған соң, алдына адам түсірмеуге барын салып бағады. Оған ешкім жақсысың деп те айта алмайды, жамансың деп біреу бетін қайтармайды.

Өзіне ұқсамайтын ақылды бір адамның атының шығуы да оларға шаншудай қадалады. Сасық намысы, жадағай да жалған беделіне сол ғана нұқсан келтіретіндей, әлгі жақсының сонынан шам алып түсіп береді бәрі.

* * *

Еңсем түгілі, етегімді елге бастырмай,
Өзім бар жерде өзгенің аузын аштырмай,
Пендені бетіме қаратып көрген жоқ ем мен,
Бес төбет келіп беттей алмайтын қасқырдай.

Патшаның қызы батып кіре алмас қойынға,
Бес жігітіңнің буы бар еді-ау бойымда,
Алаш ұлына асыртпап едім бастан сөз,
Тығыла күліп... жығыла жүріп сойылға.

Қарасы түгілі, ханның алдында кішірмей,
Қарныма бола кісіге күнімді түсірмей,
Қаһарым болса қайғыға қарсы жұмсаушы ем,
Қара бір тастан қашай да салған мүсіндей.

Қиянат көрсем — қарайып қайта қаныма,
Жексұрындарды жолатпай қоймай маңыма,
Жағымпаздардың (өліп кете ме өзеуреп),
(Тұра қашпадым)... құлақ аспадым зарына.

Жүрейін десем пенделіктен де алшақтау,
Иттері ырылдап, биттері жыбырлап шаршатты-ау!
Ар сатпау еді алаға берген антым да,
Қиындап барады, қайтейін, бүгін жан сақтау!

Көптен-ақ көзге үйіріле қоймай жырдан шық,
Көлі құрғаған көңілдің өзі тұр қаңсып.
...Қабамын дей ме — қаптап келеді көп төбет,
Тісін ақсита тап-тап береді бір қаншық!

10 қазан, 2000 жыл.

Тағы да “Майлышат” ауылы жайлы. Қазақ-калмақ соғысының бір бітімді тұсы осы жерде өткен деп, әлі толық анықталып, тарихи дәлелденіп бітпесе де, сол жерге белгі тас орнату жайлы әңгіме болды.

Мен: “Әлі де ойланып, тарихшы ғалымдармен ақылдасып көрелік те. “Кенесіп пішкен тон келте болмайды”, — деген сыңайда қарсы болып көріп ем, Жібек Әмірханова: “Сіздің осы үнемі кері бағып отыратыныңыз не?” — деп тыйып-ақ тастағаны.

Осындай бір ыңғайсыз әңгіме бірер күн бұрын әйгілі Томирис патшайым (біреулер “Тұмар ханым” деп те жазып жүр) жайында болып еді. Талдықорған қаласындағы бұрынғы В.И.Ленин ескерткішінің тұғырының үстіне Томирис бейнесін орнатсақ деген ұсыныс түсіпті. Басшылар да анық-қанығына, мәселенің байыбына барып алмай жатып, “бәрекелді!” — деп колдап, мүсінін жасауға бәйге жариялатып та жіберіпті. Жібектің кабинетіндегі бір әңгімеде мен: “Томирисің өзі біздің дәуірімізден бұрын жасаған адам. Кім екені де толық анықталып болған жоқ. Әйтеуір бір әйелге ескерткіш орнату қажет болса, тіпті бәрімізге белгілі, көпке аян Ұмай ана, Домалақ енеге орнатпаймыз ба?” — деп едім, ешкімнен колдау таппадым. Тағы да теріс сиген кертартпаның өзі болдым да шықтым.

Осыған байланысты ешкімнің нұсқауынсыз-ақ **Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтына** хат жазып, Томирис жайлы толық мәлімет сұраттым. Әйтеуір тарих алдында өз арыма нұқсан келмеуін ойлағаным еді ол.

Бірер күннің ішінде әлгі институт директорының орынбасары, тарих ғылымының кандидаты **Қ.Алдажұмановтан** жауап алдым. “Алматы облысы әкімі аппарат басшысының орынбасары **С.Иманасовқа**, — деп бастапты ол жігіт өзінің жауап хатын. — Өтініштеріңіз бойынша Талдықорған қаласында Томирис патшайымға ескерткіш орнату мәселесіне байланысты пікірімізді жолдап отырмыз. Томирис — Геродот бойынша б.з.д. VI ғасырда өмір сүрген массагет патшайымы. Ол көне скиф (сак) дәуіріндегі тайпалардың бірі. Томириске ескерткіш орнату үшін оның көне Қазақстанға, қазақ жеріне қатысы бар-жоғын ескеру қажет. Сондықтан Талдықорғанда ондай ескерткіш қою ұсынысына колдау көрсетуге қарсымыз”.

Қосымша ретінде екі беттік (орыс тілінде) анықтама қоса жіберіпті. Енді сол “Томирис патшайым жайындағы тарихи анықтама” деп аталатын құжаттың орыс тілінен өзіміз аударған мәтінін толық келтіре кетейін.

“Томирис — массагет патшасының жесірі, біздің дәуірімізге дейінгі алтыншы ғасырда (539 жыл) көшпенділердің парсы патшасы Кирге қарсы азаттық жолындағы соғысты басқарған. Ол соғыста оның Спаргапис дейтін баласы қаза табады. Патшайым қиян-кескі ұрыста Кирді жеңіп, кегін қайтарады, оның басын кесіп алады. Кесілген басты: “Қанішер Кир, саған керегі қан еді ғой, ал енді шөлінді қандырып ал”, — деп, қан толы меске тастайды. (Геродот, “Тарих” бірінші кітап, “Клио” 201-216 жана жол). Парсылар мен скиф — массагеттердің соғысы жайлы сол көне грек тарихшысы Геродоттың жазғанынан басқа дерек бүкіләлемдік ғылыми-тарихи әдебиетте кездеспейді.

Геродоттың “Тарихынан” кейінгі жазбалардың бәрінде де Кирдің әскері көпір салып өткен Аракс өзені Азиядағы бір өзен. Бәлкім, тіпті Сырдария да болуы мүмкін дегенді айтады. Бірақ 25 ғасыр бұрын соған аты ұқсаған басқа да өзендер болуы әбден мүмкін ғой. Скифтерге жататын массагет халқы Каспий теңізінің, шығыс жағында өмір сүрген, сондықтан Аракс — не Сырдария, не Әмудария болуы мүмкін деген болжам айтылады. Оны анықтау енді мүмкін де емес. Массагеттерді түркі халқына да, Кавказ халқына да жатқызуға болар еді. Өйткені, гректердің Томирис деп отырғаны Тұмар не Томар, болмаса Тамара да болуы мүмкін. Тамарадан Кавказ әйелдерінің есімі, тіпті орта ғасырдағы грузин патшайымы Тамараның есімі болуы да мүмкін еді. “Ис” деген қосымша грек тілінде орыс тіліндегі біреуге тәуелділікті, “ов” сияқты көрсетеді. Мәселен, Спаргапис, Липоксаис, Колаксаис, Томирис.

Бұдан басқа деректердің еш бірінің ғылыми негізі жоқ. Скифтер — әр түрлі тайпадан тұратын көне халық. Біреулері мал бақты, көбіне көшіп жүрді, екіншілері егін салып, жеміс өсірді, орнықты тірлік кешті. Үшінші біреулері балық аулаумен күнелтті, яғни өзен-теңіз жағалап, кеме де жасауы мүмкін. Сөйтіп тарихи-табиғи процестердің әсерінен скифтер орта азиялық, кавказдық тіпті еуропалық халықтарға араласып кеткен. Кавказ халықтары ішінде оларға осетиндер мен аландар (нарттар), Орта Азияда қазақ, өзбек, түрікмен жақын. Томирис солардың қайсысының перзенті? О жағы әзірге беймәлім.

Күні ертен грузин не армян тарихшысы жаңа табылған фактілер мен деректер негізінен Томирисі өз патшайымы деп те жүрмесіне кім кепіл?

Әрине, Томирис түрік тұқымдас елдің патшайымы деуге бірнеше негіз бары рас. Біріншіден, массагет жауынгерлері шарап дегенді білмейтін еді, яғни Кавказда болып көрмеген, сондықтан да парсылардың қалдырып кеткен ішімдігінің не екенін айырып болмастан, тез мас болып қалып еді. Екіншіден, массагеттер мал баққан, олардың атты әскері, қалайы қалқан сияқты скифтерге тән құралы болған. Үшіншіден, кейін “скифтік әдіс” атанған соғыс

жүргізу тактикасы – каша соғысу, шөл далаға шығандатып, қарсыласын каша жүріп қалжырату. Кавказ тауларында ол мүмкін емес еді, әрине.

Томиристің түрік тұқымдас елге қатысы бар-жоғы әлі айқындалып болмағандықтан да біз оған Жетісу жерінде ескерткіш орнату әзірге тиімсіз де лайықсыз деп білеміз”.

Бұл да менің “кері бағар, кертартпалығымды” дәлелдей түсті. Шындыққа жүгініп те басшыларға жаға алмасымды сезген едім содан.

Облыс әкімінің ұйғарымы бойынша бір топ жазушының кітабын шығарып беруге демеуші болып, сол кітаптардың тізімі жасала бастап еді. Іштерінде әйгілі “Қырандар қияда қаза табады” романының авторы Мақан Жұмағұлов ағамыз бен маған аса таныс емес сексен жасар Исабай Есқараев ақсақал бар еді. Екеуі де қайдан білсін, жеке-жеке салып-ұрып Жібекке бармай ма? Мақан өзі аңғалдау, алды бар, арты жоқ адам, Жібекке қолқа салып біраз әңгіме айтса керек. Олардың арызына әкімнің өзі “тізімге қосыңыз” деген бұрыштама жазып, маған жолдаған. Шығарып беру жағында болатынбыз.

Сол бір шамада Жібек телефон соқты. “Сізге Мақан Жұмағұлов деген жасы үлкен адам барды ма?” – деп сұрады. “Жоқ, көрмедім. Таба алмай қалған болар”. “Оның қандай шығармалары бар өзі?”. “Орыс тілінде жазатын кісі ғой, ең белгілі шығармасы Аманкелді Иманов туралы “Орлыгибнут в вышине” деп аталатын роман”. “Со кісіге “бізде Сәкен Иманасов қызмет істейді, жолығыңыз” деп едім. “Сіздер неткен бақытты адамсыздар, бір күн де болса Сәкенмен бірге жұмыс істеген”, – дейді”. “Өте дұрыс айтқан екен Мақан”, – деп, ақкөңіл қарттын ықыласына мәз болған қалпымда Жібекке қалжын айтам ғой.

Жібек болса Мақанның әлгі сөзін жолыққанда өзіме де, қасымыздағы кездейсоқ келген басқа адамдардың көзінше де әлденеше рет қайталап айта берді. Әр айтқан сайын оның дауыс ырғағынан көмейіне тығылып қалған кекесін сияқты әлдене тұрғаны аңғарыла бастады. Басында әзілі ғой деп, өзім де күле тындаушы едім, келе-келе құлаққа түрпідей тие бастаған соң, сол әңгіме айтыла бергенде жылжып жүріп кететін болдым.

Өлісі бар, тірісі бар 15-16 автордың кітабын шығарып беру ұйғарылды. Мен бұл жұмысты “Жалын” баспасына жүктеуді ұйғардым. Баспа директоры Бексұлтан Нұржекеевпен келіссөз жүргізіле бастады.

– Неге “Жалын” баспасын тандап алып отырсыз? Тендерге салмаймыз ба?— деп сұрады Жібек.

– “Жалын” – мемлекеттік баспа ғой, басшылары да өз облысымыздың патриоты, керегінде ізлесек те, ойымыздан шықпай

жатса да “үйренген жау атыспаққа жақсы” болған соң ғой, — деп уәж айтқан болдым.

Жібек үндей қоймаған.

Сол күндері маған “Шартарап” баспасының иесімін деп Құлтас атты жігіт те келіп, осы кітаптарды шығару жағын өзіне тапсыруды сұрап жүрген.

Біреу күннен кейін Жібек: “Сіз Құлтасты білесіз бе?” — деп сұрады. “Жок, — дедім, — білмеймін”. “Шартарап” аталатын баспасы бар екен, кітаптарды шығаруды соған тапсырсақ деп отырмыз”. “Жалын” баспасымен келісіп жүр едік қой. Нұржекеевтен ұят болмай ма?”. “Тендер шешіп отыр ғой, “Шартарап” арзанға шығарады. Нұржекеевке соны айтарсыз”. “Жарайды”, — дедім. Мен “Құлтасты білемін”... дегенде мәселе басқаша шешілетінін де сездім. “Е, мейлі ғой!” — деп ойладым.

Бексұлтанға айтып едім. “Қайте қоясыз, не қылса, о қылсын” деген сынай танытты.

15 қазан, 2000 жыл.

Бүгін аса бір жүйке тозған күн болды. Танертең маған “Время” деп аталатын газеттен ұлты да, жынысы да беймәлім Мариям Унгарова дейтін тілші келді. Аты-жөні әйел затына ұқсаған соң бар ілтипатыммен-ақ қарсы алып, орын ұсынып, хатшы қызға шай алдырып дегендей, жік-жапар болып жатырмын ғой баяғы. Бірақ не сөзге қонақ бермейтін, не өзі жарытып ештеңе түсіндіре алмайтын көкайыл бірдене болды да шықты. Әр сөзіме дау айтып, китығыма тигендей болды. Қуып шықпасам да, итергендей болып әрен құтылғамын.

Сол екі арада қасында осында істейтін Ахмет бар, Тұманбай көкем келіп, жаңа бір өленін оқыды, енді Жұбан турасындағы сөзін оқи бастағанда, “меридиан” телефоны шыр ете қалды. “Амігхапова” деген жазуды көріп, трубканы көтермей-ақ қойсам ба екен деп бір түрдим да, “қой, қайтер дейсің”, — деп алып жайымен жауап бердім. “Исабай Есқараевтың кітабы не жайында?” — деп сұрады ол бірден амандық-саулық жок. “Оқыған емеспін”, — деймін. “Сіз ғой тізімге қосып, кітабын шығаруға ықыласты болып отырған”. “Е, мен ол тізімдегі қолжазбаның бәрін оқып отыра алмаймын да ғой, бірақ аннотациясында “Жетісу өңіріндегі азамат соғысының кезеңі сөз болады” делініпті”, — деп жатырмын өзімше.

“Қазір азамат соғысы турасындағы кітап кімге керек?” — дейді Жібек тағы да. “Апыр-ау, орыс, қазақ әдебиеттерінің М.Шолохов, А.Фадеев, С.Мұқанов, Ж.Аймауытов, Б.Майлин сияқты ірі өкілдерінің ең басты шығармалары да сол кезеңді қамтымай ма. Қарт адам екен, әкімге арызбен кіріп шығыпты, әкімнің “шығарындар” деген бұрыштамасы да бар”, — деп бара жатыр ем,

ол сөзімді кілт үзіп, “о сықыр бұ сықырға ұксамайды, әуре болмаңыз, кітабы шықпайды. Алып тастаңыз тізімнен!” — дегені.

“Өзің білме, білгеннің тілін алма” дегенді қазақ осындайдан айтқан екен-ау деймін іштей. Баяғы Аманханның: “Сәкен аға, аман болсаңыз, Жібек пен Фатима қасыңызда жүргенде енді үш-төрт айдан соң басқаша сайрай бастайсыз!” — деген сөзі шындыққа айнала бастағаны ма? Қой, олай бола қоймас!”

Сөйте тұра оның сөзінің ақырын тыңдауға төзімім әрең жетті. Түмекен: “Әй, не болды? Сабыр етсенші, өзің тіпті бозарып кеттін ғой!” — деген соң төменге түсіп, бір-бір ұрттам коньяк ішіп, ашу таркатқан болдым. “О, жасаған, енді төмен етектілермен төбелестіре көрме!” деп жалбарындым іштей тәнірге.

Қасымызда Ахмет бірге жүреді. Түмекен айтқан бір әңгімесіне орай (таратып жатпай-ақ қояйын деп отырмын) көкемнің құлақ түбінен күңк етіп: “Қап, бекер-ақ айттыңыз-ау!” — деп қалды.

Тұманбайды сақтандырған, оған менен гөрі жақынсыған түрі. Екеуін мен таныстырғаным есінде жоқ шіркіннің, өзінше менен гөрі ақылды, менен гөрі аузына берік болғандағысы-ау деп ойладым інімнің. Амал не, ашуланып отыр ем, қоламтаны одан әрі үрлей түскім келмеді де, естімеген, елемеген сынап таныттым.

Осы інімді де түсіне алмай бара жатқандаймын. Көп жылдар бойына ағалап та, жағалап та менің жанымнан шықпай, алағай да бұлағай кезендерде әрдайым аузыма қараушы еді. Қысылғанда мен де оның қасынан табылуға тырысатынмын. “Туған ағам да сіздей-ақ болар!” — деп сендіреді мені. Бірде тіпті біздің үйде отырып келіншегіне телефон соққаны бар. “Мен ағаның үйіндемін”, — деп еді, ар жағынан: “қай ағаның?” — деді-ау деймін: “Менде қанша аға бар еді, Сәкен ағаның!” деп шегелеп те айтқан. Бәтінкемнің бауына шейін байлап беріп жүргенге имандай ұйып, ағасынып, маңызсып жүре беріппін ғой. Кейін оның маған өзі күнде жамандап жүретін бір адаммен ауыз жаласып кеткенін байқап, ішімді тартып қалғандай болғаным бар еді. Мына жерде де сол қылығы көрініп қалды.

Туыстар бар жақсы көрген, жек көрген,

Мына бастан бәрі-бәрін өткергем.

Өзінді зор ұстаушы едің, әп-сәтте

Сыпырылып түсті-ау сенің бет-пердең, — дейтін шумак орала берді ойыма.

Менің көп жағдайда көре тұра — көрмегенситінім, ести тұра — естімегенситінім болады. Сонда қасымдағылар мені де бір дымсезбес аңғырт, аңғал екен деп ойлайтын болуы керек.

Кісілік пен иттіктің арасы қанша жер екен? Мен ойлаймын кейде, кісілік деген игі-жақсылар аунай кеткісі келіп тұратын жап-жасыл күрғақ көгал шығар деп. Ал “иттікке” келер болсақ, ол түбі көрінбес, көзге байқала бермес батпакты ұйыққа ұқсайды.

Байқамай бір түсіп кеттің бе, ақырын-ақырын білдірмей сені түбіне қарай, тереңге тарта береді, тарта береді. Енді қайырыла көгалға, қол жетпес құрғақ таза жағалауға шығу мүмкін емес, сол бойы белшеден бокқа батып, былғана түсесің, былғана батпақтап қала бересің. Тырбансаң да, ырғалсаң да енді уысынан шығармайды. Карьера (мансап) қуып жүрген кейбір азаматтар маған ұдайы осыны елестетеді де тұрады, әйтеуір. Қабаннан да пана іздеп, қабыланнан да сая іздеп, аз күнгі қызығы үшін доңыздың тұмсығынан, сасық қоныздың құйрығынан сүюге арланбайтындармен де қатар тірлік кешеміз-ау, амал не?

“Бірде бал, бірде у беріп өтеді өмір,
Бақытты, қайғыны да көтере біл!” — деген әлдекімнің өлеңінің екі жолын ынылдай айтып, бұл күнді де өткіздім.

19 желтоқсан, 2000 жыл.

Танертең жұмысқа келіп, орныма отырар-отырмастан тағы да Жібек телефон соқты. Сіз “Тарлан” сыйлығын беретін сарапшылар комиссиясының мүшесі екенсіз ғой, Иранбекке алып беруге қалай қарайсыз?” — дейді. “Бұл бір ғана әдеби шығармашылығы емес, қоғамдық қызметі, уақытқа, елге, жерге сіңірген барша еңбегі түгел ескеріліп берілетін сыйлық сияқты, бір адамға жөнсіз бүйрегімнің бұрғаны келісе қояр ма екен?” — дедім. Мен өзім тегінде: “Көрерміз, ойланайық, ақылдасайық” деп шығарып салуға ежелден қарсы адаммын. Буынсыз жерден пышак ұрғысы келетіндерге осылай, әкесі өлгенді де естіртеді дегендей, кесіп-пішіп, сөзбұйдаға сала көлгірсімей бір-ақ айтқанды ұнатамын. Соны айтуым мұн екен, Жібегімнің бірден шала бүлініп, тулап ала жөнелгені. “Сіз өнеукүнгі конкурс (“Жаңа ғасырға — жаңа ән”) концерті кезінде БАҚ (бұқаралық ақпарат құралдары) өкілдеріне шақыру билетін неге таратпадыңыз?” — деп, біраз кіжіндеп алды. “Оған менің қатысым қанша? Тапсырылған тиісті адамдар бар, солар өз міндетіне алып еді ғой”, — деймін мен. “Сіз хандығыңыздан тайып қаласыз ба, өзіңіз таратсаңыз. Шіренесіз де тұрасыз ылғи, түбі сізге бұл жақсылық әкелмейді, жаман, өте жаман болады!” — деп сес көрсете бастады. “Жібек-ау, бұл жерде менде қандай жазық бар, маған ондай тапсырма берген ешкім жоқ еді ғой”, — деймін, оған құлақ асып жатқан ол жоқ, өзеурей түсіп: “Айтпады деменіз, сізге жаман, өте жаман болады!” — дегенді шегелеп қайталай берді.

Мың күннен кейінгі шөлмектің де сынар кезі келіп қалды-ау деймін, әйелге айтпайтын-ақ сөзім еді, ызадан жарыла жаздап: “Жібек Әмірхановна, — дедім сабырмен, — мен өзім жаманды да, жақсыны да бірдей көріп келе жатқан адаммын. “Жаман болады” деп не айтқалы отырсыз? Мен өзі дәл қазір біржола өтек етіп, піштіріп жіберуден басқа ешнәрседен қорықпайтын болып алғам”,

— дедім. Ол телефонда едәуір үнсіз тұрып қалды. Біртүрлі бәсен дауыспен: “Жақсы онда”, — деп байланысты үзді. Орыстың баяғы атакты ғалымы Михайл Ломоносовтың: “Служить я могу кому угодно, а прислуживать не буду даже самому господу богу”, — дегені бар еді. Сол сөз есіме түсіп, жанағы дөрекілеу тойтарысыма өзімнен өзім рақаттана бір күліп алдым да, бойым әжептәуір жеңілдей түскенін сезіндім.

Маған тегі “не жасамайсың” дейтінін өзі де білмейтін болуы керек. Менің бағынышты болсам да, жағынышты да жалынышты бола алмайтыныма көзі жетсе керек еді ғой осы күнге дейін. Әлде соны ұққысы, ұға тұра да бүтіндей қабылдағысы келмей ме? Әйтеуір бір ықтырам, әйтеуір бір бүктырам деп ойлайтын болуы керек. Қарауындағы көп ғаріптің біріне айналып кете бермегеніме танырқайтын болуы да керек, сірә. Одан басқа не істеппін, жолын кескем жоқ, алдында басқа бір қылдай кінәм жоқ екенін де жақсы білем.

Өзіндік қалыптасқан дара бір кісілік қасиеті жоқ, ғұмыр бойында біреудің ығында жүріп күнелткен (өзі де күл, өзі де күн) адамдардың өз қарауындағылардың кеудесін басып, тұқыртып, біржола илеп-бүктеп, имендіріп ұстауға тырысатыны болады. Біреудің өзінен еңсесі еңселі, өресінің биік екенін көрсе болды, қылғынып өле жаздайтын да лауазым иелері барына бұрыннан қанық едім.

“Қазақ елі” газетінде Бақыт Сарбалаев Оңтүстік Қазақстан облысының әкімі Бердібек Сапарбаевты қорғап мақала жазып еді, Жібек те өршеленіп: “Сіз неге сондай мақала жазбайсыз?” — деп тиісті маған. “Оның қисыны келмес” десем, тағы да сес көрсетіп әлекке түсті.

Аттылы ма, жаяу ма, ит пе, құс па — әйтеуір үй сыртынан өтетін әркімге бір арс етіп үріп, арпылдап қалатын майтөбеттер болушы еді. Мені де сондай, әкім, әкімшілік атына айтылған әрбір кереғар пікір, әжуа-мазаққа үн қатып, тисе — терекке, тимесе — бұтаққа деп, бұтып-шатып, шаптыға соқтығып отыратын қолжаулық еткісі келді-ау деймін. Әр сөзінің аңғарынан соған ұқсас сарын есіп тұратын болды.

26 желтоқсан, 2000 жыл.

Жібек әнеугі әңгімені бүгін тағы жалғастырып: “Газет тілшілеріне неге билет апарып бермедіңіз?” — деп сұрады. Ол жұмыс ақпарат және қоғамдық келісім басқармасының бастығы К.Жәйшібекова мен әкімнің баспасөз хатшысы Фатимаға тапсырылған болатын. Соны айтып едім, “Сіз апарып беруіңіз керек еді, сіз апарып беруіңіз керек еді”, — деп әр сөзін екі реттен қайталап ұрына берді. “Айтпады деменіз, сізге жаман болады, жаман

болады!” — деп тағы шүйлікті. Әнеукүнгі жауабымды және бір рет қайталауға тура келді.

Атакшы суретші Әбілхан Қастеев “не жағдай?”, “не нәрсе?” деудің орнына көбіне “не күй?” — деп сұрайды екен. Бірде сол кісі белгілі голланд суретшісі Рембрандтты Рабиндранатпен шатастырып алса керек. Сонда аяқ асты ескерту жасаған адамға карап Әбекен: “Не күй? Айтылып кетті”, — депті. Біреулер соны шала естіп, “не қуя, айтылып кетті!” дегізіп, орыстың боғауыз сөзінің қазақы бұрмаланған кейпіне түсіре анекдот шығарған. Ел арасына сол соңғысы көп тарап кетіп еді. Бұл жолы біз де “не қуя, айтылып кетті” деп, іштей күліп қала бермек болғамыз.

Кешке қарай әлдебір жұмыспен Жібектің алдына тағы бардым. Қызмет солай, қайтерсің. Сол жерде ол: “Сіз әнеукүнгі концертте Ермек Серкебаевқа орын бермей, ерегесіп отырып алыпсыз ғой, маған залда отырған үлкен ақсақалдардың бірі айтып келді”, — деді.

“Ақсақал-қарасақалдың кімнің кімге орын беріп, бермегенін тізгеннен басқа жұмысы жоқ екен-ау, ә! Оның үстіне мен сіздің кіші балаңыз емеспін ғой, үстімнен кім көрінген айтқан шағымды тыңдайтындай,— дедім. — Біз билет бойынша әйелім екеумізге тиесілі өз орнымызда отырдық. Оны неге біреуге босатып беруім керек?”

Жібек: “Ермек деген — Ермек қой, тұрып орын беруіңіз керек еді”, — деп болмады. Бұдан әріге мен де төзбей: “Сәкен деген де Сәкен, келер ұрпақ мәдениетімізге сіңірген еңбегімізді таразылай келгенде Сәкен Иманасов та сол Ермек Серкебаев қатарынан орын алатын болады. Мұны бір деңіз. Екіншіден айтарым, менің әкімшіліктен тысқары жерде не істеп, не қойғанымда бұдан былай жұмысыңыз болмасын? Әркімнің өз жөні бар!” — дедім де, шығып жүре бердім.

Сенің жасың үлкен екендігінде, атағын да, атың да бар, абыройсыз да емес екендігінде шаруасы да болмайтын басшыларға таң қала беремін.

Бірте-бірте маған берілген өкілетті биліктің шеңбері тарыла бастады. Жетісу жеріне аты белгілі, кезінде үлкен лауазым иесі болған бір ағамыз “Алматы облысы энциклопедиясын” шығармақ ниетімен Жібекке барады ғой. Біраз әңгімеден соң: “Сәкенге де соны айтамын, қазір соған бармақпын”, — дейді. Сонда: “Сәкеннің не қатысы бар, ол емес, шешетін біз ғой бұл мәселені, Сәкенге барудың қажеті жоқ”, — деп шыр-пыр болыпты Жібек. Оны маған әлгі ақсақалдың өзі айтқан. “Онысы несі?” — деп те сұраған. Мен қайдан білейін!..

21 желтоқсан, 2000 жыл.

Әр адамның соншалық бір көңілі құлазитын, жанын қоярға жер таппай еңсесі түсе езіліп бітетін кездері болады. Сондай кезде кім болса ол болсын, әйел ме, еркек пе, ұл ма, қыз ба, жақын ба, жат па деместен біреуден жұбаныш сөз дәметесің. Бірақ қырсық-қанда жан-жағынды қанша қарманып, қадірінді білер біреу таппайсың. Көрінгенге және мұң шаға алмай дал боласың. Оның үстіне жасынның біразға келгені де тежеу бола береді.

Әлі күнге ойланам: аман-есенімде Заманбекке рақметімді айтып осы арадан кетіп-ақ қалсам ба деп. “Егемен Қазақстандағы” Мейрамбек інім де жолыққан сайын: “Әй, аға-ай, осы ара сізге қол емес-ау, ақын жүрер жер бұл емес қой, бұл емес!” дей берді.

Соныкі де дұрыс па әлде.

Басылып бірте-бірте біздегі леп,

Отырмын күйкентайдай күзде жүдеп.

Қалтырап екі тізем әрен кірдім,

Жакпай қап жүрем бе деп сізге, Жібек!

Сыйынып бір аллаға, мақтай барып,

Екеуміз бір қазыққа ат байладық.

Әйтеуір өзімді-өзім мүжи берем,

Жібекке жүрем бе деп жакпай қалып!— деп өлең жазып Жібекке барып ем, онымен де жібіте алмадым.

* * *

Көлеңке жерде қалып бір қойған мұздақтай,
Тымырайып қана тұрар еді-ау ол міз бақпай.
Сәлеміңнің өзін сызданбай алған күні жоқ,
Жүрегіңді сенің шымыр еткізе сыздатпай.

Бүрісе қалып бұралқы ит көрген кептердей,
Тіл қатқан емес кеміте күліп кектенбей.
Инеліктей боп ілмиіп, ішін бермейтін,
Атасының көрін Иманас қазып кеткендей.

Ұрғашыға да, құрбашыға да ұқсамай,
Күркетауықтың мекиені құсап түк самай,
Үнінен үркіп, үдірейе қарап тұратын,
Тоқсан жасында Тегеран барған чукчадай.

Санасып жатпай сақалы бар деп, мұртты деп,
Жусатып айдап иі жұмсақтау жұртты кеп,
Күн көрсетпейтін қызметі төмен кісіге,
Күшік күйеудей кішірейте сөйлеп, түрткілеп.

Жүргенде солай жаныңа торсық байлатпай,
Өтті де кетті тасыраң дәурен тайлақтай.
Алақан жайып, аңырап қала беріпті,
Көлі суалып, кемесіз қалған айлақтай.

Дұшпаны да жоқ, жоқ еді қимас досы да,
Кектене қарап, көлеңкесінен шошына,
Жынын алдырған бақсыдай болып жүр дейді ел,
«Кезекті дүние, кезбе бақ» деген осы да!

29 желтоқсан, 2000 жыл.

Кезекті еңбек демалысына шықтым. Шаршаудай-ақ шаршаған екенмін. Сіркем су көтермейді. Оның үстіне осының алдында ғана қан қысымым кенеттен шұғыл көтеріліп, он күн бойына емханада жатып та шыққаным бар. Ақшаның бетіне қарамай, қымбат та болса мейлі деп, бұрыннан өзім үйренген “Алматы” санаторийіне барып, тынығып қайтуды ойладым.

5 ақпан, 20 ақпан, 2001 жыл.

Облыс әкімшілігінде табаны күректей бір жыл қызмет істеппін. Тапқаным да, тапсырғаным да бар. Моральдық, материалдық жағы ойдағыдай, бірақ өзінді-өзін ылғи бөтен үйдің мейманындай сезінген бір түйткіл арылмай қойды көңілден. Әлі күнге “мен де осы жердің белді де белсенді мүшесімін-ау” деген сезім жоқ.

Санаторийдегі тірлік белгілі ғой, әсіресе жүйкесі жұқарып, жігері мұқалып жүрген мен үшін осы жолы пайдасы көп болды. Ауыр бір ойлардан арылып, ақыл-есім қайта орнына келгендей алаңсыз бір рақат күндер кештім. Нұрмахан Оразбеков, Бексұлтан Нұржекеев, Тұманбай, Бек Тоғысбаевтар, Жакыпжан Нұрғожаев, Ахмет пен Кемел сынды інілерім келіп, құда-құдағилар хал сұрап, көңілдің көтерілуіне көп-көп септігін тигізгендей болды.

Қайтар күні машинамды жіберіндер деп гаражға телефон соқсам: “Лимит жоқтықтан сізге бөлінген машина басқа жұмысқа ауыстырылды. Қалғанын өз басшыларыңыз айтар”, — деп тұр ондағылар.

“Пәлі, — деп ойладым мен, — жаяу қалдым дегенше, бұл жұмыстан кетуге де таяу қалдым десенші. Есің барда, елінді тапқаның да жөн болар енді, Сәкен!”

Бірақ жұрт мені “сыйғызбапты” демейді, өзі “сыйыспапты” дейтін болады-ау, ә! Мінезімді білетін дос-дұшпан “шөк-шөк, өзіне сол керек!” — деп бір жасап, табалап қалатын болды-ау. Қой, енді бір 8-9 ай істей тұрайын. Арғысын тағы көрерміз!” — деп түйдім де, үн-түнсіз келіп жұмысыма кірісіп кеттім...

Бір жыл бойына не істеп, не қойғанымды саралап, елеспекшеп келіп, өзіме де керек, өзгелер де біле жүрсін деген мақсатпен “Зымырап, зулап ағып бір жыл өтті” деген мақала жазып, өзім соны орыс тіліне аударып, Василий Шупейкинге оқытып, түзеттіріп, бір күнде “Жетісу”, “Огни Алатау” газеттерінің беттеріне жариялаттым. Қазақша мәтінінің қысқарған түрі мынау еді:

ЗЫМЫРАП, ЗУЛАП АҒЫП БІР ЖЫЛ ӨТТІ

Әрине, біз атқарар жұмыстың өзіндік ерекшелігі, басқалар еңбегінен біршама айырмашылығы бар. Өйткені, оны қолмен ұстап, көзбен көру әсте мүмкін емес, көбіне саннан гөрі санада қалатын еңбек. Әр гектар жердан қанша өнім, әр жүз саулықтан қаншама төл алғаны, қанша құрылыс салынып, қандай ғимараттар тұрғызғаны ұдайы жұрт назарында, басшы алақанында болатын дикан, малшы, құрылысшылар еңбегінің құнын өлшеу де, мөлшерлеп білу де оңай. Ал рухани саланың ондай көрсеткіші жоқ. Сондықтан “тіліне тисе — дәмді екен, көзіне түссе — әрлі екен” деумен шектелгені болмаса, әріге ой жүгірте таразылап жатар төңірегін бола қоймайды. Содан да барып, сол төңірегіндегі көптің көкейіне “осы не бітіріп қойыпты?” деген бір сауал ұдайы тарқамай жүріп алады. Тәлімді-тәрбиелік, әскери-әлеуметтік, тағылымтаным дегенге бойлай барып, ойлай санап жатқандар да аз болады.

Жә, оны қоя тұрып, ойға алған, ниет еткен негізгі әңгімемізге көшелік. Қарап отырсақ, облыстағы 19 өңірде аудандық, қалалық, ресми, биресмиі бар 23 газет шығады екен. Толып жатқан телеарна, радио жүйелері жұмыс істейді. Бұл біле білгенге соншалық аз күш емес. Егер ақпараттық бірынғай кеңістік, бір орталыққа бағына шоғырланып, Елбасының алға қойып отырған, облыс әкімі жүзеге асырып жатқан сан алуан міндеттері мен бағдарламалар үдесінен шығуға жұмыла кірісіп, бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығара алсақ — қыруар істі тындыруға болар еді, “көп түкірсе — көл” деген де сол.

Осы мақсатпен өткен жылдың алғашқы тоқсанында барлық ақпарат құралдары басшыларын, аудан әкімдерінің осы сала жөніндегі орынбасарларын, облыстың бірқатар мекеме басшыларының басын қоса отырып, үлкен басқосу өткіздік. Онда облыс әкімі аппаратының басшысы Марат Мұсабаев, осы жолдардың авторы, облыстық экономика, мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім басқармаларының басшылары Еркін Адасбаев, Қанымжан Солтанқұлова, Күлімхан Жәйшібековалар баяндама жасады. Баспасөз құралдары алдында тұрған биік меже, келелі міндеттер белгіленіп, газет редакторларының, жергілікті телеарналар мен радио хабарын тарату жүйелерін қаржыландыру барысы басқа да қамқорлық жасаудың нақты жолдары белгіленіп, бағдарламасы бекітілді. Сол жиында айтылған уәж бен уәделерден көз жазбай, мұны тіпті республикалық баспасөз күні қарсанында өткен тағы бір басқосуда пысықтап бекіте түстік. Бұл соңғы жиында облыс әкімі З.К.Нұрқаділовтің өзі облыстық, аудандық газеттер, басқа да бұқаралық ақпарат құралдары басшыларына толымды міндеттер жүктеп, өзі оларға қомақты сый-сияпат та жасаған болатын.

Сәуір айының бас кезінде облыс әкімінің тікелей басшылығымен Жетісу өңірінде туып-өскен елге танымал ақындар мен

жазушылар, өнер адамдары, мәдениет қайраткерлерінің басын қосқан келелі жиын өткіздік. Бұған қаламгерлер, сахна, қолөнер шеберлері, сазгерлер, бишілер мен күйшілер түгел шақырылды. Алма-кезек суырыла мінбеге шығып, көкейдегі ойлары мен ұсыныстарын айтқан, пікір білдірген адамдар көп болды да, сол ұсыныс-пайымдар негізінде 13 баптан тұратын облыс әкімінің арнайы шешімі қабылданды. Біз жыл бойғы жұмысымызда сол шешімді негіз етіп ұстандық. Бүкіл еліміз болып атсалысқан “Жаңа ғасырға — жаңа ән!” байқауының идеясы да сол жиын үстінде туып, әкім аузынан алғаш естіген зиялы қауым өкілдерінің бір кісідей қолдап ала жөнелгендері де әлі ұмытыла қоймаған болар.

Мәселен, ұлы Жамбыл жерінде дүркіреп өткен кітап мерекесі жайлы әңгімеге келейік. Мен дәл сол сипаттағы думанның басқа жерде өткенін естіген де, оған қатысқан да емеспін. Бұл мерекенің ойдағыдай өтуіне көп дайындық жүргізілді, көптеген адам күші мен қаражат та жұмсалды. Әсіресе, облыстық мәдениет басқармасының қызметкерлері атқарған істе қисап жоқ еді. Ең алдымен республика баспаларынан соңғы жылдары жарық көрген көркем әдебиет кітаптарын сатып алып, қайта ашыла бастаған облыс кітапханаларының қорын толықтыруға 15 миллиондай теңге жұмсалғанын, жүзге жуық ақын-жазушыларымыздың өз қаржыларына шығарылған кітаптарын сатып алу арқылы, оларға да азды-көп демеу болғанымызды мақтан етудің артықшылығы жоқ.

Кітап мерекесіне Алматыдан әдейі барып, халық жазушылары Шерхан Мұртаза, Тұманбай Молдағалиевтар бастаған 60-қа жуық қаламгерлер, баспа қызметкерлері қатысты. Қазақ тілінде шыққан ең көне кітаптардан бастап, Абай, Жамбыл, Әуезов, Мұқанов, Әлімжанов, Нұршайықов, Мағжан, Мұқағалилар кітаптарының макеті жасалып, сахналық көріністерге әр бере түскенін айта кетуге тиіспіз. Тұманбай мен Шераған өз ізбасарлары ақын Маралтай мен прозашы Серікқалиға ақ бата беріп, кітаптарын сыйлауы да айрықша символдық ренге ие болғандай еді.

Бұлардың арасында белгілі композитор, КСРО халық әртісі Еркеғали Рахмадиевтің, бүгін арамызда жоқ болғанымен қазақ мәдениетіне орасан зор еңбек сіңіріп өткен жазушы Әнуар Әлімжановтың 70 жылдық мерейтойларын өткізу, оның өмірі мен шығармашылығына арналған конференция жұмыстарын дайындау, баяндамашылар әзірлеу көп қажыр мен күш жұмсалуды қажет етті. Өткен жылдың ең есте қаларлық белгілерінің бірі — “Жаңа ғасырға — жаңа ән!” бәйгесі. Әбілахат Есбаев, Бекен Жамақаев, Шәмші Қалдаяқов, Әсет Бейсеуов, Нұрғиса Тілендиев сияқты халқымыздың саз саңлақтары мен сардарлары кеткен соң ән өнері едәуір жүдеп, тозыңқырап, тіпті азыңқырап кеткен сықылданған. Соны дер кезінде байқаған облыс әкімі З.Нұрқаділов осы бір бүкілхалықтық ән бәйгесінің өтуіне тікелей мұрындық болды. Мен сол бәйгені өткізу жөніндегі комиссияның да, қазылар алқасының да мүшесі

болғандықтан, бәрін жақсы білемін, бұл конкурсты өткізу де онайға түскен жоқ. 6-7 ай бойына комиссия тапжылмай еңбек етті. Қазақстанның барлық түкпір-түкпіріндегі әнсүйер қауымды түгел камту мақсатында баспасөз, басқа да бұқаралық ақпарат құралдары тұтас жұмылдырылып, күн сайын жұртшылықты құлақтандырып отырды. Конкурс қоржынына түскен мыңнан астам әртүрлі деңгейдегі туындылар ішінен 50 әнді іріктеп алу үшін қазылар алқасы екі ай бойына тер төге еңбек етті. Конкурста басқадан озық болған 50 ән негізінде желтоқсанның 16 жұлдызы күні Республика сарайында үлкен гала-концерт берілді. Жақсы әнге сусыны қанған жұрт залға симай кеткені былай тұрсын, 5-6 сағат бойына дүрілдетіп қол соғып, жалықпай тындаумен болды. Тағы бір өкпе осы төңіректе туады. Сол гала-концерт үстінде де, одан сәл бұрынғы ән іріктеу кезінде де ел таныған халық әртісі, халық жазушылары бар қазылар алқасының бірқатар дарынды мүшелері облыс әкімімен кездесе қалса: “Иә, бұл шын мәніндегі грандиозный дүние болды. Бұрынғы-соңды тарихымызда мұндай шара өткізіліп көрген емес”, — деп, ауыздарының суы күри мақтасушы еді. Содан бергі бірер ай ішінде кейбір газеттер кекете, келемеждей жазып, қазылар алқасын әжуа-мазаққа айналдырып жатқанда, ауыздарына құм құйып алғандай, үндемей ғана тарс бүркенген күйлері қала берді. Ән конкурсының басы-қасында жүрген, концертке бастан-аяқ қатысқан аузы дуалы зиялы қауым өкілдері де не мақтап, не даттап болса да пікір айтудың орнына, түк болмағандай, ештеңе білмегендей үнсіз қала берді. Өзімізді өзіміз мадақтаудан тартынып, біз де бұл әңгімеге араласа алмай келдік. “Жаңа ғасырға — жаңа ән!” конкурсы қаншама жаңа есімдер, сазгерлер, әнші-орындаушылардың бағын ашты. Қаншама жаңа есімдерді халыққа танымал етті. Әрине, біткен іске сыншы көп болады. Сынның орындысы да, орынсызы да бар, дегенмен дәл өткен жылғы осы конкурстай үлкен іс атқарған кім бар? Басқасын айтпағанда, сол іс-шараны абыроймен өткізудің басы-қасында жүргеннің өзін әбден мақтан етуге болады.

Қандай құрылымдағы ел болмасын оның ішкі идеологиясына пәрменді ықпал ететін құндылықтардың бірі — дін болып табылады. Қазіргі Қазақстан жағдайында да күн сайынғы қоғам тірлігімізде де, қысқасы бүкіл ел өмірінің әлеуметтік-саяси жағдайында да діннің рөлі арта түсіп отыр. Осы мақсатпен облыс әкімінің арнайы шешімімен діни бірлестіктермен байланыс жөніндегі кеңес құрылып, оны басқару маған жүктелген еді. Біздің бөлім аясында діни ұйымдар, қозғалыстар мен секталар жұмысын қадағалап, жүйелі бақылау жасайтын сектор құрылды. Онда әзірге тәжірибелі екі адам жұмыс істейді. Желтоқсан айының басында өткен кеңес құрылтайына республика, облыстағы діни ұйымдардың, құқық қорғау органдарының басшылары, белгілі философ, теолог ғалымдар шақырылып үлкен ауқымдағы әңгіме болып өтті. Облыста тіркелген, тіркелмегені бар үш жүзден астам діни

бірлестіктер, дәстүрлі, дәстүрден тыс конфессиялар бар екен. Көп дінге бөліну қоғам ішінде елеулі карама-қайшылық, кереғар көзқарастардың болуына әкеп соғады. Алдағы уақытта бұл жұмыстарды белгілі бір жүйеге түсірудің жоспары жасалып, шаралары белгіленіп отыр. Таяу күндерде мұсылман мешіті төңірегінде топтасушылар мен православие шіркеуі қызметкерлерінің ара-қатынасы, осы діндерді қолдау арқылы бірқатар зиянды секталар әрекетіне тыйым салу мақсатымен арнайы жиын өткізу ұйғарылып отыр. Қазіргі “Дін туралы заңның” кейбір тұстары да қайта қарауды қажет етеді. Соған байланысты кезектегі еңбек мәжілісінде дін басшыларын, облыстан сайланған Парламент депутаттарын шақырып, әлгі заңға жекелеген толықтырулар енгізудің мүмкіндіктерін сөз етсек деп отырмыз.

Әрине, бір жылдың қызметіне қысқаша шолу жасағанда мен бұл игілікті істердің бәрін өзім атқарып шықтым деуден аулақпын. Ол жұмыстардың абыройлы нәтижемен жүзеге асуы нақтылап келгенде облыс әкіміне, оның тікелей қадағалауы мен басқаруына, талап қоя білуі мен оның орындалуын бақылап отырған басшылығына байланысты. Облыс әкімі, оның орынбасарлары, бізбен салалас басқа да бөлімдер, басқармалар қызметкерлері жұмыла кіріспесе, жеңіл жұмыстың өзі ауырлай түсер еді. Сөйте тұра сол жұмыстардың барлығынан шет қалмай, бірін басқарысып, біріне белсене араласа атқарысып жүргенімізді жұрт есіне сала кеткім келгенін жасыра алмадым.

Қай істің қиюын қалай келістіріп, қалауын қалай табу керегі жөніндегі ойды сарапқа салу үшін де осы бір жылдың тәжірибесі нәтижесіз болған жоқ дегім келеді. Сол тәжірибе енді біздің алдағы істерімізде де кәдеге жарап қалар деген үміт те жоқ емес.

Мұндағы дін туралы әңгіме қайдан шықты дейтіндер болса, оған айтарымыз — үстіміздегі жылдың басына дейін менің қарауымда “діни ұйымдармен байланыс жөніндегі” арнайы сектор жұмыс істеді. Кейін оны Тельман Сауранбеков басқарып, өз алдына бөлім болып бөлініп шықты.

Осы мақала жарық көрген күні Жібек тағы шала бүлінді. “Сіз, тіпті, “облыстың бүкіл идеологиясын өзім басқарып отырмын” деп жазыпсыз ғой”, — деді. “Жоқ, ондай сөз жоқ, дұрыстап оқысаңызшы”, — деймін мен. “Е, ондай сөз болмағанымен, мақаланың ұзына бойына сол сарын есіп тұрған жоқ па! Оның үстіне бір күнде екі газетке мақала жариялайтындай сіз кім едіңіз соншама?” — деп те бір кетті.

Бұл кезде біздің арамыз әбден ашылып болған еді. Ендігі жерде оның сөзін өтірік құптауға да, біреуге барып “сөйтіп еді” деп жылап-сықтауға да құлқым жоқ болатын. Заманбек, Мұраттар жағынан да салқын кабак, салғырт көңіл байқай бастағандаймын. “Осы да жетер, есім барда елімді табайын” деген ниетке біржола бекіп, бой алдыра бастап едім мен.

Сондықтан Жібектің ендігі сөзі маған шаншудай қадала қоймайтын болған. “Ит үреді, керуен көшеді”, несіне жүйкемді тоздыра беремін дейтінмін өзіме-өзім.

9 ақпан, 2001 жыл.

Аппарат басшысы Мұрат Мұсабаев ініме арнап:

Атымды айтып жүрген халқым әр күн,

бірі едім он кісілік нарқы бардың.

Амал не, Зәкен берген ескі арбаны

косылып Долженковқа тартып алдың! –

деп бітіретін өлең жазып, өзіне апарып бердім.

Қаншалық түсінгенін қайдам: “Аға, автокөлікті бөлетін де, ол мәселені шешетін де мен емеспін ғой. Әкімге айтсаңызшы”, – деп кұтылды.

6 ақпан, 2001 жыл.

Әкімде аппарат жиналысы өтті. Заманбек жиналыс аяқтала берген бір мезгілде маған реніш білдірді. Жауап қайтармай, үнсіз мелшиіп отыра бердім.

Шығып бара жатқанда өзі тағы: “Сіз әлгі сөзді көңіліңізге ауыр алып қалған жоқсыз ба? Ренжіменіз. Бірақ сіздің маған жақындығыңыздан да, ақындығыңыз қажетірек”, – деп қалды.

Мен ұға қоймадым. Қайталап сұрап жатуды және қажет көрмедім.

12 ақпан, 2001 жыл.

Аппарат жиналысында әкім маған тағы да бірден шүйліге кеткені. “Түркістан” газетінде Өтежан ақын тілшіге берген сұхбатында Заманбекке тиісіп жанға тиер сөз айтыпты. “Сіз неге қарамайсыз, неге қорғап ара түспейсіз?” – дейді ол. “Қай газетке кім не жазғалы жатқанын мен қайдан білейін” – деп ақтала беріп едім, экономика басқармасының бастығы Еркін деген жігіт орысшалап: “Можно было и предвидеть!” – деп қалды. “Фарисейство” дегеніңіз осы. Оған да жауап бердім.

Әкім: “Өтежан Нұрғалиевті білесіз бе, оның менде несі бар?” – деп сұрады. “Білем, – дедім, – идиот!” “Кім, кім дейсіз?” – деді әкім елендеп. “Идиот!” – деп қайталадым.

13 ақпан, 2001 жыл.

Кешегі әңгімеден кейін көңіл қошым болмай-ақ жүргені. Бүгін жақсы ақын, асыл азаматтарымыздың бірі Жарасхан Әбдірашевті жерлеуге қатыстым. Сол жерде Өтежанға жолығып: “Осы сенің Нұрқаділовте не құның бар, ей? Неге тыныш жүрмейсің. Алматыда 600 жазушы тұрады екен, соның бәрін пәтермен қамтамасыз етуге міндетті деп ойлап па едің оны?”.

“Әй, әйтеуір құлағына жетсе дегенім ғой”, – деді Өтежан. “Ал, жетті құлағына. Менен тіпті “Өтежан деген кім?” – деп те сұрады. “Ие, – деп елен етті біраз жігіттің көзінше, – сен не дедің?”. “Не дейін, “идиот” дедім. “Өте дұрыс айтқансың, – деді Өтежан, – 1:0, сен жеңдің!”

14 ақпан, 2001 жыл.

Бүгін сағат 14-15 аралығында Заманбек шақырды. Ұзақ ұстап, әртүрлі әңгіме айтты. Мен туралы әркім-әркімнің жеткізген ренішін де жасырған жоқ. Біраз мәселе төңірегінде ұғынысқан да сияқтымыз. Кешегідей емес, басқаша сөйлеп отыр. “Арадағы 5-6 жасты айтпасақ, Сәке, сіз бен біз замандаспыз ғой, бір-бірімізді түсіне жүрейік”, – деді. Мен сол сәтті пайдаланып, автокөлік жағын есіне салдым. Ол жалма-жан Долженковты іздеп еді, емханада екен. “Жарайды, бара беріңіз, бәрі орнына келеді”, – деді әкім.

Осы әңгімеден аңғарғаным: оған менің айналамадағы әркім-әркімдер әртүрлі пікір айтатын сияқты. Соның қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс екенін өзі де тап басып біле алмай жүргенге ұқсайды. Ол да менің өзгелерге ұқсап иіліп-бүгіліп жүре алмай, көзге шыққан сүйелдей көрінуімнен екенін аңғардым.

20 ақпан, 2001 жыл.

Осы мен өзім қандай адаммын. Жұртты мінеу үшін, біреудің мінін көзіне айту үшін де өзің олардан гөрі таза, олардан гөрі биіктеу тұруың керек қой. Сол оймен өз ішіме үніліп көрсем, аса жаман адам емеспін дегенге жығыла беремін. Алыс-жақын ағайынның көбісі сыйлайды, қаламдастарым мен замандастарымның да бірқатары айтқан сөзіме тоқтайды. Өз басымды да, атқарған ісімді де мақтасып жүретіндер бар. Өзімнен кейінгі жастардың да алдыңғы лек бір тобы құрметтейтінін, қадірлеп жүретінін байқаймын.

Бұл жағы жақсы, әрине. Бірақ кеше ғана маған дос болғансып, аға, іні болғансып жүріп, бүгін аяқ-асты сырт беріп шыға келген адамдар да бар ғой. Ескі, жаңа таныстарымның біразымен кетісіп те тындым. Соған қарап кінә бір жақта ғана болмас, менен

де кеткен қателіктер бар шығар-ау дегенді ойлай беремін. Бірақ көзіме: “әй, кәпірсің-ау!” – деген бірі болған жоқ. Сол қинайды.

Рас, мені де қатарластарымның біршамасы ұната қоймасын сеземін, сезіп қана қоймай, жақсы білем де. Бірақ та: “Сені дәл мына бір қылығын үшін жек көремін”, – деп айтқан бірі жоқ. Мен айттым. Кетіскендерімнің бәріне де айттым. Өйткені біреуінің кердеңдігі, біреуінің менмендігі ұнамады. Бірінен иттікті, бірінен иттікке де алғысыз ұсақ пендешілікті, бірінен есепқорлық, ақымақтық, екі жүзділік көрдім. Соған көзім әбден жеткенде, мінін көзіне айттым. “Бұлар менің ең жек көретін қылықтарым”, – деп айттым. Сол үшін айнып шыққанымды жасырмай айттым.

Мені сырттай жек көріп жүргендердің бірде-бірі осылай өз мінімді көзіме айтқан емес.

Енді біреулер мені мақтаншақтыққа да апарып телитінге ұқсайды. Жасыратыны жоқ, жас кезімізде жұрттың төбесінен қарап, жолап кеткеннің бәрінен өзімізді жоғары санап, менімен кісілікке таласа қояр, терезесі тең біреу табыла қояр ма екен деген астамшылыққа да жол берген екенбіз.

Менсінбеуші едім наданды

Ақымақ деп қор тұтып.

Түзетпек едім заманды

Өзімді тым-ақ зор тұтып, – деп Абай айтқандай,
мен де өзімді тым зор тұтып келсем керек-ау!

11 наурыз, 2001 жыл.

Кемел келді. Күлімхан Жәйшібекова маған деген өкпесі барын телефонмен айтты. Ахмет бас сұққан жоқ. Осы жігіттің неге сырғақтайтыны, жүріс-тұрысына дейін неге жасырып жұмбақтайтыны түсініксіз болып барады.

Біз өзі не болып барамыз? Кеше маған Ораз Исмаилов келген. Ол біраз жүгіріп жүріп менің атсалысуыммен баяғы “Шартарап” баспасынан Бақтыбай Жолбарысұлының кітабын шығарған еді. Ішінде өзі жазған едәуір көлемді зерттеуі бар болатын. Енді қарасам, сол кітапты өз атынан шығарып жіберіпті. “Сіз ауызша рұқсат еткенсіз!” – деді маған. Мәдениет басқармасынан Қанымжан да ренжіп, ашу-ыза білдірді.

Сол Ораз менен шыға “Жетісу” газетіне барып, Әміре екеуі сұхбат өткізіпті. Бас-аяғы 3-4 беттік әңгімеде Оразым Заманбектің атын 17 рет атайды. Бұл неткен мүсәпірлік, бейшаралық десенші! Жағымпаздықтың да жақсы бір түрі болушы еді, мынадай сорақылықты да көретін күн бар екен-ау!

Әй, қазағым-ай! Өз үйінде, көрші-қолаң алдында, көшеде, кенседе, базарлар мен дүкенде, автобус пен пойызда шетінен өр, бәрінен зор, етті де бетті, тентек те текті болып көрінгісі келіп, теңдестер алдында тіпті айрықша құтырынып, “жұмыс” деп

аталатын күнкөрістік пәленің құлақкесті құлдығында жүріп те кісіні көзге ілгісі келмейтін кердең қазақ баласының басшы десе, билеуші десе, әмір мен әкім десе, өкімет пен үкімет, мемлекет десе бірден жүзі төмендеп, итиіп, койдан қоңыр, жылқыдан торы болып жайылып сала беретіні несі екен? Басшысын сыртынан өші бардай жамандап алып, көзінше, жеме-жемге келгенде көнбіс те сенгіш, берекесіз, бетсіз болып шыға келетіні қалай? Басшыға бағынуды табыну деп білетініміз қалай? Бұл ретте тіпті кеменгері қайсы, кешесі қайсы— тап басып айыра алмайсың. Бастық десе жүз бүктеле иіліп жататындар елді қалай ілгері бастырмақ?

10 сәуір, 2001 жыл.

Панфилов ауданына іссапармен барып қайттым. “Дәнеш Рақышев қорын құру акциясының жалғасы” аталатын игі шараға араластым. Облыстық кәсіподақ бастығы Мырзағали Молдахметов, Тұрсын Әлпейісов, Құрманбай Толыбаевтар бар еді қасымда.

Аудан әкімі Ермұқанбет Омаров жөн-жосықты жақсы білетін, ел басқаруға әбден төселіп алған, маңғаз да маңызды жігіт екен. 2-3 күн ішінде соған көзім жете түсті. Бізді өзі қарсы алып, сол сапар біткенше қасымызда болды. Аудан көлемінде жүзеге асып жатқан игі істерді түгел аралатып, бәрін де көрсетуге тырысты.

Жалпы облыстағы бірсыпыра аудан басшыларын білетін едім. Ысылған, төселген жігіттер аз емес. Іскер, жігерлі жастар өсіп келе жатыр. Бұл ретте ауызды қу шөппен сұртуге тіпті де болмайды.

Кеше Ахметті шақырып алып, оңаша отырып сөйлестім. Неге бұртиып, бөлектеніп жүргенін сұрадым. Ол күмілжіп, мәнді жауап бере алмады. Өзінің бір ойлағаны бар болуы керек. Мен тегі өзгеден көріп алған, әркімнен теріп алған жасанды мінез атаулыны қабылдай қоймаймын. Оған: “Мені енді қайта жасай алмайсындар, ағаласан да осы, табаласан да осы, жаныңмен сүйіп от берсең де, біржола жек көрсең де осы”, — дедім.

Абайдың: “Арсыз болмай атақ жоқ, арамза болмай бақ қайдасын” тұп-тура мағынасында қабылдайтындар да бар-ау деп ойлады.

15 сәуір, 2001 жыл.

Қазақ десең өзіне тиеді, әйтпесе, көріп жүрміз ғой, сенін жер болғаныңды, күн көре алмай тентіреп кеткеніңді қалап, әрдайым соны іштей тілеп тұратындар да барын байқайсың. Байқайсың да, не істерге білмей, амалың құрып тіліңді тістейсің. Өзінің ойынан, өзінің бойынан іліп алар ештеңе шықпасын білгендіктен де олар сенің қылт еткен жақсылығыңды, жылт еткен қасиетіңді көре алмай қызғанып, қылғынып бітеді.

Ашық жамандасып, бетпе-бет келіп түк өндіре алмасын сезеді де, енді сенің сүрінген, мүдірген сәтінді аңдып, құласаң соған қыбы қанып, құлай түссе екен, сұлай түссе екен, тіпті жылай түссе екен деп тұратын мысық тілеу таныстарым аз ба менің? Саған ауыр тиер қанқу сөз көбейген сайын, соны өз кеудесінде жұмыртқадай шайқап, балапан етіп шығарып, елге таратуды, “эне, сөйтіп кетіпті, бүйтіп кетіпті” деп қолайлы сәтте жерлеп қалуға, табалап қалуға, қолыңда тасы болса жіберіп атып қалуға даяр жүретіндер де бар. Олар бүкіл күш-қуат, ләззат атаулыны да содан алады!

24 сәуір, 2001 жыл.

Осының алдында “Талдықорған” деген өлең жазып, “Жетісу” газетінде жариялатып едім. Біреулер соны оқып: “О, бұ Сәкен әрен шыдап жүр екен ғой!” – деген сыңайда күңкілдепті. А.С.Пушкиннің Қасым Аманжолов аударған мына бір екі шумақ өлеңі оралды ойыма:

Жақында бір жіберіп ем ыскырып,
Өлең шықты, бастырдым мен қол қоймай,
Қол қоймастан мақаласын қыстырып,
Журнал қуы сол өлеңге салды ойбай!

Бейпіл неме ізімді аңдып қалыпты,
Мен де оның аштырмадым адымын.
Ол қу мені тырнағымнан таныпты,
Мен де оны құлағынан таныдым.

Сол айтқандай мен де желдің қай жақтан соққанын біле қойдым. Біле қойдым да әңгіменің ізін суытпай “Сөз шырайы – шындықта” дейтін мақала жаздым. Бүгін жарияланды. “Оқыдық, оқымадық” деп те аппараттағы бір адам ләм-мим деген жоқ.

Мейрамбек Төлепбергел (“Егемен Қазақстан”) телефон соғып: “Біраз адамның наразылығын қоздыра түсетін дүние екен, әрдайым жел өтінде жүретін адамсыз ғой, әйтпесе дәл госчиновник қаламынан шыға қоюы екіталай сөздер бар ішінде, әйтеуір бір айқайлап алыпсыз, айқайлағанда да саңыраудың өзі еститіндей арыстанша ақыра айқайлапсыз!” – деген.

Француз акыны Пол Верлен жайында өз замандасы әйгілі Анатоль Франц: “Бұл акынға кәдуілгі пенделерге қарағандай өлшеммен қарауға болмайды, ол басқамызда жоқ құқықтардың иесі еді, сондықтан да бізден гөрі өлшеуі жоқ биікте тұрды. Өлшеуі жоқ төменге құлдырады. Бірақ бір ғасырда жалғыз рет дүниеге келетін акын сол еді”, – деп жазыпты.

25 сәуір, 2001 жыл.

Мұрат шақырды. Едәуір әңгімелесіп отырдық. Бірдене айтқысы келетіні, көмейінде әлдене тұрғаны белгілі болған соң мен де асықпай, шәй ішіп отыра бердім.

— Аға, осы сізде ешқандай проблема жоқ па? — деді ол.

— Проблема неге болмасын, Мұрат-ау. Менің өмірімнің өзі таза ғана проблемадан тұрады ғой, — деп күлдім, — Оны неге сұрадың?

— Қайдан білейін, қашан болсын төрт құбыланыз түгел адамдай жайбарақат жүресіз. Не өз басыңызға, не бір туыстарыңыздың жағдайын айтып ештеңе сұраған емессіз.

— “Сұрай берсең — сұғанак боласың” деген сөз бар. Өздеріндей ел басқарып жүрген азаматтар жақсылығын айтқызбай жасағаны жөн. Сонда біз де “жақсылығын көріп едім, айтқызбай жасап еді” деп жүретін боламыз, — дедім.

Мұрат түсінді-ау деймін, сол әңгіме әрі қарай өрбімей со күйі қала берді.

... Облыс әкімі орынбасарларының бірі (атын атағым келмей отыр) маған дәйім ғана: “Жұмысыңыз бола қалса менде кісі отыр демей, баса-көктеп кіре беріңіз!” — дейтін. “Қаламдастарым мен замандастарым” дейтін кітабым жарық көріп, соның бір данасын сыйлайын деп іздеп бармаймын да бір күні. Қабылдау бөлмесінде екі-үш адам отыр екен. “Қала аралық телефонмен сөйлесіп жатыр еді, сәл күтіңіз”, — деді хатшы қызы.

Біреп минуттан соң ішке кіріп шыққан әлгі қыз: “Сіз кіріңіз, — деп, менен бұрын келіп күтіп отырған бір адамға иек көтерді де: “Сәкен аға, сізге күте тұрсын деді”, — дегені.

Әскери адамдарша кілт бұрылып жүре бердім. “Аға, қайда барасыз, қазір кіресіз ғой”, — деп не істерін білмей қалған қаршадай қызға: “Түк жұмысым жоқ еді, кірмей-ақ қояйын”, — деп шығып жүре бердім.

“Ақымаққа — қылышты, ұятсызға билікті сеніп тапсырудың қауіп-қасіреті бірдей”, — деген екен Пифагор.

Маған берілген билік ауқымы әкімнің баспасөз қызметімен ғана шектеліп, тым тарылып бара жатқандай. Заманбек те аса көп ашылып сөйлесе бермейді. Жібек екеуіміздің арамыз тіпті күрсауға да, жамау-жасқауға да келмейтін, көнбейтін болып әбден ашыла түскен. Бұрынғыдай оның кабинетіне күніге екі-үш қайтара кіріп-шығып, әзіл-оспақ айтып, басы бар, аяғы жоқ әрқилы қысыр әңгімелерге де бара қоймаймыз. Әртүрлі жиын үстінде, басқа да басқосуларда амалсыз бетпе-бет келе қалсақ, әдеттен аспай ғана, ресми ұшырасудың о жақ, бұ жағындағы сыпайы салқындықтан әріге бармаймыз. Екеуіміздің арамызға қызыл телефон ғана дәнекер, елшілікке де, жаушылыққа да жүретін жалғыз сол.

Әрине, Жібек те, жібектер де кетеді. “Бетеге кетіп, бел қалады, бектер кетіп, ел қалады”, — дейді ғой халық. Бірақ оны көрген, қарауында қызмет істеген адамдар күні ертең билік басына келе қалса — айна-қатесіз алдындағы “өнегелі” де “қырағы” басшының қылығын қайталайды-ау деп шошынасың. “Алдыңғы арба қалай жүрсе — артқы арба солай жүреді”. Сол жаман!

... Қазір көбіне телефон арқылы сөйлесетін болғандықтан бұрынғыдай аса көп аяғымды тартып, айылымды жия қоймай, баз-базда ойдағымды ірікпей, ауызға келіп қалған сөзді ашық айтып та жіберетін болып алғанмын.

Ашу да, ыза да жоқ көңілде. Кекесін, мысқыл басым. Телефонның бір жақсысы — бетін көрмейсің, жүзің ұялмайды.

Осында қызметке келген алғашқы айлардың бірінде түскі үзіліс кезіндегі қысқа сейіл үстінде менің Ахмет інімнің: “Бұл жерде қызмет істемек түгілі, бір кезде Димаш Ахметұлы Қонаевтің өзі отырған осынау зәулім ғимаратқа, мына бір теңдесі жоқ сарайға бір кіріп шығуды армандап жүрген адамдар қанша, аға. Сондықтан сіз екеуіміз тағдырымызға шүкіршілік етейік те”, — деп, сол пікірін маған да еріксіз бас изете құпнатқаны бар еді.

Ал мен болсам, келісіп алып, келерін келіп алып, енді осыдан қалай құтылсам деп құлазып жүрген кезім еді. “Істей алмапты, істесе алмапты, қызметін атқара алмапты!” — деп гу-гу ете түсер ел сөзінен именіп, намысыма тырысып, бір жылға “қоян терісі де шыдайды” дейтін еді ел, енді бір 8-9 айға шыдайын!” — деп жүргемін. Сол Ахмет айтқан “алтын сарай” — алып ғимараттың да аясы тарылып, ауасы қапырықтанып, енді мені бұрынғыдай өзіне тарта қоймай жүргенін байқағам.

Оның бәрі, кім біледі, айналамдағы кілең бір нәуетек, сырты бүтін, іші түтін адамдарды көріп түңіле бастаудан да шығар. Біреулерге мен бұл жерде көпке топырақ шашып отырғандай болып көрінуім де мүмкін. “Сол өзің айтып отырған жүзден астам адамның ішінде “жібі түзу біреуі жоқ” дегенге кім сенеді, өтірік қой!”, — дейтіндер де табылады. Оған да жауабым бар. Орталық аппаратта жүзден астам адам бары рас. Бірақ олардың көбі әлі ел ісіне араласа қоймаған төменгі сатыдағы қыз-келіншектер. Маған қатысы болмаған, со бойы таныспай кеткен басқа бөлімдердің адамдарын да көп біле қойған жоқпын. Мен өз айналамда болған кісілер жайлы ғана әңгімелеп отырмын.

Осы адамдар неге сонша қауқарсыз, неге сондайлық қабілетсіз?

Бұрындар облыстық партия комитетінде екшеліп-іріктелген, күні ертең кез келген жауапты мекемеге басшы болуға лайық адамдар істейтін. Мен қызмет істеген 18 ай ішінде облыстық әкімшіліктегі оннан астам аға инспектор, ондаған бөлім басшыларының бірде-біреуі жоғарылап көрмепті. Заманбекпен ілесе кеткен бірнеше орынбасар, бірнеше бөлім басшыларының орнына

сырттан адамдар әкелінді. Яғни, әкімшіліктің өз ішінде ел басқармақ түгіл, ішкі бөлім жұмысын алып кетер ешкім болмағаны ғой. Әйтеуір иіліп-бүгіліп, ішкенге мәз, жегенге тоқ, көзге ғана көлгірситін, қасындағылардың әр сөзінен астар іздеп, күлкісінен қылмыс тапқысы келіп тұратын, өзге түгілі өздеріне сенбейтін секемшіл біреулер.

Құдай біледі деп айтайын ел-жұрттың жай-күйін ойлап бас қатыратын бірі жоқ, өз қалтасы, өз жағдайы ғана, андыған-баққаны қайтсе бастыққа жағып, ағасы, баласы, інісі-тынысына сәл-пәл пайдалы жағдай жасауды ғана мұрат тұтып жүргендер.

Біреулері мұнда үлкен-үлкен лауазымды әке-шешесінің жең ұшынан жалғасуы арқылы келгендер. Бар мұраты — ертең ұлық болу, өсу, шен-шекпенді болу. “Со жерге жабысып қалған жоқсың, анкета үшін, карьера үшін бірер жыл істеп қайт. Келісілген, бірдемені бүлдіріп алмасаң— саған ешкім қайдан келдің деп көз аларта қоймайды” деп “ақыл үйретіп”, жолға салып, жөнге келтіріп отыратын “оқымыстылары” бар балалар. Құлық пен сұмдықтың да жеті атасын іштен үйреніп туғандар.

Екінші бір топ бар, майлы қазаннан шеттеген, енді қанша тыраштанса да қолы билікке жетпеген, керек кезінде ешкімге өтпеген, бұл күнде қасындағысын жарға итеріп жіберсе де жүзі жана қоймайтын, нағыз екі шоқып, бір қарайтын сакқұлақ, қойны-қонышы толған ақпар, — “аса білгіштер”.

Үшінші топқа мұнда әйтеуір біреулердің желеуі, біреулердің демеуімен келіп қалған, бұдан басқа барар жер, басар тауы да жоқ, майлап берсең өтпейтін, желкелесең кетпейтіндер.

Бұл үшеуіне де өзінен басқаның керегі шамалы. Нағыз Абай айтқан: “Малға достың мұны жоқ малдан басқалар”.

15-18 мамыр аралығында, қасымда облыстық газет редакторы Жакыпжан Нұрғожаев бар, Көксу, Ескелді, Ақсу, Сарқан, Алакөл аудандарын аралап қайттым. Бұл аудандарды басқарып отырған азаматтар да кілең бір “сен түр — мен атайын” дерліктей, сайдың тасы сияктанған жігіттер. Аз отырып, көп сынасақ та, әйтеуір бәріне де разы көңілмен оралғанбыз.

23 мамыр, 2001 жыл.

Күн сәрсенбі еді. “Меридиан” телефоны дыз ете түсті де, мен тұтқаны көтеріп үлгерер-үлгерместен “Кулмаханов говорит, зайдите срочно ко мне!” — деген ызғарлы дауыс естілді. Амандық жоқ, саулық жоқ. Лауазымына мастанып, кеудесіне нан пісіп тұрған, өзінен басқа да бір адам бар-ау дегенді әзірге ескергісі де, көзге ілгісі де келмейтін даңғой дағдының белгісі.

Кабинетімді жауып, дәлізге шыға бере осындағы бөлім бастығы Тельман Сауранбековпен бетпе-бет ұшырасып қалдым. “Апырай,— дедім оған,— Зәкен (Нұрқаділов) тым кұрыса “Ассалаума-

ғалейкүм” деуші еді, мына бастық бағыныштыларына амандасудың өзін артық әуре санайтын әкірендеп қалған біреу болмаса неғылсын!”

“Бывает!” — деді ол да орысшалап.

Осыдан 4-5 күн бұрын, жұма күні Талдықорған өңірінен іссапардан оралып едім, сенбінің таңертеңінде хатшы кызым телефон соғып: “Аға, әкім ауысып жатыр ғой, Құлмаханов деген кісі, келіп-кетпейсіз бе?” — деп сұрады. “Мен барғанда ауыстырмай ма екен?” — деп қалжындаймын. “О жағын білмеймін”, — деп Раушан да күледі. “Ендеше дүйсенбіде барармын”, — деп қоя салғанмын.

“Әкім ауысады екен” деген пыш-пыш сөз біраздан бері бар еді. Әртүрлі алып-қашпа өсек-аяң, түрлі сипаттағы жорамал айтылып жүрген. Соның расқа шыққаны ғой.

Жексенбі күні таң алакеуімнен мені әкімшілікке шақырды. “Жаңа әкім барлық аудан, қала басшыларын, аппарат қызметкерлерін жинап жатыр, тез келіңіз!” — деді сондағы көп әйелдердің бірі.

Бардық. Көрдік. Таныстық. Жаңа әкім шетімізден жеке-жеке тұрғызып қойып, аты-жөнімізді айтып, танысып шықты.

Содан дүйсенбі күні ол Талдықорғанға алғашқы сапарын бастады. Маған да жүр деп, бір топ аппарат құралдары өкілдерін алып барып, екі күн болып қайтқанбыз.

Енді, міне, сәрсенбінің сәті деп, таң атпай жатып тағы шақырды.

Бастықтың кабинетінде Долженков, Жібек, тағы біреулер бар екен. Мен отырып үлгерместен әкім: “Имандосов, сіздің орысшаныз қалай еді?” деп сұрады. “Қағазыңызға карап алыңызшы алдымен, Имандосов емес болуы керек”, — дедім мен. Ол: “Ә, иә, И-ма-насов”, — деп фамилиямның өзін бірнеше буынға бөліп, әзер оқып шыққан сияқтанды. Соншалық ауызға түсе бермес ауыр фамилия емес еді, кім білсін!

— Мен сізді танымаймын ғой.

— Танисыз, — дедім мен, — 1993 жылы ең алғаш тарап кететін Парламенттің депутаты ретінде соңғы сессиялар кезінде бірер ай қатар отырғамыз.

Ол үндемеді. Жакын таныстығымыз жоқ, бас изесіп амандасып қана жүретінбіз. Ол да, мен де бір-бірімізге жік-жапар бола қоймағанымыз да рас-тын.

— Орысшаға қалайсыз?

— Мен орысшаның түбін түсіретін адаммын ғой, — дедім мен, — көп жыл бұрын Мәскеудегі “Высшая партийная школа при ЦК КПСС” деген оқу орнын да бітірген болатынмын.

Жібек сөзге араласып: “Жоқ, сіздің бітіргеніңіз әдебиет институты емес пе еді!” — деп қалды.

— Мен ақыл-есім дұрыс кезде бітірдім ғой оқуды. Қайда оқып,

қайда қойғанымды сізден гөрі өзім жақсы білетін шығармын, — дедім.

— Сіздің жұмысыңыз маған ұнамайды, — деді әкім.

— Екі-үш күнде не біле қойдым деп едіңіз. Әлдекімдердің сөзін айтып, қайталап отырған боларсыз, — деп екі орынбасар бастыққа қарадым мен де міз бақпай. “Шешінген судан тайынбас, қаймығып қайтем бұлардан” деп те ойлап үлгердім.

— Бұл кісі сізге бағынышты емес пе, аппарат бастығының несі бар баспасөз қызметінде? — деп әкім Жібекке қарады. Ол “білмедім” дегендей иығын қиқандатып қойды.

— Жарайды, бара беріңіз, тағы сөйлесерміз, — деді әкім.

...Сол күні Жібек шақырды. “Сіз біздің жаңа бастыққа ұнамай қалыпсыз. Талдықорғанға бекер-ақ бірге барғансыз ғой”, — деді маған аса “жаны ашып”.

— Мен оған ұнайтын-ұнамайтын бойжеткен қыз емеспін ғой. Оның үстіне өзінің де маған ұнап жарытып тұрғаны шамалы. Қызметті тек бір-біріне ұнаған адамдар ғана бірлесіп атқармайды ғой, тағысын тағы көре жатармын, — дедім мен.

— Кеткіңіз келмей ме?

— Кеткім келгенде қандай! Тек бүгін-ертең емес, сәл-пәл ойланып алуым қажет, — дедім.

— “Жетісу” газетінің редакциясына редактордың бірінші орынбасары болып барсаңыз қайтеді? — деді ол.

— Онда Қадірбек деген ақын жігіт отыр ғой.

— Бәрін де бір-бір сатыдан төмендетеміз. Ол біздің шаруа, кам жеменіз, — деді.

— Жок, сол Қадірбекті менің орныма ма, басқа бір онды жерге ме, өз ықтиярымен ауыстырыңыздар, содан кейін сөйлесейік.

Жібек қолма-қол газет редакторы Жақыпжан Нұрғожаевты шақырды. Мен редактордың көзінше де әлгі сөзімді қайталап айтып: “Ал болды, ендігісін өздеріңіз ақылдаса беріңіздер!” — деп есікке беттедім. “Отыра тұрсаңызшы, ақылдасайық!” деп болмады Жібек. “Мен айтарымды айтып болдым” деп шығып кеттім.

Бұдан кейінгі тағы бір дүйсенбідегі аппарат жиналысында әкімнің маған қарата айтқан бір сөзін естіңкіремей қалып, қайталап сұрадым. Сонда Жібек екеуі “көрдін бе?” дегендей бір-біріне қарасып, ымдаса жымың ете түскендерін байқап қалдым.

Ендігөрі мұнда қала бергеннен мән шықпасы белгілі бола бастады. “Мені қойшы, деп ойладым онашада, карьера жасап жатқан жоқпын, қол-аяғым сау, ойым тұнық, бойым тік қалпында тұрармын да кете берермін. Біраз ғана жүйкенің жұқарғаны болмаса, ұтылған да, ұтқан да ештеңем жоқ екен. Менен кейін осы жерден барқадар табам деп келетін отыз, қырық, тіпті елу мен алпыстың арасындағы ер-азамат жадау тірлік кеше жүріп, өз бейнесін, кісілік болмысын жоғалтып, аз жыл ішінде осыларға ұқсап шығады-ау, содан шошимын”.

Мұрат Мұсабаевтың орнына келген әкім аппаратының басшысы Нұрлан Сүлейменов деген азамат (ол да сол 1993 жылы менімен бір мезгілде депутат болыпты, мені білетінін айтты): “Не алдыңыз?” деп сұрап еді менен.

– Жалақымды ғана алдым, өз мезгілінде кідіріссіз алып тұрдым, – деп күліп ем.

Ол, сірә, пәтер ме, жер ме, әйтеуір өз басыма қомақты бір дүние алып қалған шығар деп ойласа керек. Өйткені мұндағылардың “дұшпаннан түк тартсаң да пайда” деген принципті берік ұстанып, өздерінің тұрақтап қалмайтынын жақсы біледі де, үзіп-жұлып болса да үлес алып қалуға тырысатыны да рас. Орыстың бір белгілі кайраткерлерінің: “Я не скажу, что все чиновники казнограды, но все казнограды чиновники, – это точно!” – дегені бар еді. Сол сөздің де растығына көзім әбден жеткен. Өйткені мұнда келгенде әу дегеннен тонынды айналдырып кимесең, бетіне перде тұтып, бетперде кимесең – кіріге алмайсың, жат, бөтенсің. Өздеріне ұқсамағанды олар да бауырына ала қоймайды екен.

Әкімшіліктегі өзім білетін жүзден астам адамның ішінде елдікті ойлап, ел мүддесі, жұрт мұраты деп қабырғасы қайысып жүргендері шамалы. Ертенгі күнге ешқандай сенімі жоқ, үркек, “сен бұл жерге лайықты емессің” деп біреуі болмаса біреуі айтып қала ма деген күдік пен күмән, сезік пен секемнен арылмай, бірінен бірі қорқақтап, күн кешіп жүрген адамдар. Солардың қасында талант-талабыммен де, қарымды қаламыммен де ел мен жерге, мемлекетіме бір кісідей еңбегім сіңіп келе жатқан адаммын-ау дегенді ойлаудың өзі көңілге медеу, дәтке қуат еді.

Осылардың бәрінен гөрі таза, бәрінен гөрі жоғары тұрғанымды сезінудің өзі бір бақыт еді. Әрине, бұлардың ішінде өз кәсібін менгерген, белгілі бір сала бойынша түсінік, түйсігі бар адам жоқ деп айтуға аузым бармас еді, бірақ интеллект, ой-өрісі, өресі, білгірлігі, біліктілігі жағынан біздің шенімізге де келетін бірі жоғына бәс тіге алар едім.

“Мавр сделал свое дело, Мавр может уходить”, – деген бар еді. Енді бізге қалған не бар мұнда?

... “Үлкен лауазым асыл адамның қадір-қасиетін одан әрі арттыра түседі де, ұсақ пиғылдағы адамды тіптен төмендетіп жібереді”, – депті Ж.Лабрюнер.

Жаңа басшының түрін көріп, санамда сондай бір ойдың ұшқыны жылт еткендей болған.

* * *

... Бірер аптадан соң кезекті еңбек демалысына шықтым да, облыс әкімшілігінің есігін қайтып ашқым келмеді.

Бұл хикаятта менен біреу әдейілеп: “Кімнен қорлық, кімнен зорлық көрдің?”— деп сұрағандай-ақ, өзімнің әлдекімдермен ұғыса алмаған, шығыса алмағандығым жайында жазуын жазып алып, апыр-ай, Бүркіт қартайса тышқан аулайды дегендей, тым ұсақтап, елдің бәрі біле беруі міндет емес көр-жерді тізіп кеткен жоқпын ба деп те ойланған едім. Бірақ жаман-жақсы он сегіз ай осы жерде қызмет істеппін. Үлкен-кішімен терезем тең араласып, бірсыпыра шаруалардың басы-қасында жүріппін. Сөйте тұра, әкімдердің маған деген қас-қабағынан қаймықты ма, жоқ басқа да мен аңғармаған себептері болды ма, әйтеуір мені мұнда “келді” дегендер болғанымен, бірер қыз-келіншектен басқа “кеттің-ау” деген ешкім көрінбеді. Бәлки, “байтал түгілі бас қайғы, жаңа бастық келіп, кімнің кетерін, кімнің тұрақтап қаларын білмей аласапыран болып жатқан кезде біреуі біліп, біреуі білмей қалды ма, әйтеуір ішімде өкпе сияқты, реніш сияқты бір дұдамал сезім күйындай ұйтқып кете беріп еді. Оның не екенін (әйтеуір ыза, ашу, өкініш, күйініш емесі анық) өзім де білмеймін. Тіпті маған күн сайын бір бас сұғып, өтірік те болса халімді біліп, “артыңыздан ерген бір жаман ініңізбін ғой” деп көпшік қойып жүрген жігіттерімнің өздері аузын буған өгіздей болып, енді көрместей үн-түнсіз қала бергендеріне біртүрлі көңілің бұзылады екен.

Менің күнделігіме Заманбек Нұркаділов жайындағы әрі-сәрі ойларым басқалардың бәрінен көбірек түсіпті. Оның жөні де бар, өйткені әрбір апта басындағы жоспарлы жиналысты айтпағанда, бастапқы 7-8 айда менің ең көп жолығып, қызмет үстінде көп араласқан адамым Заманбек болған. Бойындағы барша қайшылығы, бәріміз сияқты кісілік кемшілігіне қарамастан маған оның жеке басы айрықша ұнады. Әрине, мені жұрттан бөлек жарылқап тастағаны да, елден ерек “аялап-әлпештегені” де шамалы. “Жарылқаймын” деген уәдесі де болған емес. Бар жасаған жақсылығы — осы араға қызметке өзі шақырған. Ол шақырмаса да аштан өліп, көштен қалмас ем. Шақырды. Келдім. Онысына рақмет. Бірақ мен болмасам басқа біреу, бәлки, менен гөрі білімі де, білгірлігі де көп біреу істеуі де мүмкін еді ғой. Басқалардан ала бөтен ықылас білдіре қойған жоқ. Тиісті мөлшерде тағайындалған кесікті жалақымды ғана алып жүрдім. Жеке басыма бір нәрсе сұраған емеспін, өйткені әу бастағы болар-болмас бір өтінішімді орындауға салғырт қарады да, үлкен басымды төмендетіп алдына қайыра бармап едім.

Сөйте тұра, маған ұзынқұлақ арқылы жеткен ақпар бойынша, талдықорғандық жерлестерімнің бүгін ат үстінде жүрген үлкен бір тобы: “Сәкен жатпай-тұрмай Заманбекті мақтаймын деп жүріп, бар абыройынан біржола жұрдай болды-ау”, — деген әңгіме шығарыпты. Отыз тістен шыққан сөз отыз рулы елге тарайды, ол сөз маған да жетпей қойсын ба, жетті. Ойландырды.

Барлық жұмыр басты пенделер сияқты Заманбекте де адами осалдық бар шығар. Бірақ ел басқарып жүрген алаш азаматтары ішінде жаратылысы да, жөні де бөлек жігіт екені дау туғызбаса керек. Лықсып ілгері кетер, тартынып кейде кері сүйрер, артық айтар, кем түсер, әйтеуір қарекетсіз қарап отырмайды, сол арсы-гүрсі адуын мінезімен өзіне жау тауып та жүреді. Кей тұста қасындағылардың сөзіне еріп, ұрынбас жерге ұрынып та қалады. Ұлы Гетенін: “Ел басқаратын адам ең алдымен өзіне өзі ие болуы керек”, — деген сөзі бар екен. Амал не, Заманбек баз-базда сол өзіне өзі ие бола алмай қалатынға ұқсайды.

Әйтпесе мәрттіктен де құралақан емес. Көңілі түскенге көл бола алады, түспегенге шөл бола қалады. Бір жиналыс үстінде маған: “Сәке, мен әрі кетсе 20-25 жазушыны білем, мына Тойбаев (орынбасары) үш-төртеуін білер. Ал осында отырған қалған жұрт жазушы дегеннің не істеп, не қоятынын да білмейді. Сондықтан о жағына бүтіндей өзіңіз бас-көз болып, назарда ұстаныз!” — деген. Фариза, Тұманбай, Шерхан, Әбіш, Әбдіжәмил сияқты әйгілі қаламгерлерге деген ықылас-ынтасы бөлек. Олардың әрбір жана шығармалары жайлы жұрт пікірін сұрастырып отырады. Өзі де газет, журналды қалт жібермей көп оқиды. Қай уақытта үлгеретінін де білмеймін, танертен жұмысқа келгенде: “Сәке, пәлен газеттегі түген материалды оқыдыңыз ба?” — деп, мен: “жок” десем, “оқып шығып, пікіріңізді айтыңызшы”, — деп жатады. Облыстық “Жетісу”, “Огни Алатау” газеттеріндегі материалдардың сапасын талдап айтуы өз алдына, әрбір шрифт, қаріп түріне дейін әңгімелеп, өңдетіп, жөндетіп отырады.

Мен жұртқа азды-көпті оның осы қасиеттерін айтуға тырыстым. Аман жүрсек ол жайлы әлі де айтарым, жазарым бар.

Бірақ, амал не, айналасы оңбады. Ол да өз алдына арнайы сөз етуді керексінетін бір бөлек әңгіме, әрине.

Осы хикаяттың әр тұсындағы емеуріннен белгілі болғандай, біздің бұдан отыз жылдай бұрын облыстық партия комитетінде аз уақыт қызмет істегеніміз бар. Облыстық партия комитеті — билікті ешкіммен бөліспейтін бүгінгі әкімшіліктің атасы мен анасы іспеттес. Сол кезде де жершілдік, рушылдық, тамыр-таныстық жең ұшынан жалғасу деген дерттің бірде өршіп, бірде өшіп жататынын байқаушы ем. Бірақ бүгінгідей шарықтау шегіне жетіп, әбден етек ала ен жайлай қоймаған кезі еді. Барлығы сескенетін бір күдірет бардай көрінетін де тұратын.

Қазір ол да жок. Қолына билік тиген адам білек сыбанып шыға келеді. Әй дер әже, қой дер қожа деген жок. Әйтпесе қалғанының бәрі сол баяғыдай. Сол баяғы жалған марапат, өтірік көлгірсу, сол баяғы көзбояу, сол баяғы жағымпаздық, жәдігөйлік. Солар тіпті өрттей қаулап өрши түспесе, әзірге өше қояр сынайы тағы байқалмайды. Өшірсем дейтін де ешкім жоқ сияқты.

Іштерінде жүрген соң, өзім көріп, көзім жеткен соң барып осыларды әдейі әңгімелеп бергім келгені де рас еді. Әйтеуір, әңгіменің жөні осы екен деп, бет алды лағып біреуге жала жаппадым. Арына, намысына тимеу жағын да ойлап, қолым да, тілім де қыши тұра тартына бердім, өзімді барынша тежеп ұстап, сөзімді босқа шығын етпеуге тырыстым. Қара бояуы қалың сияктанып көрінсе, оған да айыпты мен емеспін...

Ендігісін оқырман жұрт айта жатар. Әзірге осы, ағайын!

Шілде, 2001 жыл.

Мазмұны

Өзім туралы	3
«Жазушы» баспасындағы жиырма жыл	14
Күнделіктің кейбір беттері <i>немесе облыс әкімшілігінде өткен он сегіз ай</i>	64

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 10 жылдығына арналған
«ОТЫРАР КІТАПХАНАСЫ»
сериясы бойынша мына ақын-жазушылардың
кітабы шығады.

«АНА ТІЛІ» баспасынан:

1. Әбілқасымұлы С. *Оспан батыр.*
2. Бәдіғұл Н. *Сыбага.*
3. Нәбиев Ә. *Шерулі жылдар.*
4. Ибраев А. Нарманов Т. *Қос қанат.*
5. Қанатбаев Б. *Теңізден ескен жел.*
6. Момбекұлы — Түркістан Т. *Алысқа ұзатылған қыз.*
7. Мұхтарұлы С. *Қара шаңырақ.*
8. Толғанбаев А. *Катал тағдыр тәлкегі.*
9. Нәжімеденов Ж. *Мен — тамырмын*

«ЖАЗУШЫ» баспасынан

1. Бердалы Н. *Жаңбырлы түн.*
2. Алаштуған Е. *Тақсыр, Күн!*
3. Байғұтов М. *Алмағайып.*
3. Жүнісов А. *Пәниден бақиға дейін.*
5. Қанатбаев Д. *Жатаған ымырт, биік таң.*
6. Қамзин Т. *Аспан.*
7. Қамшыгер С. *Сары гүл.*

8. Халиолла Б. *Жұмбақ қыздың жанары.*
9. Иманасов С. *Қалам мен заман.*
10. Ибашева Т. *Өмір — құйын құбылған.*
11. Исәділ А. *Жолдар, жолдар.*
12. Егеубай А. *Құлабыз.*
13. Есдәулет Р. *Бөрінама.*
14. Сабитова П. *Жүрегімде бір отым бар.*
15. Салықбаева Г. *Аспандағы аңсарым.*
16. Хан Дэ Ен. *Живой Будда.*
17. Шаваев Ш. *Біләл Назым.*
18. Шегебай А. *Алакеуім.*

«ӨНЕР» баспасынан:

1. Асқар О. *Тәуелсіздік тартулары.*
2. Әбдіраш Ж. *Алтын өзен.*
3. Жандыбаев Ғ. *Ақ теңіз.*
4. Ғұмар М. *Оқтаулы мылтық.*
5. Құлахметов Ғ. *Үйірі жоқ көкжал.*
6. Нұрмағанбетов Т. *Айқай.*
7. Момышұлы Б. *Во имя отца.*
8. Серікқалиев З. *Алтын жамбы.*

«ЕЛОРДА» баспасынан:

1. Айтболатұлы Б. *Көзмоншақ.*
2. Акын-Бабақызы А. *Мен Алтайдан ұшқан Ақсұңқар.*
3. Алдияров Б. *Қазыгұрт.*
4. Әскербекқызы Ж. *Қаңтардағы қызыл гүл.*
5. Бабажанұлы Б. *Өлеңдер.*
6. Беделханұлы Б. *Көкемарал.*
7. Берікқажыұлы Д. *Қынаптан.*

8. Кемелбаева А. *Тобылғысай.*
9. Ершутегі М. *Жапырақ гұмыр.*
10. Мырзабеков А. *Ақ жасауын.*
11. Толкынқызы Т. *Біз таулықпыз.*
12. Рамазан Д. *Көкжал.*
13. Сәрсек Ж. *Жүрегімнің ішіндегі жүрегім.*
14. Үсенов Б. *Маңдайыма жазылған мәңгілігім.*
15. Шаяхмет А. *Қыдыр және аяз.*

«ӨЛКЕ» баспасынан:

1. Алтай А. *Алтай новелласы.*
2. Ахмади Ж. *Зар-Зарауха.*
3. Аймақ Ә. *Алтын бесік.*
4. Антонов В. *Альфа мудрости.*
5. Әлімбекұлы Т. *Ым-жым.*
6. Бегманов К. *Жыр кітабы.*
7. Балқыбек Ә. *Сынған сәуленің сынығы.*
8. Бөпежанова Ә. *Дүние иманы.*
9. Жакыпбеков Е. *Аяулым.*
10. Жайлыбаев Ғ. *Құс қанаты.*
11. Жакыпов Б. *Қолтаңба.*
12. Жұбатова Ш. *Гүлдегенде.*
13. Жұмаханұлы К. *Жүрек әні.*
14. Қаназов М. *Жангожа.*
15. Рыскелдиев Т. *Ұлы көш.*
16. Ильясов Қ. *Жұмсақ жұдырық.*
17. Уайдин Ү. *Аумин.*

«БІЛІМ» баспасынан:

1. Әбдікәрімов Ш. *Өлеңдер.*
2. Жандәулет Т. *Көксай мен құстар.*

3. Жылкышиев К. *Өлеңдер.*
4. Зұлпықаров М. *Көкжиек.*
5. Илахунова Х. *Ана жұртым.*
6. Қайырбеков Ғ. *Алыс та жақын жағалаулар.*
7. Тұрғынбеков С. *Кейкі батыр.*
8. Салықбаев Ә. *Білінбей өткен ғұмыр.*
9. Сейілханова Р. *Өлеңдер.*
10. Токтаров Р. *Бітеу жара.*
11. Өмірбек А. *Матрица души.*

«СӨЗДІК-СЛОВАРЬ» баспасынан:

1. Дастанұлы Ә. *Мың сөз.*
2. Домбаев Е. *Болмаған оқиға.*
3. Күзембаев Қ. *Наз бен наза.*
4. Қанапияұлы К. *Сарыала қаз-сағыныш.*
5. Нарымбетов Ә. *Қарлығаштар.*
6. Ниязбек Р. *Тыңда мені, замана!*
7. Табылдиев Ә. *Жыр-өмір.*
8. Түменбаев Қ. *Жасыл жанып тұрғанда.*
9. Есламғалиұлы М. *Ғұмырнамалар мен гибратнамалар.*
10. Сопыбек А. *Күншуақ.*
11. Сергеев А. *Один шаг к победе.*
12. Өтеғалиева С. *Әй, керім!*

«ФОЛИАНТ» баспасынан:

1. Әбіл К. *Жетпіс жетінің жігіттері.*
2. Жаппасұлы Е. *Қымсынбашы, қылықтым.*
3. Жүніс К. *Құба белдер.*
4. Күмісбайұлы Ш. *Атамның аманаты.*
5. Сарыбайұлы Т. *Дария - дәурен.*
6. Қошым-Ноғай Б. С. *Сам жамыраған шақ.*
7. Шойбекова Г. *Тоты аралының тұрғыны.*

«ДАЙК ПРЕС» баспасынан:

1. Т.И. Султанов. *Поднятые на белой кошме. Потомки Чингизхана.*
2. В.П. Юдин. *Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда.*
3. Е. Турсунов. *Древнетюрский фольклор: истоки и становление.*
4. «Әділ сұлтан» эпикалық жырлары.
5. А.К. Кушкумбаев. *Военное дело казахов в XVII-XVIII веках.*

Иманасов Сәкен

ҚАЛАМ МЕН ЗАМАН

Редакторы Б. Серікбаев
Суретшілері Л.Тетенко, М.Әбжатұлы
Көркемдеуші редакторы Б. Серікбаев
Техникалық редакторы Г.Сұлтанова
Компьютерде терген Ж. Құсмолданава
Макетін жасаған А.Қасекеева

ИБ №6105

Теруге 15.08.2001 жіберілді. Басуға 05.10.2001 қол қойылды. Қалыбы 84x108 $\frac{1}{32}$. Қаріп түрі «Тип таймс». Офсеттік басылыс. Шартты баспа табағы 8,82. Шартты бояу көлемі 9,24. Есепті баспа табағы 8,56. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс № 545. Келісімді баға.

Қазақстан Республикасы «Жазушы» баспасы, 480009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143.

Тапсырыс дайын диапозитивтерден басылды.

«Кітап» баспа үйі, 480009, Алматы қаласы, Гагарин даңғылы, 93.
Тел.: 42-36-31, 42-07-90, too_kitap@mail.ru